

Univerzitet u Novom Pazaru

PRAVNE TEME

**Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru**

Godina 6, Broj 11

Novi Pazar, septembar 2018. godine

Reč urednika

Poštovani čitaoci,

pred Vama 11 broj časopisa "Pravne teme", koji sadrži 10 radova praktičara i teoretičara iz regiona Zapadnog Balkana. Specifičnost ovog broja je ta da po prvi put, od kada publikujemo časopis, imamo gotovo izjednačen broj autora iz prakse sa brojem autora iz teorije. Takođe, kao i u prethodnim brojevima teme koje su obrađene u ovom broju, obiluju raznovrсноšću pravnih disciplina, uz to pored autora iz naše zemlje, autori u ovom broju su i kolege iz zemalja u region. Autori koji su svojim radovima konkurisali za objavljivanje u ovom broju su jednim delom kolege koje su i u ranijem periodu pisale za naš časopis, dok sa druge strane, takođe imamo i nekolicinu kolega koji prvi put pišu za naš časopis. Iskreno se nadamo da smo odabirom radova uspeali da ispunimo očekivanja naše čitalačke publike, i kao kod prethodnih izdanja, ponudimo aktuelne i pre svega teoriji i praksi korisne teme. Želim da se u ime uredništva zahvalim svim autorima na radovima koje su poslali. Takođe, u svoje ime želim da poželim dobrodošlicu kolegi dr Ivu Rokaju sa Pravnog fakulteta, Univerziteta iz Tirane, u uređivački odbor našeg časopisa. Do narednog broja želimo Vam da uživajte u radovima jedanaestog izdanja našeg časopisa, i ujedno pozivamo sve zainteresovane da svojim radovima konkurišu za objavljivanje u dvanaestom izdanju časopisa "Pravne teme".

S poštovanjem,
Novi Pazar, 23.09.2018. godine

Aleksandar R. Ivanović

PRAVNE TEME

Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru

- Izdavač: **Univerzitet u Novom Pazaru**
- Za izdavača: **Suad Bećirović**, rektor
- Redakcija: **Aleksandar R. Ivanović**, glavni i odgovorni urednik
Dženis Bajramović, zamenik glavnog i odgovornog urednika
Samra Dečković, sekretar redakcije
Dženis Šaćirović, Tehnički urednik
- Uređivački odbor: **Velimir Rakočević**, Pravni fakultet Podgorica, Univerziteta Crne Gore
Zoran Pavlović, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerziteta Privredna akademija Novi Sad
Mile Matijević, Fakultet pravnih nauka, Univerziteta za poslovne studije, Banja Luka
Miodrag Simović, Pravni fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci
Nevzet Veladžić, Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću
Hajdú József, Univerziteta u Segedinu Pravni fakultet
Lars Petter Soltvedt, University College of Southeast-Norway
Dragan Jovašević, Pravni fakultet, Univerziteta u Nišu
Ljubinko Mitrović, Panevropski univerzitet Apeiron u Banjoj Luci
Laura Maria Stănilă, Pravni fakultet, Zapadni Univerzitet u Temišvaru
Gál István Lászlo, Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju
Habi Nikolett, Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju
Nótári Tamás, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte
Antalóczy Péter, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte
Aleksandar R. Ivanović, Univerzitet u Novom Pazaru
Iv Rokaj, Pravni fakultet Univerziteta u Tirani
Aleksandar B. Ivanović, Univerzitet u Novom Pazaru
Dragan Mitrović, Pravni fakultet PIM Univerziteta u Lukavici
Vasko Stemeovski, Međunarodni slavjanski univerzitet „Gavrilo Romanovič Deržavin“ Sv. Nikole i Bitola
Dragana Randelović, Univerzitet u Novom Pazaru
Ljiljana Dapčević-Marković, Univerzitet u Novom Pazaru
Faton Shabani, Pravni fakultet, Univerziteta u Tetovu
Dragan Arlov, Univerzitet u Novom Pazaru

- Izdavački savet: **Amela Lukač-Zoranić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Sefer Međedović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Miodrag Jović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Nebojša Teofilović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Suad Hamzabegović, *Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću*
Zlate Dimovski, *Univerzitet „Sveti Kliment Ohridski“*
Petar Vejić, *Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci*
Hana Korać, *Pravni fakultet u Kiseljaku, Univerzitet u Travniku*
Suad Bećirović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Drinóczi Tímea, *Univerzitet u Pečuju, Pravni fakultet*
Vladimir Simović, *Fakultet za bezbjednost i zaštitu*
Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci
Marina Simović, *Fakultetu pravnih nauka Univerziteta*
„Apeiron“ u Banjoj Luci
Enver Međedović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Ergin Hakić, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Rejhan Kurtović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
- Prevod na engleski: **Maida Bećirović-Alić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*
- Lektor: **Jelena Lekić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*
- Korice: **Elvis Nokić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*
- Tiraž: 300 primeraka
- Štampa: **MEGRAF**, Beograd
- ISSN: 2334-8100
e-ISSN: 2560-4813
- Adresa redakcije: Univerzitet u Novom Pazaru
Ul. Dimitrija Tucovića bb
36300 Novi Pazar
Telefon: +381 20 315 346
E-mail: d.prava@uninp.edu.rs
- Web adresa
časopisa: <http://pt.uninp.edu.rs/>

Sadržaj / Contents**NAUČNI ČLANCI / SCIENTIFIC ARTICLES**

PROCESNE MJERE ZAŠTITE SVJEDOKA U KRIVIČNIM POSTUPCIMA U BOSNI I HERCEGOVINI	7
<i>Mr Siniša Pantić</i>	
ПРАВНО УРЕЂЕЊЕ ЛОБИРАЊА КАО ДЕО ЗАКОНОДАВНОГ ОКВИРА У БОРБИ ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ	22
<i>Александар Петров, спец.крим</i>	
KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO I POSTUPAK NA OKUPIRANIM TERITORIJAMA	38
<i>Doc. dr Milan Tesla</i>	
MEDIATION IN THE USA AND FRANCE VIS A VIS MEDIATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA	53
<i>Prof. dr Svetlana Veljanovska</i>	
<i>M.A. Cvetan Veljanovski</i>	
IMPLIKACIJE RUKOVOĐENJA U ORGANIMA DRŽAVNE UPRAVE NA POLICIJSKI MENADŽMENT	60
<i>dr Svetlana Ristović, prof., naučni saradnik</i>	
PITANJE SUVERENITETA DRŽAVE U SAVREMENIM GLOBALNIM PROCESIMA	76
<i>Mr Danka Petrović-Matanović</i>	
PROVJERA I DOKAZIVANJE ALIBIJA U PRAKSI ORGANA UNUTRAŠNJIH POSLOVA	90
<i>MSc Miftar Kalač</i>	
KOMPARATIVNO-PРАВНА АНАЛИЗА ЗАШТИТЕ ЛЈУДСКИХ ПРАВА U DRŽAVAMA REGIONA U ODNOSU NA EVROPSKU UNIJU	110
<i>Doc. dr Mirza Čaušević</i>	
УПОРЕДНИ ПРИКАЗ РАЗВОЈА ДРЖАВНЕ УПРАВЕ НА БАЛКАНУ ОД 19. ДО 21. ВЕКА – СТУДИЈА СЛУЧАЈА СРБИЈА И БУГАРСКА	129
<i>Марко Крстић</i>	
LЈУДСКА ПРАВА U KONTEKSTU MIRA I STABILNOSTI	145
<i>Prof. dr Harun Hadžić</i>	
UPUTSTVO ZA AUTORE	161

UDK: 343.143(497.6)

Pregledni naučni rad

PROCESNE MJERE ZAŠTITE SVJEDOKA U KRIVIČNIM POSTUPCIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Mr Siniša Pantić*

Apstrakt:

Savremeni krivični postupci u borbi protiv organizovanog i drugih složenih oblika kriminaliteta, primjenjuju različite oblike zaštite u odnosu na različite kategorije zaštićenih svjedoka u krivičnom postupku. U tom smislu svjedocima se pruža zaštita u procesnom, krivičnom i vanprocesnom obliku, kao neposredna fizička zaštita putem programa zaštite svjedoka. Dakle, radi se o različitim oblicima zaštite svjedoka, koji se primjenjuju u određenim fazama krivičnog postupka ili van krivičnog postupka. Zajednička karakteristika svih oblika zaštite svjedoka je sa jedne strane uspješno okončanje krivičnog postupka, i sa druge strane osiguravanje bezbjednosti svjedoka i članova njihovih porodica. Cilj rada je da se komparativnom analizom krivičnog zakonodavstva Bosne i Hercegovine, Republike Srpske, Federacije Bosne i Hercegovine i Brčko distrikta BiH, sistematizuju i obrade procesne mjere zaštite svjedoka u različitim zakonima, te da se na osnovu toga izvedu određeni zaključci koji bi se mogli koristiti u naučnom i praktičnom smislu.

Ključne riječi: Zaštićeni svjedok, ugorženi svjedok, svjedok pod prijetnjom, mjere zaštite, anonimnost svjedoka, tehnički uređaji.

UVOD

U novije vrijeme, a naročito u posljednje dvije decenije mnoge države u svijetu su uspostavile mehanizam zaštite svjedoka, i to kroz zakonsko regulisanje i uspostavljanje programa zaštite svjedoka. Na ovaj način obezbeđuje se neophodan kvalitet i dovoljna količina dokaza za uspješno vođenje krivičnog postupka. Osnov takvog pristupa su, porast različitih vidova organizovanog kriminaliteta i aktivnosti kriminalnih grupa koje koriste taktiku zastrašivanja i prijetnji prema svjedocima, s ciljem da se svjedoci obeshrabe da sarađuju sa pravosudnim organima. Pri tom se procjenjuje da država nema mehanizme zaštite svjedoka: (Simović *et al.*, 2015: 667). Sposobnost učinilaca krivičnih djela da vrše uticaj na svjedoke putem

* Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, e-mil: psinisa.mil@gmail.com.

zastrašivanja i prijetnji imala je za posljedicu da policijski organi i organi krivičnog gonjenja počnu razvijati strategiju za njihovo sprečavanje. Bez zaštite svjedoka ni jedno društvo ne može biti sigurno u svoj kapacitet da pridobije povjerenje potencijalnih svjedoka i stanovništva uopšte: (Pajčić, 2009: 711-732).

Polazeći od bitnih elemenata u pojmu svjedoka, mogli bismo reći da je to fizičko lice, koje po pravilu nije glavni procesni subjekt, koje se poziva da pred nadležnim organom i u propisanoj formi da laički iskaz o pravno relevantnim činjenicama u cilju njihovog dokazivanja: (Brkić, 2005: 31). Iskaz svjedoka ima veliko praktično značenje jer se još uvijek, uprkos drugim savremenim načinima utvrđivanja činjenica veliki broj odluka donosi na osnovu iskaza svjedoka, što je davno istakao Džeremi Bentam (Jeremy Bentham), tvrdnjom: „Svjedoci su oči i uši pravde“: (Pajčić, 2009: 34).

Savremena nauka insistira na potrebi prevazilaženja još uvijek prisutnog stava, kako u policiji, tako i u pravosuđu, prema kome su svjedoci i žrtve krivičnog djela interesantni prije svega kao objekti, i ukazuje se na to da je riječ o subjektima, o ljudima kojima je potrebna pomoć, što zahtjeva i određeno normativno zakonsko regulisanje, ali i odgovarajuće postupanje u praksi: (Škulić, 2003: 480-481). Neki autori ukazuju na potrebu razlikovanja četiri kategorije posebno osjetljivih svjedoka: 1) osobe osjetljive zbog uzrasta – djeca; 2) osobe osjetljive zbog stanja izrazitog stresa vezanog za doživljeno krivično djelo; 3) osobe osjetljive zbog postojanja različitih poteškoća, oštećenja ili bolesti relevantnih za svjedočenje, što uključuje i osobe s fizičkim oštećenjima različitih vrsta i 4) osobe sa značajnim intelektualnim teškoćama i/ili značajnim teškoćama socijalnog funkcionisanja, osobe s duševnim poremećajima ili bolestima: (Gluščić, 2007: 2016). Odredbama koje se odnose na pravila o zaštićenom svjedoku predviđa se zaštita lica pozvanih u krivičnom postupku u svojstvu svjedoka. Na potrebu ozakonjenja ovog institute ukazala je praksa, s obzirom na to da su svjedoci često izloženi prijetnjama, uvredama, pa i fizičkim napadima. Međunarodne preporuke potenciraju dvije oblasti u kojima je neophodna zaštita svjedoka: organizovani kriminalitet i posebno osjetljivi (ranjivi, ugroženi) svjedoci. U provom slučaju to je u funkciji efikasnijeg suzbijanja savremenih oblika kriminaliteta, a u drugom slučaju to zahtjeva potreba posebne obazrivosti prema nekim kategorijama lica: (Simović M. i Simović V, 2011: 213).

Zaštita svjedoka u krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini, se realizuje na nivou države Bosne i Hercegovine, entiteta Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, i na nivou Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Država Bosna i Hercegovina, odnosno pravosudni organi na nivou BiH, primjenjuju Zakon o krivičnom postupku BiH, pravosudni organi u Republici Srpskoj, Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, pravosudni organi Federacije Bosne i Hercegovine, Zakon o krivičnom postupku FBiH, i Brčko distrikt Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta BiH. Navedeni zakoni gotovo na identičan način propisuju korišćenje institute zaštićenog svjedoka kao dokaznog sredstva u krivičnom postupku. Dakle, u Bosni i Hercegovini se primjenjuju četiri različita zakona o

krivičnom postupku i četiri različita zakona o zaštiti svjedoka u krivičnim postupcima, koji oblast zaštite svjedoka uređuju na potpuno identičan način.

Osnov za korišćenje zaštićenih svjedoka u krivičnim postupcima proizilazi iz procesnih zakona, odnosno člana 91. Zakona o krivičnom postupku BiH, člana 156. Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske, člana 105. Zakona o krivičnom postupku Federacije BiH, člana 91. Zakona o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, koji propisuju da se na položaj zaštićenog svjedoka u postupku pred sudom primjenjuju odredbe posebnog zakona.

POJAM ZAŠTIĆENOG SVJEDOKA

Zaštićeni svjedok je onaj svjedok koji se sasluša uz primjenu mjera zaštite svjedoka, u skladu sa Zakona o zaštiti svjedoka pod pretnjom i ugroženih svjedoka BiH, ili zakona o zaštiti svjedoka Republike Srpske, FBiH i Brčko distrikta BiH. Prama zakonskoj formulaciji, u izetnim okolnostima, kada postoji očigledna opasnost za ličnu bezbjednost svjedoka ili njegove porodice, koja je tako ozbiljna da postoje opravdani razlozi za vjerovanje da nije moguće da se ta opasnost umanju nakon što je svjedok dao iskaz ili je vjerovatno da će se opasnost povećati zbog davanja iskaza, sud može izuzetno saslušati i zaštićenog svjedok: (Zakon o zaštiti svjedoka pod pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 14).

Ugroženi svjedok je onaj svjedok koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili koji pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine izuzetno osjetljivim, kao i djetje i maloljetnik: (Zakon o zaštiti svjedoka pod pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 3 stav 2).

Svjedok pod prijetnjom je onaj svjedok čija je lična bezbjednost ili bezbjednost njegove porodice dovedena u opasnost zbog njegovog učešća u krivičnom postupku, kao rezultat pretnji, zastrašivanja ili sličnih radnji koje su vezane za njegovo svjedočenje ili svjedok koji smatra da postoji razuman osnov za bojazn da bi takva opasnost vjerovatno proistekla kao posljedica njegovog svjedočenja: (Zakon o zaštiti svjedoka pod pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 3 stav 1).

Rana identifikacija ugroženog svjedoka i svjedoka pod prijetnjom je vrlo važna, kako za svjedoka tako i za službe nadležne za pružanje podrške pomoći i zaštite. Policijski istražioci, koji prvi ostvaruju kontakte sa potencijalnim svjedocima, trebali bi odrediti i prepoznati ugrožene svjedoke ili svjedoke pod prijetnjom i o tome obavjestiti tužioca. Tokom ove faze može se pružiti socijalna, psihološka ili druga profesionalna pomoć svjedoku, i to prije podnošenja zvaničnog zahtjeva sudije za predhodni postupak ili sudije za predhodno saslušanje, a u vezi sa primjerom posebnih mjera. (Simović *et al.*, 2015: 675).

PROCESNE MJERE ZAŠTITE SVJEDOKA

Prema smjernicama datim od UN, procesne mjere mogu biti grupisane u tri opšte kategorije zavisno od njihove namjene:

a) Mjere za umanjivanje straha izbjegavanjem suočavanja licem u lice sa optuženim, uključujući sledeće mjere: upotreba izjava iz predhodnog postupka (u pisanoj formi ili kao tonski zapis ili tonski i vido zapis) kao alternativa svjedočenu u sudu, udaljavanje optuženog iz sudnice, svjedočenje putem zatvorenog kruga televizijskog prenosa ili tonskog i video linka, kao što je videokonferencija.

b) Mjere koje otežavaju ili onemogućavaju optuženom ili organizovanoj kriminalnoj grupi ulazak u trag identitetu svjedoka, uključujući i sledeće mjere: zaštićeno svjedočenje upotrebom neprovidne pregrade, paravana ili dvostranog ogledala.

c) Mjere za ograničavanje izlaganja svjedoka javnosti i psihološkom stresu: izmjena redosleda toka sudskog postupka ili datuma saslušanja, isključivanje javnosti iz sudnice (na ročištu sa kamerama), prisustvo prateće osobe kao podrške svjedoku za pružanje psihološke, socijalne i profesionalne pomoći: (Simović *et al.*, 2015: 673).

Zakoni o zaštiti svjedoka koji su doneseni na svim nivoima vlasti u BiH, osiguravaju zaštitu svjedocima koji su spremni svjedočiti u krivičnim postupcima za teške oblike krivičnih djela, na način i u skladu sa međunarodnim pravnim normama i standardima, odnosno sa smjernicama koje su date od strane UN-a.

Procesne mjere zaštite svjedoka u krivičnom postuku moguće je primjeniti samo uz saglasnost svjedoka, što je prvi i osnovni uslov da bi uopšte moglo doći do primjene ovih mjera. Pored toga sud, tužilac i drugi organi koji učestvuju u postupku, će po službenoj dužnosti poučiti svjedoka pod prijetnjom ili ugroženog svjedoka sa mjerama zaštite svjedoka. Sud može odrediti one mjere zaštite svjedoka koje smatra potrebnim, a koje su propisane zakonom, uključujući mogućnost primjene i više mjera istovremeno. Prilikom odlučivanja koja će mjera zaštite svjedoka biti primjenjana, sud neće odrediti primjenu teže mjere ako se ista svrha može postići primjenom blaže mjere.

Procesne mjere zaštite svjedoka u krivičnom postupku propisane su svim zakonima koji se tiču zaštite svjedoka u krivičnom postupku, odnosno na nivou BiH, entiteta Republike Srpske i FBiH, i Brčko distrikta BiH.

Obezbeđivanje psihološke socijalne i stručne pomoći

Psihološka socijalna i stručna pomoći, se obezbjeđuje na taj način što tužilac u toku istrage, a nakon podizanja optužnice sud, pod uslovom da postoji saglasnost svjedoka i bez objavljivanja bilo kakvih ličnih podataka o svjedoku, obavještava organ nadležan za pitanja socijalnog staranja o uključenju ugroženog svjedoka u postupak i omogućava pružanje pomoći tog organa, kao i psihološku podršku svjedoku, uključujući prisustvo odgovarajućih stručnih lica prilikom ispitivanja ili

saslušanja svjedoka: (Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 6.). Posebno osjetljivi svjedok može se ispitati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno u ovlaštenoj instituciji koja je stručno osposobljena za ispitivanje posebno osjetljivih lica. U tom slučaju organ postupka može odlučiti da se upotrebe tehnička sredstva za prenos slike i zvuka: (Brkić, 2014: 216).

Posebna pravila o saslušanju ranjivih svjedoka su motivisana, prije svega, potrebom dodatne zaštite takvih lica u cilju sprečavanja njihove sekundarne viktimizacije. Preporuka Komiteta ministara Savjeta Evrope R (85) 11 o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i postupka iz 1985. Godine razlikuje direktnu i indirektnu sekundarnu viktimizaciju. Pod direktnom sekundarnom viktimizacijom se podrazumjeva nesenzitivan tretman od strane policije, ponovljeno i nesenzitivno ispitivanje, nedovoljna zaštita od neprimjerenog publiciteta i nedovoljna zaštita od zastrašivanja i osvete. Indirektna sekundarna viktimizacija obuhvata nedovoljan protok informacija između žrtve i krivičnopranog sistema, teškoće u vezi prava žrtve na kompezaciju od strane države i problem u dobijanju naknade štete od učinilaca. Međutim, ne treba gubiti iz vida da će i kvalitet iskaza posebno osjetljivih lica vjerovatno biti smanjen, pa su posebne odredbe o njihovom saslušanju upravljene i na podizanje kvaliteta: (Gruzinov-Milovanović, 1989: 446).

Svjedoci mogu patiti od psiholoških poremećaja koji su usledili poslije traumatičnog događaja. Prve informacije o svjedoku dobijene od tužilaštva su polazna osnova Odjeljenju za pomoć i podršku svjedocima o ugroženosti svjedoka i njegovim potrebama koje se kompletiraju kroz neposredan kontakt i razgovor sa svjedokom: (Simović *et al.*, 2015: 676).

Zakonima o zaštiti svjedoka predviđaju se dva primarna načina zaštete za svjedoke koji su fizički ili psihički istraumatizovani okolnostima pod kojima je krivično djelo počinjeno. Konkretno, prvi način je pristup psihološkoj i socijalnoj i stručnoj pomoći. Značajno je da nema daljeg pojašnjenja o tome od čega se ove kategorije sastoje ili koju ulogu imaju državne vlasti koje pružaju ovakve podrške u vezi sa sudskim postupkom. Uz ovu podršku, zakonima o zaštiti svjedoka se takođe predviđa podrška ugroženim svjedocima za vrijeme glavnog pretresa. Potencijalno pogrešno tumačenje i razumijevanje Zakona o zaštiti svjedoka mogu da dovedu do znatnog kršenja prava svjedoka: (Misija OEBS-a, Zaštita i podrška svjedoka u predmetima ratnih zločina u BiH, 2010: 17).

Ova mjera nije isključivo procesnog karaktera, jer se mjere psihološke i stručne pomoći primjenjuju i van krivičnog postupka. Osiguranje psihološke i stručne pomoći, kao mjera zaštite svjedoka u krivičnom postupku, propisana je svim zakonima kojima se uređuje oblast zaštite svjedoka u BiH.

Drugačiji redosled izvođenja dokaza na glavnom pretresu

Izvodjenje dokaza predstavlja korištenje, na način propisan zakonom, dokaznih sredstava, radi saznavanja činjenica koje su predmet dokazivanja. Izvodjenje dokaza određeno je posebno za svako dokazno sredstvo (npr. dokaz svjedocima

izvodi se saslušanjem svjedoka kao dokaznog sredstva). Izvodjenje dokaza se, u pravilu, vrši u vrijeme kada on treba da bude upotrebljen, zajedno sa drugim elementima potrebnim za odluku suda, ali je moguće i prije toga, da bi se obezbjedili za proces: (Simović M. i Simović V, 2011: 213).

Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine članom 261. propisuje redosled izvodjenja dokaza, odnosno navedenim članom propisano je da stranke i branilac imaju pravo pozivati svjedoke i izvoditi dokaze. Takođe propisano je da sudija pojedinac ili sudsko vijeće u interesu pravde mogu da odrede drugačiji redosled izvodjenja dokaza. Dakle, navedena zakonska odredba ZKP-a BiH, daje pravo sudu da u interesu pravde, primjeni odredbe Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH.

Prema navedenom zakonu, sud u toku glavnog pretresa, može saslušati svjedoke pod prijetnjom i ugrožene svjedoke u najskorije moguće vrijeme i ima mogućnost da sasluša te svjedoke na glavnom pretresu drugačijim redosledom od onog koji je propisan u ZKP-u BiH: (Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 7.).

Pod drugačijim redosledom izvodjenja dokaza podrazumjeva se izvodjenje dokaza suprotno članu 261. stav 2. ZKP-a BiH, kojim je propisano da se dokaza na glavnom pretresu izvode sledećim redom: dokazi optužbe, dokazi odbrane, dokazi optužbe kojima se pobijaju navodi odbrane (replika), dokazi odbrane kao odgovor na pobijanje (duplika), dokazi čije je izvodjenje naredio sudija, odnosno vijeće, i sve dokaze relevantne za izricanje krivičnopravne sankcije. Pored navedenog redosleda strankama u postupku je dozvoljeno direktno, unakrsno i dodatno ispitivanje. Direktno ispitivanje obavlja strana koja poziva svjedoka, ali sudija, odnosno vijeće može u svakom trenutku postaviti pitanje svjedoku. (ZKP BiH, član 261. stav 1, 2 i 3).

Kontrolisano ispitivanje ugroženog svjedoka

Sudija odnosno predsjednik vjeća će u odgovarajućoj mjeri kontrolisati način ispitivanja svjedoka kada se ispituje ugroženi svjedok, posebno u cilju zaštite svjedoka od uznemiravanja i zbunjivanja. U izuzetnim okolnostima, ako sud utvrdi da je to u najboljem interesu svjedoka, sud može, uz saglasnost stranaka i branioca, saslušati ugroženog svjedoka tako što će mu direktno postavljati pitanja u ime stranaka i branioca: (Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 8.). Dakle, ova mjera se primjenjuje samo u odnosu na ugrožene svjedoke, odnosno svjedoke koji su ozbiljno fizički ili psihički traumatizovani okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili koji pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine izuzetno osjetljivim, kao i djete i maloljetnik. Sud navedenu mjeru ne može koristiti u postupcima saslušanja svjedoka pod pretnjom.

Razlika između traumatskog i stresnog događaja je u intezitetu i prirodi. Psihološku traumu izazivaju iznenadni, intezivni događaji, izvan granica uobičajnog ljudskog iskustva, koje data osoba ne može da savlada. Reaktivacija doživljene

traume može da dovede do povećane osjetljivosti u kasnjem životu: (Brkić, 2014: 214).

Komparativnom analizom zakona koji regulišu oblast zaštite svjedoka u krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini, konstatovano je da se kontrolisano ispitivanje ugroženih svjedoka primjenjuje u svim zakonima, na identičan način.

Svjedočenje putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka

Organ postupka može da odluči da posebno osjetljivi svjedok bude ispitan upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka: (Ilić, 2013: 559). Ukoliko postoje opravdani razlozi da se svjedok ispita putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, isto će se realizovati, na način da stranke i branilac mogu postavljati pitanja, a da ne budu prisutni u istoj prostoriji sa svjedokom: (Zakon o zaštiti svjedoka pod pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 9.). U tom slučaju, ispitivanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika u krivičnom postupku u prostoriji u kojoj se svjedok nalazi. Prilikom donošenja takve odluke, organ postupka treba da uzme u obzir interese postupka za utvrđivanje istine, zatim interese odbrane i interese samog svjedoka: (Ilić, 2013: 559). Kao mjera zaštite, upotreba direktnih linkova je vrlo efikasna, jer smanjuje opasnost po bezbjednost svjedoka i vjerovatnost zastrašivanja od strane optuženog u sudnici: (Simović *et al.*, 2015: 677). Pogrešno je tavke svjedoke označavati kao virtuelne svjedoke, jer oni stvarno postoje, samo nisu fizički prisutni: (Brkić, 2014: 216). Svjedočenje putem tehničkih uređaja za prenos slike i tona, je mjera koja se primjenjuje na nivou BiH, Republike Srpske, Federacije BiH i Brčko distrikta BiH.

Ako organ postupka odluči da se posebno osjetljivi svjedok ispita upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ispitivanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku u prostoriji u kojoj se svjedok nalazi. Time se omogućava da svjedok prilikom davanja iskaza ostane u okruženju koje mu uliva povjerenje. Protiv primjene ove mjere ponekad se navodi da tehnička veza ne može zamjeniti lični kontakt: (Dimer, 1999: 1668). Ova mjera je najefikasnija kada se radi sa svjedocima koji su ugroženi zbog posledica psihološke traume: (Simović *et al.*, 2015: 677). Po nekima, ova mjera predstavlja odstupanje od načela neposrednosti: (Krapf, 1995: 243). Predmetnom mjerom se samo fizički odstupa od načela neposrednosti, ali se ono u suštini poštuje, zahvaljujući tehničkoj vezi tokom suđenja. Očuvano je pravo na procesnu komunikaciju učesnika krivičnog postupka, kakva je moguća i u uslovima fizičke prisutnosti svih lica u sudnici: (Brkić, 2014: 216). Dakle, načelo kontradiktornosti (raspravnosti), koje nije posebno formulisano u zakonu, već izlazi iz procesnog položaja koji je dat tužiocu i osumnjičenom, odnosno optuženom, propisivanjem njihovih ovlašćenja u postupku, sastoji se u pružanju mogućnosti svakoj stranki da tokom postupka iznese sopstveni stav o pitanjima koja su predmet raspravljanja i da se, po pravilu u neposrednoj diskusiji izjasni o stavovima protivne stranke i stavlja prijedloge radi rješavanja spornih pitanja i zaštite svojih prava: (Vasiljević, 1981: 115). Prednost

videokonferencija ogleda se u mogućnosti da je sjedok odsutan s mjesta gdje se održava glavni pretres, tj. da je u okruženju koje mu ulijeva povjerenje, ali u isto vrijeme može vidjeti i čuti sve ostale učesnike. Njegovo svjedočenje emituje se u sudnici, gdje su prisutni tužilac, optuženi i javnost. S obzirom da sud i stranke mogu neposredno pratiti ispitivanje svjedoka, kao i postavljati pitanja, primjenom ove mjere nije narušeno načelo neposrednosti u izvođenju dokaza: (Pajić, 2011: 112).

Udaljavanje optuženog sa glavnog pretresa

Kada postoji opravdana bojazn da će prisustvo optuženog uticati na sposobnost svjedoka da svjedoči potpuno i tačno, sud može, po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka ili branioca, a nakon saslušanja protivne stranke i branioca, narediti da optuženi bude udaljen iz sudnice. Ako je udaljen iz sudnice optuženom će biti omogućeno da prati svjedočenje putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka ili će svjedočenje biti zabilježeno i predloženo optuženom. Branilac će biti prisutan na saslušanju. Nakon što se optuženom predloži svjedočenje svjedoka, a prije nego se svjedok otpusti, braniocu i optuženom omogućiće se da se konsultuju. Na rješenje suda o udaljavanju optuženog iz sudnice, stranke i branilac mogu izjaviti žalbu. Vijeće apelacionog odjeljenja razmatra žalbu u roku od 72 sata nakon prijema žalbe: (Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 10.).

U pogledu udaljavanja svjedoka sa glavnog pretresa Zakon o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku Republike Srpske, precizira određene norme, odnosno konstatuje se da će se braniocu i optuženom omogućiti da se međusobno konsultuju i da će svjedočenje optuženom naknadno biti predloženo. Takođe postoje određene razlike i u pogledu žalbe na rješenje o udaljavanju svjedoka iz sudnice, koje su direktna posledica drugačije organizacije sudova na nivou entiteta i BiH. Dakle, žalba na predmetno rješenje podnosi se drugostepenom sudu, koji donosi odluku u vijeću sastavljenom od troje sudija: (ZKP Republike Srpske, član: 24. stav. 5).

U praksi do prvih informacija o eventualnoj mogućnosti primjene ove mjere zaštite dolaze službenici Odjeljenja za pomoć i podršku svjedocima – prilikom obavljanja razgovora, psihološke procjene i potreba svjedoka. Pojedini svjedoci već u toj fazi izražavaju strah od ponovnog susreta sa optuženim u bilo kojim okolnostima, pa i na suđenju, a svoje svjedočenje nerjetko uslovljavaju izbjegavanjem ovih kontakata. Ukoliko se radi o svjedocima pod prijetnjom, do takvih informacija mogu doći i policijski službenici: (Simović *et al.*, 2015: 667).

Predmetna mjera je propisana svim zakonima koji se primjenjuju u BiH, a koji se odnose na zaštitu svjedoka u krivičnim postupcima.

Izuzetak od direktnog izvođenja dokaza na glavnom pretresu

Pri odlučivanju da li se zapisnici o iskazima datim u istrazi mogu pročitati i koristiti kao dokaz na glavnom pretresu, sud će takođe uzeti u obzir potrebu da se osigura zaštita svjedoka pod prijetnjom koji bi se mogao izložiti, ili njegova porodica, velikoj ličnoj opasnosti, odnosno zaštita ugroženog svjedoka koji bi se mogao izložiti značajnoj duševnoj boli ako bi se pojavio na glavnom pretresu: (Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 11.). Zakon o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku Republike Srpske na identičan način definiše izuzetke od direktnog izvođenja dokaza na glavnom pretresu.

Od načela neposrednosti se može odstupiti samo u zakonu predviđenim slučajevima i to onda kada bez takvog odstupanja ne može lako ili uopšte da se završi krivični postupak. Neosnovano odstupanje od ovog načela može da dovede do nepotpuno ili pogrešno utvrđenog činjeničnog stanja, odnosno do bitne povrede krivičnog postupka: (Simović M. i Simović V., 2011: 171).

Odstupanja od načela neposrednosti su u zakonu opredeljena i na one slučajeve gdje se na glavnom pretresu može dopustiti korišćenje iskaza datih u istrazi (pod uslovom iz člana 273 ZKP-a BiH) i zapisnika o dokaznom materijalu (član 274).

Dakle, procesna mjera zaštite svjedoka u krivičnom postupku, koja se odnosi na izuzetak od direktnog izvođenja dokaza na glavnom pretresu, odnosno kojom se odstupa od načela neposrednosti, može se primjeniti samo u izuzetnim, opravdanim slučajevima, koji su propisani zakonom o krivičnom postupku. Ova mjera je u primjeni u svim krivičnim postupcima koji se vode na nivou BiH, RS, FBiH i Brčko distrikta BiH.

Ograničavanje prava optuženog i njegovog branioca da pregledaju spise i dokumentaciju

U izuzetnim okolnostima, ako bi se otkrivanje nekih ili svih ličnih podataka svjedoka ili drugih detalja doprinjelo otkrivanju identiteta svjedoka i ozbiljno doveo u opasnost svjedok pod prijetnjom, sudija za predhodni postupak može, po prijedlogu tužioca, odrediti da neki ili svi lični podaci svjedoka ostanu povjerljivi nakon podizanja optužnice. Obaveza tužioca je da u slučaju podnošenja prijedloga da odmah obavjesti optuženog i njegovog branioca. Ako je moguće, sudija za predhodni postupak će saslušati optuženog i njegovog branioca prije nego što izda rješenje o ograničavanju prava optuženog i njegovog branioca da pregleda spise i dokumentaciju. Sudija za predhodni postupak mora izdati rješenje u roku od 72 sata nakon prijema prijedloga. Protiv predmetnog rješenja nije dopuštena žalba. Ako sudija za predhodni postupak nije bio u mogućnosti da sasluša optuženog i njegovog branioca prije donošenja rješenja, sud će ih saslušati po prijemu optužnice: (Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 12.).

Sud ukida rješenje na prijedlog tužioca, s tim da ga može ukinuti po službenoj dužnosti ili po prijedlogu optuženog ili njegovog branioca. Obaveza suda je da u svim fazama postupka vodi računa o potrebi da se, čim bude moguće, otkriju podaci na koje se odnosi rješenje. Takođe obaveza suda je da otkrije dovoljno detalja kako bi se odbrana pripremila za ispitivanje svjedoka. Podaci moraju biti otkrivini najkasnije u vrijeme kada svjedok daje iskaz na glavnom pretresu: (Zakon o zaštiti svjedoka pod pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 12.).

Mjerom ograničenja prava optuženog i njegovog branioca da pregledaju spise i dokumentaciju, se ograničavaju prava optuženog u krivičnom postupku, što je u suprotnosti sa procesnim načelima krivičnog prava. Dakle, mjera se odnosi samo na one spise i dokumentaciju na osnovu koje bi se mogao otkriti identitet svjedoka ili ozbiljno ugroziti bezbjednost svjedoka, odnosno ista se ne može primjenjivati na spise i dokumentaciju kojom bi se ugrozila jednakost stranaka u krivičnom postupku i pravo na odbranu optuženog. Navedena mjera se na jednak način primjenjuje u svim krivičnim postupcima koji se vode u BiH.

Dodatne mjere za obezbeđivanje anonimnosti svjedoka

U izuzetnim okolnostima, kada postoji opravdana bojazn da će se ozbiljno ugroziti lična bezbjednost svjedoka ili njegove porodice ako se neki ili svi lični podaci svjedoka objelodane i da će ta opasnost postojati i nakon davanja iskaza svjedoka, sud može po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka ili branioca odlučiti da lični podaci svjedoka ostanu povjerljivi u trajanju za koje se odredi da je potrebno, a najviše 30 godina nakon što odluka postane pravosnažna. Sud može nakon saslušanja stranaka i branioca odlučiti da identitet svjedoka ne bude otkriven tako što će se dozvoliti svjedoku da svjedoči iza paravana ili koristi elektronski uređaj za promjenu glasa ili slike svjedoka, ili slike i glasa koristeći se tehničkim uređajima za prenos slike i zvuka. Sud može, po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka i branioca, u bilo kom trenutku ukinuti rješenje o datatnim mjerama zaštite svjedoka: (Zakon o zaštiti svjedoka pod pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 13.). Sud, sa druge strane može opozvati ovu mjeru zaštite kada nije više potrebna. Obično se zahtjev za anonimnost svjedoka postavlja na početku postupka iako nije isključena mogućnost njegovog podnošenja u kasnijim fazama postupka: (Simović *et al.*, 2015: 678).

Iako svjedoku najveća opasnost prijeti od okrivljenog i lica koja okrivljeni angažuje, potpuna i trajana anonimnost svjedoka za okrivljenog nije moguća. Osim toga, iskaz potpuno anonimnog svjedoka uvijek bi bio sumnjivog kvaliteta, jer bi svjedok, zaštićen anonimnošću, osjećao manje odgovornosti da govori istinu: (Vasiljević i Grubač, 2011: 260). Podnošenju zahtjeva predhodi niz aktivnosti policije i tužilaštva koje se mogu odvijati u tir pravca. Prvi, u smislu procjene validnosti izjave svjedoka i njegove spremnosti da svjedoči uz određene mjere zaštite, te da li su dokazi do kojih će se doći saslušanjem anonimnog svjedoka jedini i odlučujući protiv optuženog. Drugi, u pravcu prikupljanja podataka i procjene

rizika za bezbjednost svjedoka, što bi trebalo da potvrdi opravdanost mjera zaštite. Treći pravac djelovanja je vezan za podobnost svjedoka za pružanje mjera zaštite, što uključuje psihološki profil njegove ličnosti, ranije ponašanje, odnos prema optuženom, žrtvi i drugim svjedocima, porodično stanje, okruženje u kojem živi, kao i niz drugih okolnosti: (Simović *et al.*, 2015: 678).

POSTUPAK PRIMJENE PROCESNIH MJERA ZAŠTITE SVJEDOKA U KRIVIČNOM POSTUPKU

U izuzetnim okolnostima kada postoji očigledna opasnost za ličnu bezbjednost svjedoka ili njegove porodice i opasnost je tako ozbiljna da postoje opravdani razlozi za vjerovanje da nije moguće da se ta opasnost umanjí nakon što je svjedok dao iskaz ili je vjerovatno da će se opasnost povećati zbog davanja iskaza sudovi u BiH, RS, FBiH i Brčko distrikta BiH, mogu saslušati zaštićenog svjedoka uz primjenu odredaba zakona o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku.

Sud može utvrditi da je opravdano izvršiti saslušanje zaštićenog svjedoka *ex officio* ili na zahtjev tužioca, osumnjičenog, odnosno optuženog ili njegovog branioca. Prijedlog mora sadržavati podatke o identitetu svjedoka i postupku u kojem će svjedok dati iskaz. Zatim, činjenice koje ukazuju da je lična bezbjednost svjedoka ili njegove porodice ugrožena zbog njegovog učešća u postupku, kao i okolnosti o kojima svjedok treba biti saslušan. Prijedlog mora biti podnesen sudu u zapečaćenoj kovrti na kojoj mora biti naznačeno da se radi o prijedlogu za salušanje zaštićenog svjedoka, nakon čega će se bez odlaganja dostaviti predsjedniku tog suda: (Simović *et al.*, 2015: 679). Predsjednik suda obavezan je prijedlog prosljediti odgovarajućem pretresnom vjeću ili ako do tada još nije potvrđena optužnica, izdati nalog kojim se imenuju predsjednik i dva dodatna člana vijeća koji će raspravljati o prijedlogu. U slučaju potrebe, sud može pozvati podnosioca prijedloga da dodatno pojasni činjenice od značaja za prijedlog: (Zakon o zaštiti svjedoka pod pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 15.).

Sud će bez odlaganja, a najkasnije u roku od 15 dana od dana prijema prijedloga utvrditi da li je takvo saslušanje opravdano i donijeti odluku zasnovanu na činjenicama u prijedlogu za saslušanje zaštićenog svjedoka i dokumentaciji o krivičnom predmetu koji je dostavljen vijeću. O odluci suda u pisanoj formi se obavještavaju sve stranke bez odlaganja, u roku od najkasnije tri dana od donošenja odluke o prijedlogu. Obavještenje ne sadrži ime ili bilo koju drugu informaciju koja bi ukazivala na identitet svjedoka na kojeg se prijedlog odnosi. Protiv odluke o saslušanju zaštićenog svjedoka, dopuštena je žalba, koja se podnosi u roku od najkasnije sedam dana od donošenja odluke u pisanoj formi, poštujući formu dostavljanja u zapečaćenoj kovrti i sa jasnom naznakom o kakvom podnesku se radi. Nadležno vijeće apelacionog odjeljenja, razmatra podnesenu žalbu i bez odlaganja donosi odluku, a najkasnije u roku od 15 dana od prijema žalbe: (Zakon o zaštiti svjedoka pod pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 16. i 17.).

Saslušanje zaštićenog svjedoka provodi sud u skladu sa odredbama zakona o krivičnom postupku koje se odnose na primjenu ove radnje dokazivanja, osim ako zakonom o zaštiti svjedoka nije drugačije regulisano, predhodno zakazavši mjesto i vrijeme saslušanja (čim to bude praktično izvodljivo). Svjedok će biti poučen da: se sasluša kao zaštićeni svjedok, da se njegov identitet neće otkriti nikome, osim sudije i zapisničara, da se ako je dobio status zaštićenog svjedoka neće lično pojaviti pred sudom na bilo kojem saslušanju, osim na saslušanju zaštićenog svjedoka i da ne može biti prisiljen da odgovara na pitanja koja mogu ukazati na njegov identitet ili identitet članova njegove porodice. Pri tom, sud će ga detaljno saslušati na okolnosti koje je naveo podnosilac prijedloga, kao i svim drugim okolnostima koje smatra neophodnim: (Zakon o zaštiti svjedoka pod pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 18. i 19.).

Zapisnik o saslušanju zaštićenog svjedoka ne sadrži podatke o njegovom identitetu, već se koristi pseudonim koji je predhodno odredio sud, a koji će se koristiti tokom krivičnog postupka i u odlukama suda. Zapisnik o saslušanju zaštićenog svjedoka potpisuju sudije i zapisničar. Sud obezbeđuje povjerljivost zapisnika kroz njegovo čuvanje na sigurnom mjestu i odvojeno od ostale dokumentacije iz krivičnog spisa, nakon što odluka postane pravosnažna. Dugoročnost arhiviranja zapisnika se vrši na takav način da se dozvoljava pristup zapisniku samo predsjedniku krivičnog odjeljenja u trajanju za koje se odredi da je potrebno, a najviše 30 godina od pravosnažnosti. Iskaz zaštićenog svjedoka se koristi na glavnom pretresu krivičnog predmeta, odnosno sud ili vjeće naređuju da se iskaz zaštićenog svjedoka pročita naglas iz zapisnika o saslušanju zaštićenog svjedoka. Sudu, odnosno sudskom vjeću, nije potrebna saglasnost stranaka u postupku da naredi čitanje zapisnika. Pored toga sud može odustati od čitanja zapisnika, ali uz saglasnost tužioca, optuženog i branioca. Svjedok se ne može pozvati na davanje iskaza na bilo kojem saslušanju, osim na saslušanju zaštićenog svjedoka, u skladu sa zakonom o zaštiti svjedoka: (Zakon o zaštiti svjedoka pod pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, član 20. i 21.).

S obzirom na prirodu (povjerljivosti) mjera vezanih za zaštitu svjedoka, vrlo je važna pouzdanost osoba koje učestvuju u ovom postupku: zbog toga će sudija, odnosno tužilac upozoriti lica prisutna na saslušanju ili ona koja saznaju takve povjerljive podatke u toku svojih službenih ili profesionalnih dužnosti, da neovlašćeno otkrivanje takvih podataka predstavlja povredu službene tajne: (Simović *et al.*, 2015: 680).

Zakon o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku RS, FBiH i Brčko distrikta BiH sadrže identičnu norme koja se odnose na saslušanje zaštićenog svjedoka.

ZAKLJUČAK

Zakoni o krivičnim postupcima BiH, Republike Srpske, FBiH i Brčko distrikta BiH, ne preciziraju zakonske norme koje se tiču položaja zaštićenih svjedoka u krivičnom postupku, mjere koje se primjenjuju, postupak primjene, nadležnosti i druge osnove za primjenu zaštićenog svjedoka u krivičnom postupku, već veoma uskim zakonskim opisom, kroz jedan član, upućuju na primjenu zakona o zaštiti svjedoka.

Procesne mjere zaštite svjedoka u krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini, pružaju se na nivou Bosne i Hercegovine, Republike Srpske, Federacije Bosne i Hercegovine, i na nivou Brčko distrikta BiH. Međutim bez obzira na činjenicu da se radi o zakonima koji su usvojeni od različitih zakonodavaca na različitim nivoima vlasti u BiH, isti sadrže identične norme, odnosno na zaštićene svjedoke u krivičnim postupcima primjenjuju se iste mjere, koje su propisane različitim zakonima.

Na osnovu komparativne analize krivičnoprocesnih zakona i zakona o zaštiti svjedoka u krivičnim postupcima, koji se primjenjuju u BiH, i ustavne strukture BiH, dolazi se do zaključka da je trenutno rješenje u pogledu zaštite svjedoka u krivičnom postupku jedino moguće i da je samo na prvi pogled komplikovano. Dakle, radi se o potpuno nezavisnim krivičnim postupcima i sudovima, koji primjenjuju identične mjere, koje su propisane različitim zakonima. Pored toga procesne mjere zaštite svjedoka u odnosu na program zaštite svjedoka, ne iziskuju materijalne troškove, uspostavljanje posebnih organizacionih jedinica za zaštitu svjedoka i sl. Praktično kod većine procesnih mjera zaštite svjedoka se radi o posebnim pravilima ili odstupanjima od procesnih pravila krivičnog postupka.

Primjenom zakona o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku, odnosno određenih mjera, odstupa se od procesnih načela neposrednosti i načela kontradiktornosti, što u odredjenom smislu dovodi u pitanje prava optuženih lica u krivičnom postupku. Obzirom da se radi o izuzecima, u sudskoj praksi je neophodno procesne mjere u pogledu zaštićenih svjedoka, primjenjivati samo u izuzetnim i opravdanim okolnostima.

Pored toga, neke od mjera zaštite svjedoka u krivičnom postupku, mogu se primjenjivati samo u odnosu na određene kategorije zaštićenih svjedoka. S tim u vezi npr. kontrolisano ispitivanje svjedoka od strane suda, kao mjera zaštite svjedoka u krivičnom postupku, može se primjenjivati samo u odnosu na ugrožene svjedoke, odnosno ne može se primjeniti na svjedoke pod prijetnjom, na šta sud mora da pazi po službenoj dužnosti prilikom vođenja glavnog pretresa.

Sudske odluke se ne mogu zasnivati isključivo na iskazima zaštićenih svjedoka u krivičnom postupku, odnosno pored iskaza zaštićenog svjedoka neophodno je postojanje drugih dokaznih sredstva, na osnovu kojih bi se mogla donijeti zakonita sudska odluka.

Procesne mjere zaštite svjedoka koje su propisane zakonima o zaštiti svjedoka u krivičnim postupcima, ne treba izjednačavati ili mješati sa mjerama zaštite svjedoka koje pružaju prema Zakonu o programu zaštite svjedoka u BiH.

LITERATURA

1. Brkić S. Snežana. 2014. *Posebno osetljivi svjedoci*. Zbornik radova pravnog fakulteta u Novom Sadu: br. 2: 211-227.
2. Brkić, Snežana. 2005. *Zaštita svjedoka u krivičnom postupku*. Novi Sad.
3. Gluščić, Stjepan i dr. 2007. *Procesne mjere zaštite svjedoka*. Beograd: Priručnik za pripadnike policije i pravosuđa.
4. Gruzinov-Milovanović, Nevenka. 1989. Psihološko-kriminalistički aspekti svedočenja starih osoba, Priručnik 5/1989.
5. G. Krapf, "Audiovisuelle Zeugenvernehmung", *Kriminalistik* 5/02, 309; M. Hussels, "Videoubertragungen von jugendlichen Zeugen in Missbrauchprozessen – eine Bestandaufnahme und Überlegungen de lege ferenda", *Zeitschrift für Rechtspolitik* 7/1995, 243.
6. H. Diemer, "Der einsatz der Videotechnik in der Hauprverhandlung", *Neue Juristische Wochenschrift* 23/99.
7. Ilić A., Zaštita žrtava trgovine ljudima u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije, Zbornik radova: Suprostavlanje organizovanom kriminalu-pravni okvir međunarodni standardi i procedure, Naučno – stručni skup sa međunarodnim učešćem, Tara, Kriminalističko – policijska akademija, Beograd, 2013.
8. Misija OEBS-a. 2010. *Zaštita i podrška svjedoka u predmetima ratnih zločina u BiH-Prepreke i preporuke godinu dana nakon usvajanja Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina*. Sarajevo: OSCE Misija Bosne i Hercegovine.
9. Pajić, Denis. 2011. *Zaštita osjetljivih svjedoka u krivičnom postupku*. Zenica: Anali Pravnog fakulteta univerziteta u Zenici.
10. Simović N. Miodrag, Simović M. Vladimir i Simović Marina. 2014. *Zaštita svjedoka u krivičnom postupku pred sudom Bosne i Hercegovine*. Zbornik radova pravnog fakulteta u Kragujevcu: Pravna država i stručnost procesnih subjekata kao instrument suprostavljanja kriminalitetu, br.1.
11. Simović N. Miodrag i Simović M. Vladimir. 2011. *Krivično procesno pravo*. Banja Luka: Pravni fakultet PIM - Internacionalna asocijacija kriminalista.
12. Škulić, Milan. 2003. *Organizovani kriminalitet-Pojam i krivičnopavni aspekti*. Beograd: Autorska izdavačka zadruga.
13. Vasiljević Tihomir. 1981. *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*. Beograd: Savremena administracija.
14. Vasiljević Tihomir i Grubač Momčilo. 2011. *Komentar zakona o krivičnom postupku – dvanaesto izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Beograd: Službeni glasnik.
15. Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH. (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine broj: 3/03, 21/03, 61/04, 55/05). Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka FBiH. (Službeni

glasnik Federacije Bosne i Hercegovine broj 43/2003). Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka Brčko distrikta BiH. (Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, broj 10/03, 8/07). Zakon o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku Republike Srpske. (Službeni glasnik Republike Srpske broj 48/03).

PROCEDURAL MEASURES FOR THE PROTECTION OF WITNESSES CRIMINAL PROCEDURES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Sinisa Pantic

Summary:

Modern criminal procedures in the fight against organized and other complex forms of crime, apply different forms of protection in relation to different categories of protected witnesses in criminal proceedings. Protected witnesses are provided with protection in the procedural, criminal and extra-judicial terms. Therefore, it is about various forms of witness protection, which are applied at different stages of the criminal proceedings or outside the criminal procedure. The common characteristic of all forms of witness protection is, on the one hand, the successful termination of criminal proceedings, and, on the other hand, ensuring the safety of witnesses and members of their families. The aim of this paper is to systematize and process procedural measures for the protection of witnesses in various laws by comparative analysis of the criminal legislation of Bosnia and Herzegovina, the Republika Srpska, the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Brčko district B&H, and based on that certain conclusions that could be used in scientific and practical sense.

Keywords: Protected witness, escorted witness, witness under threat, protection measures, anonymity of witnesses, technical devices.

Article history:

Received: 30. 05. 2018.

Accepted: 01. 07. 2018.

УДК: 328.184/.185(497.11)

Прегледни научни рад

**ПРАВНО УРЕЂЕЊЕ ЛОБИРАЊА КАО ДЕО ЗАКОНОДАВНОГ ОКВИРА У
БОРБИ ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ****Александар Петров, спец.крим.****Апстракт:*

Лобирање данас представља незаобилазан процес приликом доношења законодавних аката и пословних одлука. Утицај лобиста на доносиоце одлука подразумева придржавање одређених професионалних етичких принципа и правила. Међутим, чињеница је да у раду лобиста може доћи и до недозвољених облика понашања чиме се делатност лобирања, иначе легалан и допуштен посао, тако преумерава у нелегалне токове тј. корупцију. Како би се оваква понашања лобиста предухитрила, законодавци су решење пронашли у озаконењу правила којима се регулише лобистичка делатност. Законско уређење лобирања подразумева ефикасну контролу и јасна правила понашања лобиста. Усвајање оваквог законског акта резултат је унапређења нормативног антикорупцијског оквира, нарочито у земљама које претендују на чланству у Европској унији. Овакав приступ законском уређењу лобистичке делатности, као виду превенције корупције, заузела је и Република Србија.

Кључне речи: лобирање, лобисти, закон о лобирању, транспарентност, корупција.

УВОД

Као држава кандидат за чланство у ЕУ, Република Србија дужна је да усклади и хармонизује своје законодавство са правним тековинама Уније. Како би се изборила са високом стопом корупције, која је још увек широко распрострањена у свим сегментима друштва, Србија је у обавези да усвоји низ антикоруптивних закона. Делатност лобирања је област која ће такође бити обухваћена том регулативом. Један од главних разлога зашто је ову област неопходно законски уредити јесте транспарентност. Лобирање је делатност којом се врши утицај на доносиоце одлука. Тај утицај мора се заснивати на дозвољен начин и дозвољеним средствима. У супротном не можемо говорити о лобирању, већ о корупцији.

* Висока школа струковних студија за економију и управу Београд, е-маил: a.petrov@live.com.

Законским уређењем лобирања уводе се јасна правила попут услова неопходних за обављање делатности лобирања, увођења обавезног регистра лобиста, обавеза закључења уговора о лобирању чиме се ова делатност легализује и самим тим јасно одваја од коруптивних дела.

У неким земљама лобирање је уређено законским актима (САД, Пољска, Литванија), док је у другим ова област регулисана подзаконским актима и то најчешће правилницима или пословницима о раду парламента (какав је случај у Немачкој).

У Србији ова област биће регулисана општим правним актом – Законом о лобирању.

ПОЈАМ И УЛОГА ЛОБИРАЊА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Зачетак професије лобирања везује се за мандат осамнаестог америчког председника Уликса Гранта (*Ulysses S. Grant, 1869-1877*) и хотел Вилард (*Willard*) у Вашингтону, недалеко од Беле куће.

Председник Грант имао је обичај да велики део свог радног дана проводи у холу овог хотела, где су га готово свакодневно посећивали разни индустријалци покушавајући да издејствују разне погодности за своје послове. Како су седели и разговоре водили у холу хотела тј. лобију (енг. *lobby* = хол, предворје, фоаје), председник Грант је их је називао "*лобисту*". Овај назив постао је устаљен термин којим се данас у енглеском, али и другим језицима, означава свако утицање на одлучивање у јавном или приватном сектору.

Речник *Cambridge Dictionary* лобирање тако дефинише као активност да се изабрани члан парламента или владе убеди да подржи закон или други пропис који некој организацији или индустрији даје одређену предност. Према *Merriam-Webster* речнику лобирање је спровођење утицаја на јавне службенике, посебно на чланове законодавних тела. *Collins Dictionary* "лоби" означава као групу људи који представљају одређену организацију или кампању и покушавају да убеди владу да им помогне или их подржи.

Посматрано као професија и научна дисциплина, лобирање представља спој различитих дисциплина. У *Водичу кроз лобирање*, Крсмановић наводи да се лобирање данас изучава из перспективе бар три науке – права, економије и политичких наука, док Леграл лобирање види као сложени микс који се састоји од 20% политике, 20% права, 20% економије, 20% дипломатије и 20% комуникације (Ковачевић-Бајтал, 2015:52).

Поступак лобирања није процедура без правила већ се заснива се на јасно одређеним циљевима и принципима, тј. стратегијама. Према *Goergen-у* (Крсмановић, 2013:49) незаобилазни делови сваког поступка лобирања су:

- (1) уочавање проблема и постављање циљева лобирања,
- (2) анализа стања и праћење,
- (3) развој стратегије,

(4) одабир инструмената за остваривање утицаја, и

(5) евалуација и праћење учинака.

Од избора стратегије зависи и која ће техника лобирања бити примењена. Кашћелан наводи две основне технике лобирања које су и најзаступљеније. То су *директно лобирање* и *индиректно лобирање*. Директним лобирањем означава се непосредан утицај на законодавне органе, што подразумева личне састанке са доносиоцима одлука, телефонске разговоре, као и писмено обраћање које поред осталог укључује и разне петиције. Индиректно лобирање представља коришћење медија како би се утицало на доносиоце одлука. Ова техника лобирања подразумева употребу мас-медија како би се утицало на јавно мњење, затим обухвата медијску подршку експерата који дају своје стручно мишљење које поткрепљује ставове које лобисти заступају, као и покушај да се од доносиоца одлука обезбеди јавно обећање да ће дати подршку предлогу за који се лобисти иначе залажу. (Кашћелан, 2010: 143-146).

Већина аутора се слаже да основна подела лобирања почива у погледу интереса који се заступа. На тај начин лобирање може бити *корпоративно* и *институционално*.

Институционално лобирање у суштини посматрамо као политичко лобирање које може имати унутрашњи и међународни карактер. Зависно од предмета интересовања лобирање може бити економско, спортско, научно, дипломатско и др. Као носиоци лобистичких активности могу се појављивати разни субјекти. То могу бити представници државе, дипломате, консултанци, утицајни чланови друштва, адвокати и све чешће професионални лобисти (Ковачевић-Бајтал, 2015:44). У актере који се баве лобирањем, поред адвокатских канцеларија и консултантских компанија, Крсмановић убраја још и невладине организације, привредне асоцијације и тинк-танкове (*Think thanks*), тј. одређене организације које су специјализоване у саветовању везаном за доношење јавних политика из области попут економије, безбедности и сл. (Крсмановић, 2013: 38-48).

Лобирање је данас постало уобичајена појава у међународној политици и привреди. Готово да нема области где лобисти не могу деловати. Сведоци смо да поједине глобалне компаније, али и државе, троше огромна средства како би издејствовали повољне услове за своје пословање, или изменили слику о себи у међународним односима.¹ Лобирање као западни продукт није било присутно у земљама источног блока, бар не јавно, док распадом Совјетског Савеза и падом Гвоздене завесе сада готово да нема земље у свету где лобирање није постало саставни део политике и бизниса.

¹ Након петооктобарских промена 2000. године, нова демократска власт у Србији активно је радила на ангажовању познатих америчких лобистичких корпорација у циљу побољшања дипломатских и трговинских односа између Србије и САД, али и поправљања медијске слике о Србији у Америци.

Како су Сједињене Америчке Државе колевка лобирања, чињеница је да је управо тамо лобирање најзаступљеније и са најдужом традицијом, притом широко прихваћено у америчком друштву, политици и економији. То се огледа у износу средстава које америчке компаније издвајају за послове лобирања, који често премашују износе од неколико стотина милиона долара², као и у броју организација и фирми које се професионално баве овом делатношћу³.

Поред САД-а лобистичка индустрија је најразвијенија у Европској унији. Према подацима истраживања невладине организације *Corporate Europe Observatory* само финансијска индустрија Европске уније утроши више од 120 милиона евра годишње и запошљава преко 1.700 лобиста за рад у институцијама ЕУ. Истраживање је показало да у институцијама ЕУ делује више од 700 различитих лоби група. По броју лобистичких група у ЕУ предњаче Британци, које у стопу прате Немци и Французи (Најуноснија привредна грана ЕУ – лобирање, 2014). Како би се интересне групације обавезале на регистрацију, *Corporate Europe Observatory* наводи да је Регистар транспарентности ЕУ уведен још 2008. године, и да је досад у Бриселу пријављено 2800 лобистичких група које запошљавају неколико хиљада професионалних лобиста.

ОДНОС ЛОБИРАЊА И КОРУПЦИЈЕ

Латински израз *corruptio* који дословно преводимо на српски језик као корупција, односи се на нешто што је покварено, кварљиво, поткупљиво... Сличним речима неко би и делатност лобистичке професије описао као једну корупцијску активност, тајну спрегу политичара и лобиста, криминални договор којим се политичке одлуке или пословни интереси договарају иза затворених врата, далеко од очију јавности, наравно уз огромне суме новца којим лобисти "чашћавају" доносиоце одлука за успешно обављен посао. Лобирање је према таквом виђењу само синоним за корупцију. А да ли је уистину тако? Одговор даје Б. Кашћелан (2009:108) у врло краткој реченици: "Ту где настаје корупција, престаје лобирање". Шта то заправо значи? Ако посматрамо делатност лобирања видећемо да лобисти на неки начин представљају посреднике између представника власти и народа. Они су пре свега носиоци информација са терена. Информације које лобисти поседују производ су марљивог рада на истраживању и испитивању политичких,

² Међу америчке корпорације које највише издвајају за лобирање убрајају се *Google, AT&T, Boeing, FedEx, Exxon Mobil, Pfizer...*

³ Фирме за лобирање у САД у последњих двадесетак година инкасилале су неколико десетина милијарди долара профита. Листа њихових клијената је шаролика, од локалних заједница и универзитета, до међународних корпорација и страних влада и држава. У највеће и најпознатије фирме за лобирање у Америци убрајају се *Brownstein Hyatt Farber Schreck, Akin Gump Strauss Hauer & Feld, Squire Patton Boggs, Podesta Group, Holland&Knight, Williams&Jensen, Cassidy&Associates, Quinn Gillespie&Associates* и друге.

економских, социјалних, правних и свих других чињеница којима ће поткрепити своја заговарања код оних који одлучују, невезано да ли је у питању политика или привреда. Тако ће лобисти са информацијама којима располажу, имати безброј састанака са доносиоцима одлука покушавајући притом да издејствују, примера ради, промену постојећег или усвајање неког новог законског прописа. У тим разговорима, који нису тајни већ уредно заведени и обично пријављени надлежним институцијама, лобисти приказују резултате неког одређеног истраживања, спроведене анкете, петиције, дају мишљења стручњака са универзитета или института која иду у прилог материји за коју лобирају и слично, а све са циљем да утичу на доносиоце одлука како би се дошло до промене неког општег акта којим се уређује неки друштвени однос. Ту је лобирање у правом смислу речи, легалан и допуштен посао. Међутим, уколико би лобиста покушао да заобилазним путем избегавајући компликовану процедуру доношења прописа и уз помоћ новца издејствује промену неког акта којим се регулише не општи већ искључиво нечији појединачни одн. лични интерес, ту више не говоримо о лобирању. Једина исправна реч која описује овакаву активност је корупција.

Из наведеног штурог примера види се да је управо на пољу правне науке најлакше разобличити везу између корупције и лобирања. Ту везу је јасно објаснио Кашћелан у свом раду *Правни оквири лобирања* где о односу између лобирања и корупције каже: "Лобисти не заступају појединачне него опште интересе, а то значи да лобисти раде искључиво на доношењу, измени, допуни општих аката, тј. аката који се тичу друштвених интереса. Корупција, насупротив томе, односи се превасходно на остваривање појединачних, личних интереса. На пример, појединац не може доћи код лобисте и тражити личну услугу, у смислу да лобиста интервенише у земљишнокњижном суду да се донесе решење о укњижби То показује да лобирање у ствари представља борбу против корупције на тај начин што ће се активности које су извор корупције ставити у законске оквири које ће држава моћи да контролише. На тај начин корупција губи смисао јер ће заинтересована лица (компаније и појединци) моћи преко посредника, лобиста, на законит начин да заступају и остварују своје интересе код државних органа" (Кашћелан, 2009:108).

Посматрајући линију раздвајања корупције и лобирања, да би се створило здраво институционално окружење са минималним могућностима појаве корупције, неопходно је деловати на два поља: *системском*, што подразумева усвајање закона о лобирању којим се детаљно уређује област лобирања, и *моралном*, који лобистима намеће обавезу придржавања правила етичког кодекса (Станчетић, 2014:190).

Законом о лобирању држава регулише ову делатност, прописује услове које лобисти морају испуњавати, уводи обавезну регистрацију и најважније, прописује казне за кршење законских одредби.

Етички кодекс представља установљена правила понашања лобиста као професије. У питању је обавезујући акт за све чланове струковног

удружења лобиста који на овај начин морају поштовати моралне принципе лобистичке професије. Кршења одредби етичког кодекса за собом повлаче искључење лобисте из струковног удружења, чиме се снажно утиче на професионалну репутацију лобисте.

Дакле, лобирање је једна законом и професионалним моралним начелима регулисана делатност, за разлику од корупције која је увек криминални акт.

ПОТРЕБА ДОНОШЕЊА ЗАКОНА О ЛОБИРАЊУ У СРБИЈИ

Последње две-три деценије донеле су популаризацију лобирања кроз прилично негативан став према људима који обављају ову професију имајући у виду дешавања на овим просторима и однос међународне заједнице према политичким приликама у региону. Иако се лобирање као нова професија у Србији најчешће везује за политику или као синоним за корупцију, досадашња испитивања јавног мњења показала су да сам појам не представља непознаницу. Према резултатима истраживања *"Перцепција лобирања у Србији"* које је за потребе Друштва лобиста Србије 2009. године спровела Агенција GfK (Крсмановић, 2013:62-65), чак 50% грађана Србије је чуло за појам "лобирање", при чему је проценат грађана којима је овај појам познат највише заступљен у Београду (70%), а најмање у Војводини (38%). Трећина грађана Србије сматра да се политичари баве и лобирањем, док је политика, по мишљењу грађана, доминантна област у којој се лобира. На другом месту је бизнис, затим спорт, правосуђе, медицина, енергетика, наука.

Како је лобирање заправо један од најзначајнијих антикоруптивних механизма, усвајање закона о лобирању посматра се као јачање антикоруптивне легислативе чиме се знатно унапређује правни амбијент у области сузбијања корупције. Полазна тачка у овом легислативном процесу јесте Устав Републике Србије који омогућава непосредну примену права која су значајна за област лобирања. (Рањеловић, Јеленковић, 2014:203). Доношењем оваквог закона уводи се транспарентност у лобистичкој професији. С тим у вези, предуслов за примену закона о лобирању јесте транспарентан процес одлучивања. У пост-транзиционим земљама, у које спада и Србија, сасвим је оправдано поставити питање ефикасне примене усвојених закона. Да би се то остварило неопходне су развијене демократске институције, владавина права, деполитизација, независно правосуђе, друштвена одговорност. Да не треба журити са доношењем закона о лобирању све док се не створи институционални оквир у коме је могућа примена тог закона, мишљења су били и учесници међународног скупа о лобирању одржаног у Београду 26. новембра 2012. године. Тада је заузет став да чак и када би такав закон постојао он не би вредео без система којим је уређено питање доношења закона, формирања локалне и републичке власти

и самосталности народних посланика. (Не журити са доношењем закона о лобирању у Србији, 2012).

Међутим, процес приступања Србије Европској унији подразумева усклађивање националног законодавства Републике Србије са законодавством Европске уније. У питању је међународноправна обавеза Републике Србије где је неопходно донети одговарајућа законска решења којима се обезбеђује усклађеност домаћег законодавства са прописима и стандардима ЕУ, између осталог и области лобирања. Обавеза Републике Србије да правно регулише материју лобирања проистиче и из међународних уговора и конвенција које је Србија ратификовала. Према Уставу Републике Србије, општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни су део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују (чл. 16 Устава). У међународне документе које је Србија ратификовала па самим тим имају примат у односу на домаће законе, а тичу се области лобирања, спадају Конвенција Уједињених нација за борбу против корупције, бројни документи Савета Европе (Препорука Парламентарне скупштине Савета Европе о лобирању у демократском друштву, Препорука Парламентарне скупштине Савета Европе о корупцији као претњи владавини права, Извештај Венецијанске комисије о лобирању), као и препоруке Групе земаља Савета Европе за борбу против корупције (*GRECO*). Посебно значајан документ за Републику Србију представља и Препорука Комитета министара Савета Европе о правном регулисању лобирања, где се државама чланицама препоручује да област лобирања уреде законским путем.

Националном стратегијом за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године⁴ као циљ предвиђено је усвајање делотворног законског оквира којим се регулише лобирање и учешће јавности у поступку доношења прописа. Усвојити закон којим се регулише лобирање и приступ јавности свим информацијама о лобирању у органима јавне власти налаже се и Акционим планом за спровођење Националне стратегије за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године.⁵

Коначно, 28. марта 2018. године Министарство правде Републике Србије објавило је на свом сајту Нацрт закона о лобирању са детаљним образложењем.⁶

У саопштењу Министарства правде наводи се да је основни циљ Нацрта закона о лобирању успостављање јасног нормативног оквира у области лобирања у Србији, чиме се отклањају недостаци у домаћем правном систему. Законско уређивање лобирања треба да допринесе заштити јавног интереса будући да предложени Нацрт закона повећава јавност рада органа државне

⁴ Службени гласник РС, број 57/13

⁵ Службени гласник РС, број 79/13 и 61/16

⁶ Доступно на: <https://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>

управе, ојачава интегритет и одговорност лобираних лица која обављају јавне функције и подиже поверење грађана у процес доношења одлука.⁷ Министарство правде наводи да су приликом израде Нацрта закона коришћени текстови међународних уговора које је Србија ратификовала и релевантних прописа Европске уније и уједно позива представнике државних органа, цивилног друштва, стручне јавности и других заинтересованих да за време трајања јавне расправе доставе своје примедбе, предлоге и сугестије.⁸

Нацрт закона лобирање дефинише као делатност којом се врши утицај на органе Републике Србије, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе, органе јавних агенција и независних институција, органе јавних предузећа и привредних друштава, установа и других организација чији је оснивач, односно члан Република, аутономна покрајина и јединица локалне самоуправе у поступку доношења закона, других прописа и општих аката из надлежности тих органа власти, а у циљу остваривања интереса наручиоца лобирања (чл. 2). Даље, Нацрт закона таксативно набраја које се све активности не сматрају лобирањем (чл. 3), дефинише се ко може бити лобиста (чл. 4), наручилац лобирања (чл. 5), а ко лобирано лице (чл. 6). У циљу заштите јавног интереса Нацрт закона предвиђа дужност лобираних лица да спречи настанак штетних последица по јавни интерес које могу настати услед лобирања (чл. 7). Лобисти су дужни да приликом лобирања поступају у складу са начелом интегритета (чл. 8). Нацртом се даље прописују услови за обављање делатности лобирања (чл. 9-27), поступак спровођења лобирања (чл. 28-30), процедура подношења извештаја о раду лобиста (чл. 31-32), затим казнене (чл. 33-34) и завршне одредбе (чл. 35). Предвиђа се да закон ступи на снагу истеком девет месеци од дана објављивања у Службеном гласнику Републике Србије. За прописано време до ступања на снагу закона неопходно је донети правилнике којима би се ближе уредили прописани обрасци, садржај образаца, као и начин извршења одређених обавеза.

СТРУКОВНО ОРГАНИЗОВАЊЕ ЛОБИРАЊА КАО ПРОФЕСИЈЕ У СРБИЈИ

Прво струковно удружење професионалних лобиста у Србији основано је у Београду 2009. године под називом *Друштво лобиста Србије (ДЛС)*.⁹

Према расположивим информацијама са званичне интернет презентације, Друштво лобиста Србије настоји да афирмише професију лобирања, едукује заинтересоване за лобистичку делатност и заговара доношење Закона о лобирању. Као три главна разлога за усвајање законског

⁷ Доступно на: <https://www.mpravde.gov.rs/vest/18751/nacrt-zakona-o-lobiranju-od-danas-na-javnoj-gaspravi-.php>

⁸ Јавна расправа о Нацрту закона о лобирању трајала је у периоду од 23. марта до 16. априла 2018. године

⁹ Друштво лобиста Србије, доступно на <http://www.drustvolobistasrbije.org/o-nama.html>

акта којим се уређује област лобирања, Друштво наводи (1) непостојање изграђене свести о поштовању правила у пост-транзиционом друштву, где се једино законом уводе јасна правила и санкције, (2) хармонизација са правним тековинама Европске уније у борби против корупције, и (3) сврставање Србије као регионалног лидера и озбиљног партнера у процесу европских интеграција.

У протеклом периоду Друштво лобиста Србије успоставило је чврсту сарадњу са Привредном комором Србије, адвокатским коморама, универзитетима, као и међународним лобистичким удружењима. Друштво данас броји више од 100 чланова разних струка и професија, међу којима има истакнутих привредника, адвоката, универзитетских професора и новинара. Друштво сваког месеца организује клубове лобиста, где као предавачи наступају еминентни стручњаци из привредног и политичког живота земље.

Једна од подједнако важних активности Друштва лобиста Србије до сада јесте доношење Етичког кодекса, као првог нормативног уређења лобистичке делатности као професије у Србији.¹⁰ Етички кодекс ДЛС усклађен је са европским и америчким стандардима, а донет је са циљем да установи правила понашања лобиста како би своју професију обављали у складу са високим етичким вредностима. С тим у вези, Етички кодекс Друштва лобиста Србије представља увертиру и платформу за креирање законског оквира лобирања у Србији. (Плавшин, 2013:420). Друштво лобиста Србије активно је, од самог почетка, учествовало у поступку израде нацрта српског закона о лобирању, при чему су стручњаци Друштва у сарадњи са Министарством за трговину и услуге, као и Привредном комором Србије, сачинили Нацрт закона о лобирању којим су предложили детаљно уређење поступка лобирања, увођење регистра лобиста, као и успостављање контроле надлежног министарства над читавим процесом лобирања. Значајно је напоменути да су писци овог предлога закона касније ангажовани од стране Владе Републике Црне Горе да помогну израду тамошњег Закона о лобирању.¹¹

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИР ЛОБИРАЊА У СРБИЈИ ПРЕДВИЂЕН НАЦРТОМ ЗАКОНА О ЛОБИРАЊУ

Нацртом закона о лобирању предвиђене су две институције које ће убудуће имати кључну улогу у области лобистичке професије у Републици Србији. У питању су Правосудна академија¹² и Агенција за борбу против корупције¹³.

¹⁰ Текст Етичког кодекса Друштва лобиста Србије доступан је на интернет адреси Друштва: <http://www.drustvolobistasrbije.org/eticki-kodeks.html>

¹¹ Друштво лобиста Србије, доступно: <http://www.drustvolobistasrbije.org/dogadjaji.html>

¹² **Правосудна академија** основана је Законом о правосудној академији (*Службени гласник РС*, бр. 104/2009, 32-2014-одлука УС и 106/2015) као установа од значаја за правосудни систем

Како је у питању нова делатност, у образложењу Нацрта закона писци сматрају да је неопходно да лица која су заинтересована за обављање делатности лобирања поседују специфична знања у вези са пословима лобирања и да је најефикаснији начин за стицање таквих знања полагање испита за обављање послова лобирања.¹⁴ Чланом 13. Нацрта закона предвиђено је да испит за обављање послова лобирања спроводи Правосудна академија. Програм и начин полагања испита прописује министар правде. Правосудна академија издаје уверење о положеном испиту и води евиденцију о физичким лицима која су положила испит за обављање послова лобирања.

Захтев за издавање одобрења за обављање лобистичке делатности подноси се Агенцији за борбу против корупције (чл. 15).

Захтев могу поднети физичка и правна лица. Уз захтев прилажу се и докази о испуњености услова за обављање делатности лобирања. За физичка лица услови су држављанство Републике Србије, потпуна пословна способност, неосуђиваност за кривична дела која лице чине недостојним за обављање делатности и положен испит за обављање послова лобирања који спроводи Правосудна академија (чл. 9). Услови за правна лица су да је правно лице уписано у регистар привредних субјеката, да има запосленог најмање једног лобисту, да правно лице није осуђено за кривично дело или му није изречена заштитна мера забране обављања делатности, као и да одговорно

Републике Србије, са циљем да допринесе професионалном, независном, непристрасном и ефикасном обављању судијске и тужилачке функције и стручном и ефикасном обављању послова судијског и тужилачког особља.

¹³ **Агенција за борбу против корупције** основана је Законом о Агенцији за борбу против корупције (*Службени гласник РС*, бр. 97/2008, 53/2010, 66/2011-одлука УС, 67/2013-одлука УС, 112/2013-аутентично тумачење и 8/2015-одлука УС) као самосталан и независан државни орган за обављање послова надзора над спровођењем Националне стратегије за борбу против корупције, решавање сукоба интереса, обављања послова у складу са законом којим је уређено финансирање политичких странака, давања иницијатива за измену и доношење прописа у области борбе против корупције, обављања послова који се односе на организовање координације рада државних органа у борби против корупције, води регистар функционера, води регистар имовине и прихода функционера, пружа стручну помоћ у области борбе против корупције, сарађује са другим државним органима у припреми прописа у области борбе против корупције, даје смернице за изразу планова интегритета у јавном и приватном сектору, сарађује са научним организацијама и организацијама цивилног друштва у спровођењу активности превенције корупције, спроводи програме обуке о корупцији, поступа по представкама правних и физичких лица, поступа по пријавама државних службеника, организује истраживања о стању корупције и друго.

¹⁴ Пракса полагања испита како би заинтересовано лице било уписано у регистар лобиста није уобичајено у земљама са развијеном лобистичком традицијом. Овакво решење прихваћено је у Црној Гори. Према Правилнику о програму и начину полагања испита за обављање послова лобирања (*"Службени лист ЦГ"*, бр. 60/2015) испит за обављање послова лобирања полаже се писмено пред Комисијом за полагање, а по Програму за полагање испита који садржи следеће предмете: Уставни систем Црне Горе, Државна управа и организација државне управе, Локална самоуправа, Лобирање и делатност лобирања, Спречавање сукоба интереса у вршењу јавне функције и Кривична дела против службене дужности, платног промета, привредног пословања и државних органа.

лице у правном лицу није осуђивано за кривично дело које га чини недостојним за обављање делатности лобирања (чл. 10).

Одобрење за обављање делатности лобирања, физичком и правном лицу, решењем издаје Агенција за борбу против корупције (чл. 17). Решење доноси директор Агенције за борбу против корупције.

Поред издавања одобрења за обављање лобистичке делатности, Агенција за борбу против корупције води и Регистар лобиста и Регистар правних лица која обављају делатност лобирања (чл. 21).

Регистри су јавни и објављују се на интернет страници Агенције за борбу против корупције.

Значај успостављања Регистра лобиста наведен је и у образложењу Нацрта закона о лобирању: " фокус закона о лобирању је на регистрацији лица која испуњавају услове за обављање делатности лобирања. Регистар пружа информације и омогућава надзор над делатношћу лобирања. Најважнији разлог постојања регистра је да пружи транспарентност, чиме ће бити омогућено постојање прегледних и јавно доступних информација о идентитету и професионалном интересу свих оних који желе да утичу, односно оних који утичу на процес доношења одлука у вези са одређеним јавним политикама".

Агенција за борбу против корупције упис података у Регистар врши по службеној дужности, одмах по коначности решења о одобрењу за обављање послова лобирања, односно решења о престанку важења одобрења за обављање послова лобирања.

Агенција за борбу против корупције такође води и посебну евиденцију о страним физичким и правним лицима која обављају делатност лобирања на територији Републике Србије (чл. 26).

Занимљиво је да се у Нацрту закона о лобирању изричито не помиње ко спроводи контролу лобистичке делатности, да ли Министарство правде, Агенција за борбу против корупције или неки други државни орган или тело. Анализом текста Нацрта закона можемо протумачити да део под називом "Извештавање" садржи одређену контролну функцију где се у члану 31. наводи да су лобиста одн. лобистичка фирма дужни да Агенцији за борбу против корупције доставе писани извештај о свом раду, и то најкасније до 31. јануара текуће године за претходну годину. Извештај о раду треба да садржи број и датум одобрења за обављање лобистичке делатности, податке о наручиоцу лобирања, податке о лобираним лицима и органима власти код којих је вршено лобирање, као и предмет лобирања. У делу о казним одредбама наводи се да ће се новчаном казном од 50.000 до 2.000.000. динара казнити за прекршај правно лице, тј фирма за лобирање уколико Агенцији за борбу против корупције не достави писани извештај о раду. За исти прекршај казниће се и лобиста и то новчаном казном од 30.000 до 200.000 динара. Идентична новчана казна предвиђа се и за лобирано лице које Агенцији за борбу против корупције не достави обавештење о оствареном контакту са

лобистом. На основу овога можемо закључити да је контролна функција над лобистичком делатношћу под ингеренцијом Агенције за борбу против корупције која ће примати извештаје о раду лобиста, фирми за лобирање, као и лобираних лица и на основу тих података моћи да контролише поступак лобирања и рад лобиста. Значајна чињеница јесте да Агенција поред тога што води регистар лобиста, води и регистре функционера, извештаја о имовини и приходима, поклона, поступака јавних набавки, трошкова кампањи, прилога лица и годишњих финансијских извештаја политичких субјеката, па се овакво решење намеће и као логично с обзиром на то да ће Агенцији за борбу против корупције бити доступни сви релевантни подаци.

Контрола лобистичке делатности је важан процес и потребно је посветити посебну пажњу том питању. У појединим земљама постоје чак и невладине организације чији је основни циљ контрола лобиста и њиховог пословања. Такав случај постоји у Немачкој где делује независна организација *LobbyControl*¹⁵. На нивоу ЕУ надзором над лобистима бави се Алијанса за лобистичку транспарентност и етику (*Alliance for Lobbying Transparency and Ethics Regulation - ALTER-EU*)¹⁶ која окупља преко 200 интересних група и синдиката који се баве све већим утицајем корпоративних лобиста на политичку агенду у ЕУ.

АНТИКОРУПТИВНИ МЕХАНИЗМИ ПРЕДВИЂЕНИ НАЦРТМ ЗАКОНА О ЛОБИРАЊУ

Један од главних разлога доношења закона о лобирању јесте борба против корупције кроз транспарентан вид утицаја на доносиоце одлука. С тим у вези, Нацрт закона о лобирању предвидео је широк спектар решења за превенцију коруптивних дела.

Како би сам процес лобирања у потпуности био транспарентан, лобиста односно правно лице које обавља делатност лобирања, лобирање може започети тек након закључења уговора о лобирању (чл. 28).

Нацртом закона је прописано да Уговор о лобирању нарочито мора садржати следеће ставке: податке о уговорним странама, опис и циљ предмета лобирања, податке о начину и времену трајања лобирања, висину накнаде за лобирање и изјаву лобисте о непостојању сукоба интереса и изјаву да ће поступати у складу са правилима лобирања прописаним законом.

Као врло значајно правно решење, установљено је да се лобиста не може уговором обавезати на одређени исход лобирања. То значи да је лобиста везан облигацијом средства, а не облигацијом циља, одн. лобиста се не може правно обавезати и условити постизањем циља у лобирању, али обављање повереног посла мора урадити у складу са добрим пословним

¹⁵ Доступно на: <https://www.lobbycontrol.de/>

¹⁶ Доступно на: <https://www.alter-eu.org/who-we-are>

обичајима и на професионални начин, водећи притом рачуна и о репутацији свог клијента (Крсмановић, 2013:18).

Лобиста одн. клијент у сваком тренутку може захтевати раскид уговора, док је сам лобиста дужан да без одлагања прекине поступак лобирања и раскине уговор о лобирању уколико посумња да ће изазвати сукоб интереса код наручиоца лобирања које заступа, или, уколико сам лобиста буде изабран или постављен на јавну функцију тј. постане функционер (чл. 29).

Лобирано лице, према Нацрту закона, дужно је да Агенцији за борбу против корупције достави обавештење о оствареном контакту са лобистом и то у року од 15 дана од дана остваривања контакта, док је орган власти дужан да води евиденцију о лобистичким контактима за функционере који су изабрани, постављени или именовани у том органу.¹⁷

Функционеру је забрањено да обавља делатност лобирања (чл.11). Ова забрана престаје по истеку две године од дана престанка функције. Писци Нацрта закона овде су имплементирали тзв. "период хлађења" (*cooling-off*), правило које се односи на ограничења у лобирању која ступају на снагу након што функционер или високи државни службеник напусти функцију на коју је био изабран, постављен или именован и започне посао у приватном сектору.

Лобиста је дужан да приликом обављања делатности лобирања води рачуна о постојању сукобу интереса. Нацрт закона о лобирању предвиђа две такве могућности: уколико лобиста заступа два наручиоца лобирања са супротним интересима и уколико исто лице буде ангажовано у својству стручњака од стране органа власти и лобисте од стране клијента (чл. 12).

ЗАКЉУЧАК

Како би борба против корупције била свеобухватна подразумева се да буде и правно утемељена. С тим у вези, неопходно је донети одговарајуће антикорупцијске законске акте. Један од таквих општих аката јесте закон којим се уређује делатност лобирања.

Законским уређењем лобирања уводи се транспарентност у раду лобиста чиме се јасно разграничава делатност лобирања од криминалних дела корупције. Пре свега, законом се тачно дефинише шта заправо представља лобирање, одређује се ко може бити лобиста, ко лобирано лице, прописују се услови за обављање делатности лобирања, уводи се обавезан регистар лобиста, обавезно закључивање уговора о лобирању и слично. Све то указује на жељу законодавца да уреди ову област.

Националном стратегијом за борбу против корупције Републике Србије предвиђено је усвајање и примењивање законског акта којим се регулише

¹⁷ Нацртом закона о лобирању није предвиђена одредба према којој би уговори о лобирању били јавно објављени, као што је то случај у Сједињеним Америчким Државама, где постоји база свих регистрованих уговора о лобирању доступна јавно на интернету.

делатност лобирања, што је и означено као нормативна активност Акционог плана за спровођење Националне стратегије за борбу против корупције. Такође, обавеза Републике Србије да уреди област лобирања произилази и из међународних уговора и конвенција које је ратификовала.

Друштво лобиста Србије, прво струковно удружење професионалних лобиста у Србији, као један од својих циљева оснивања 2009. године наводи управо законско уређење ове области, што је резултирало и активним радом на правном уређењу ове области, прво доношењем Етичког кодекса лобиста, а касније и самим предлогом законског акта.

Након вишегодишњег рада, Министарство правде Републике Србије је у пролеће 2018. године на јавну расправу ставило Нацрт закона о лобирању са основним циљем да се успостави нормативан оквир у области лобирања у Србији. Јавна расправа о Нацрту закона о лобирању трајала је непуних месец дана, где су сви заинтересовани могли да упућују критике или предлажу измене и допуне предложеног текста.

Очекивања су да ће до краја 2018. године, а према најјавама званичника Министарства правде већ током јесењег заседања Народне скупштине Републике Србије, бити усвојен Закон о лобирању и то заједно са новим законом о спречавању корупције чиме ће бити употпуњена антикорупцијска легислатива као важан корак приближавању Србије ка пуноправном чланству у ЕУ.

Сасвим је извесно да ће предложени Нацрт закона о лобирању претрпети одређене измене како би се уважиле примедбе изнете током јавне расправе, али имајући у виду и искуства суседних земаља које имају овакав закон, као и чињеницу да је и у САД недавно извршена корекција лобистичког законодавства.

Усвајањем Закона о лобирању, Република Србија ће се сврстати у малобројне државе које су законским путем уредиле ову материју. Сасвим је сигурно да само усвајање закона неће утицати на смањење коруптивних дела, већ је за то неопходна свеобухватна примена овог закона. Стари Римљани говорили су да поштовати законе не значи држати се њихових речи, већ смисла и намене. То ће свакако важити и у овом случају.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акциони план за спровођење Националне стратегије за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године, *Службени гласник РС*, бр. 79/13 и 61/16.
2. Библиотека Народне скупштине Републике Србије, *Законски оквир за лобирање у Македонији, Словенији и Црној Гори*, истраживање за потребе рада народних посланика и Службе Народне скупштине, бр. 3-27/11, датум: 01.12.2011.

3. Друштво лобиста Србије. Преузето са сајта: <http://www.drustvolobistasrbije.org/>
4. Definition of Lobby. Преузето са сајта: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/lobby>
5. Definition of Lobby. Преузето са сајта: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/lobby>
6. Етички кодекс Друштва лобиста Србије. Преузето са сајта: <http://www.drustvolobistasrbije.org/eticki-kodeks.html>
7. Закон о Агенцији за борбу против корупције, *Службени гласник РС*, бр. 97/2008, 53/2010, 66/2011-одлука УС, 67/2013-одлука УС, 112/2013-аутентично тумачење и 8/2015-одлука УС
8. Закон о правосудној академији, *Службени гласник РС*, бр. 104/2009, 32-2014-одлука УС и 106/2015.
9. Кашћелан, Балша 2009. Правни оквири лобирања. *Изазови европских интеграција*, бр. 4: 105-116.
10. Кашћелан, Балша 2010. Улога и место закона о лобирању у политичком систему Србије. *Српска политичка мисао*, год. 17, бр. 3: 135-152.
11. Ковачевић-Бајтал, Елма 2015. Лобирање – инструмент савремене политике. *Дијалог, часопис за филозофију и друштвену теорију*, год. 21, бр. 3-4: 43-59.
12. Крсмановић, Душко. 2013. *Водич кроз лобирање*. Београд: Фондација Конрад Аденауер.
13. Милутиновић, Милован 2012. Политички консалтинг и лобирање. *Научно-стручни часопис Сварог*, бр. 4: 83-105.
14. Meaning of "lobbying" in the English Dictionary. Преузето са сајта: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/lobbying>
15. Национална стратегија за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године, *Службени гласник РС*, бр. 57/13.
16. Нацрт Закона о лобирању са образложењем. Преузето са сајта: <https://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>
17. Најunosнија привредна грана ЕУ-лобирање, *Бизнис & Финансије* 2014. Преузето са сајта: <http://bif.rs/2014/04/najunosnija-privredna-grana-eu-lobiranje/>
18. Не журити са доношењем закона о лобирању у Србији (2012). Преузето са сајта: <http://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/5050-ne-uriti-sa-donoenjem-zakona-o-lobiranju>
19. Плавшин, Александар 2013. Под којим условима и како лобирање може допринети демократији?. *Socioeconomica – The Scientific Journal for Theory and Practice of Socio-economic Development*, год. 2, бр. 4: 417-432.
20. Правилник о програму и начину полагања испита за обављање послова лобирања, *Службени лист ЦГ*, бр. 60/2015.

21. Ранђеловић, Небојша; Јеленковић, Предраг 2014. Правна регулатива, историјски и политички аспекти лобирања – Србија и државе у окружењу. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, год. 52, бр. 66: 197-206.
22. Станчетић, Веран 2014. Лобирање vs. корупција – линија раздвајања. *Култура полиса*, год. 11, бр. 23: 181-194.
23. Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.

LEGAL REGULATION OF LOBBYING AS PART OF THE LEGISLATIVE FRAMEWORK IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION

Aleksandar Petrov

Abstract:

Today, lobbying represents an essential process when adopting legislative acts and business decisions. The influence of lobbyists on decision-makers implies observance to certain professional ethical principles and rules. However, the fact is that the work of lobbyists can also lead to illegal forms of behavior, which redirects the activity of lobbying, which is legal and honest work, to illegal flows or corruption. In order to prevent such behavior of the lobbyists, the legislators found the solution by legalizing the rules governing lobbying. Legal regulation of lobbying implies effective control and clear rules of lobby behavior. The adoption of this legal act is the result of improving the normative anti-corruption framework, especially in countries that pretend to be members of the European Union. Among other, this approach to legal regulation of lobbying activities, as a way of preventing corruption, has taken Republic of Serbia.

Keywords: lobbying, lobbyists, lobbying act, transparency, corruption.

Article history:

Received: 28 05. 2018.

Accepted: 29. 06. 2018.

UDK: 341.36
341.324

Pregledni naučni rad

KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO I POSTUPAK NA OKUPIRANIM TERITORIJAMA

Doc. dr Milan Tesla*

Apstrakt:

U ovom naučnom radu pokušaćemo da analiziramo i sagledamo ulogu i značaj pravnog poretka na okupiranoj teritoriji, posebno pojam i karakteristike krivičnog zakonodavstva i krivičnog postupka, pravne izvore koji predstavljaju izvor ovlašćenja okupacione sile u odnosu na zakone okupirane teritorije, ulogu sudova i sudskog postupka, mogućnost primene smrtne kazne za ozbiljna krivična dela, krivičnopravni položaj izbeglica i azilanata na okupiranoj teritoriji, te prava i položaj optuženih lica tokom krivičnog postupka. S obzirom na činjenicu da je okupacija faktičko stanje, i da okupirana teritorija ne gubi svoj raniji suverenitet, okupaciona sila ne vrši vlast u ime države koja je tu teritoriju privremeno napustila, već samo u svoje ime i na osnovu ovlašćenja koja proizilaze iz međunarodnog humanitarnog prava. Okupator nema zakonodavnu nadležnost na okupiranoj teritoriji, niti ima pravo da na toj teritoriji proširuje važenje zakona njegove zemlje. Okupator je dužan da svoja prava ostvaruje na bazi zakonodavstva koje je bilo na snazi pre okupacije i ne može zvesti svoje unutrašnje zakonodavstvo. Akti doneti od strane okupatora, kada su u okviru dopuštenih granica međunarodnog prava imaju snagu zakona. Haški pravilnik postavlja obavezu okupatora da poštuje zakone koji su na snazi na okupiranim teritorijama, osim u slučaju apsolutne sprečenosti. Okupator može suspendovati ili izmeniti pojedine zakone samo ukoliko su ti zakoni u očitoj suprotnosti sa okupacijom, ili ukoliko bi primenom tih zakona bila dovedena u pitanje bezbednost okupatorske vojske. Sudovi mogu da primenjuju samo one zakonske propise donete pre izvršenja krivičnog dela i koji su u skladu sa opštim načelima prava, naročito u pogledu srazmernosti kazne. Takođe, kaznene odredbe koje izdaje okupaciona sila ne mogu stupiti na snagu pre nego što budu objavljene i saopštene stanovništvu na njegovom jeziku. Te odredbe ne mogu imati retroaktivno dejstvo. Konačno, nadležni sudovi okupacione sile ne mogu izreći nijednu osudu kojoj nije prethodilo uredno suđenje.

* Docent na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, email: milan.tesla@uninp.edu.rs.

Ključne reči: zakonodavna nadležnost, krivično zakonodavstvo, okupirana teritorija, optuženo lice, vojni sudovi, načelo zakonitosti, smrtna kazna, izbeglice, Ženevske konvencije.

UVOD

Haški pravilnik iz 1907. godine u svom članu 43. nameće obavezu okupacionoj sili da poštuje zakone okupirane zemlje. Okupator ne može menjati osnovne institucije ili društveno-političko uređenje. Dakle, pored obaveze poštovanja domaćih zakona, okupatoru je zabranjeno da menja osnovne pravne institucije i politički sistem okupirane zemlje. Zakonodavna nadležnost na okupiranoj teritoriji, znači ne može preći na okupatora. Mnogi nacionalni sudovi su posle oslobođenja okupiranih teritorija proglašavali nevažećim razne dekrete koje je donosila okupaciona vlast. odnosno potvrđivane su važnost dekreta koje su donosili suverene vlasti u doba okupacije. Od obaveze poštovanja domaćih zakona, okupator može da odstupi jedino u slučaju apsolutne sprečenosti. Pošto je okupatorova vlast nastala iz činjenice okupacije i ratnog prava i nije potisnula suverenitet države, ustavom i zakonom propisana ograničenja moći legitimnog suverena nisu uticala na okupaciju. Suverenitet legitimne vlasti je suspendovan tokom okupacije i moć stvaranja novih zakona za vladu okupirane zemlje je na okupatoru. Kao što je već navedeno, Haški pravilnik postavlja obavezu okupatora da poštuje zakone koji su na snazi na okupiranim teritorijama, osim u slučaju apsolutne sprečenosti. Ovaj član zabranjuje odstupanje od postojećeg prava osim ako je to opravdano vojnom potrebom ili potrebom održavanja javnog reda i bezbednosti. Državni službenici sami odlučuju o tome da li će ostati u službi pod okupatorskim režimom ili će podneti ostavke, osim u slučaju da dobiju suprotna uputstva od svoje vlade. Oni službenici koji ostanu na dužnosti takođe vrše svoje funkcije u skladu sa nacionalnim propisima. Okupaciona sila nema pravo da menja njihov položaj niti da sankcioniše one koji odluče da podnesu ostavku. Sudovi sa celokupnim svojim aparatom tj. sudijama i administracijom i nadalje dejstvuju u okviru svoje nadležnosti. Krivično zakonodavstvo obuhvata sve zakonske odredbe vezane za suzbijanje krivičnih dela: krivični zakoni i pravila krivičnog postupka, pomoćni krivični zakoni, uredbе, naredbe, krivične klauzule administrativnih zakona, krivične klauzule finansijskih zakona itd. Sudovi se moraju pridržavati principa zakonitosti krivičnih dela, a kaznene odredbe ne mogu imati retroaktivno dejstvo. Optužena lica u krivičnom postupku moraju uživati sva prava u skladu sa priznatim međunarodnim standardima.

POJAM I KARAKTERISTIKE KRIVIČNOG ZAKONODAVSTVA NA OKUPIRANIM TERITORIJAMA

Kao što je već rečeno, okupator mora svoja prava da ostvaruje na osnovu zakona koji su bili važeći pre nastanka okupacije, i ne može uvoditi svoje unutrašnje zakone. Okupator može suspendovati ili izmeniti pojedine zakone jedino ukoliko su ti zakoni u očitoj suprotnosti sa okupacijom, ili ukoliko bi primenom tih zakona bila dovedena u pitanje bezbednost okupatorske vojske. U ovu kategoriju ulaze pojedine odredbe krivičnih zakona, zakona koji imaju politički karakter, npr. zakona koji se odnose na pravo zbora i dogovora, slobodnog nošenja vatrenog oružja itd. (Avramov & Kreća, 2009:642). Princip da se krivično zakonodavstvo koje je na snazi na okupiranim teritorijama mora poštovati podleže dvema rezervama. Prva rezerva odnosi se na bezbednost okupacione sile kojoj mora biti očigledno dozvoljeno da otkáže odredbe kao što su one koje se tiču regrutacije ili pozivanja stanovništvu da se odupre neprijatelju. Druga rezerva je u interesu stanovništva i omogućava da se ukinu sve diskriminatorske mere nespojive sa humanim uslovima. To se posebno odnosi na mere koje se nepovoljno odražavaju na rasne ili religiozne manjine kao mere koje su suprotne duhu Konvencije, koja zabranjuje svaku diskriminaciju baziranu na rasi, religiji ili političkoj pripadnosti. To znači da kada je krivično zakonodavstvo na okupiranim teritorijama u suprotnosti sa merama predviđenim u Konvenciji, Konvencija mora preovladati. Ova dva izuzetka su striktno ograničene prirode. Okupaciona vlast ne može ukinuti ili suspendovati krivično zakonodavstvo iz bilo kog drugog razloga, i ne može, bitno je naglasiti sama ga stvarati u skladu sa svojim pravnim koncepcijama (Pictet, 1958:335).

U vezi ovlašćenja okupatora da menja postojeće krivične zakone, mora se napraviti razlika između krivičnih dela usmerenih protiv okupacione vojske, njene bezbednosti ili njenih proklamacija i slično, i povreda krivičnog zakona počinjenih od strane jednog stanovnika protiv drugog, krivičnih dela koja ne ugrožavaju bezbednost okupatora. Npr. Pravila vođenja rata Sjedinjenih Američkih Država predviđaju da će okupator objaviti nove zakone i propise ako to zahteva vojna potreba, naročito u pogledu krivičnih dela i prekršaja počinjenih u ratnom stanju s obzirom na neophodnost kontrole zemlje i zaštite okupacione armije. (Law of belligerent occupation, 1944:49). Kaznene odredbe koje izda okupaciona sila ne mogu stupiti na snagu pre nego što budu objavljene i saopštene stanovništvu, na njegovom jeziku. Te odredbe ne mogu imati povratno dejstvo. (čl. 65 Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata, 1949). Ceo tekst zakona mora biti objavljen. Konvencija ne propisuje način objavljivanja, koji mora biti kroz sredstva lokalnog informisanja, u Službenom glasilu posebno izdanom za tu svrhu ili isticanjem oglasa na posebno određenom mestu koje je namenjeno i poznato javnosti. Okupaciona sila će nekad pribeći svim ovim metodima simultano. Jezik koji će upotrebiti, biće naravno službeni jezik koji se primenjuje u zemlji odnosno jezik na kojem se zakoni te države objavljuju. Većina okupacionih armija će početi sa objavljivanjem odredaba vojnog krivičnog zakona koji reguliše krivična dela

počinjena nad pripadnicima oružanih snaga ili dela protiv vojnih postrojenja. Ako su dela izvršena protiv okupacionih snaga pre objavljivanja bila poznata stanovništvu okupiranih teritorija, okupaciona sila može ih kazniti pribegavajući vojnom zakonu teritorije koja je bila okupirana. (Pictet, 1958:338).

PRAVO OKUPACIONE SILE DA OSNIVA VOJNE SUDOVE

U slučaju kršenja krivičnih propisa koje je donela, okupaciona sila ima pravo da izvede krivce pred svoje nepolitičke i na redovan način osnovane vojne sudove, pod uslovom da zasedaju u okupiranoj zemlji (član 66. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata iz 1949.) Svakako, može se očekivati i ubuduće da će navedene međunarodnopravne mogućnosti veoma često koristiti okupaciona sila jer su ti delikti, u osnovi, protiv nje i uslova da se kao takva održi. Inače, ako ostaju sudovi okupirane teritorije oni izriču kazne u ime starog suverena (Perazić, 1986: 237).

Član 66. priznaje pravo okupacione sile da izvede krivce pred svoje vojne sudove u svrhu kažnjavanja krivičnih dela protivih takvih mera. Zakonodavna vlast okupacione sile je, prema tome pojačana sudskom vlašću u nameri da nadoknadi nedostatak lokalnih sudova. Ovlašćenja na koje se odnosi ovaj član mogu biti vršena samo pod određenim uslovima, koji se moraju striktno poštovati. Krivci mogu biti izvedeni samo pred vojne sudove, što znači pred sudove čiji pripadnici imaju vojni status i koja su podređena vojnoj vlasti. Ovi sudovi normalno će zasedati na okupiranoj teritoriji. Vojni sudovi moraju biti nepolitički. Ova klauzula zabranjuje određenu praksu kojoj je pribegavano u vreme drugog svetskog rata, kada je sudska mašinerija bila ponekad korišćena kao instrument političkog ili rasnog proganjanja. Sudovi moraju biti osnovani na redovan način. Ovim rečima definitivno se isključuju svi specijalni sudovi. To su uobičajeni vojni sudovi okupacione sile koji će biti nadležni u tim slučajevima. Takvi sudovi će naravno, biti postavljeni u skladu sa priznatim principima upravljanja sudovima. Poslednji uslov je da sudovi moraju zasedati na okupiranoj teritoriji. Ako oni zasedaju iz bilo kog posebnog razloga, izvan okupirane teritorije oni moraju da se kreću u okviru slučajeva koji su ovde pomenuti, Ova obaveza je u skladu sa principom teritorijaliteteta krivične jurisdikcije. Okupaciona sila je slobodna da odluči, da li hoće ili neće nadležne apelacione sudove da stacionira na okupiranoj teritoriji (Pictet, 1958:340).

NAČELO ZAKONITOSTI

Sudovi mogu da primenjuju samo zakonske propise donete pre izvršenja krivičnog dela i koji su u skladu sa opštim načelima prava, naročito u pogledu srazmernosti kazne. Oni moraju voditi računa o činjenici da optuženi nije državljanin okupirajuće sile (član 67. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata). Načelo zakonitosti se smatra važnom tekovinom savremenog

krivičnog prava, i u svom najčistijem obliku postoji u evropsko-kontinentalnim krivično-pravnim sistemima, dok nije u punoj meri svojstveno anglosaksonskim krivičnim zakonodavstvima kod kojih se izvori prava ne svode samo na zakone. Načelo zakonitosti se u nacionalnim krivičnopravnim sistemima po pravilu poistovećuje sa poznatim pravilom – nullum crimen, nulla poena sine lege- nema krivičnog dela niti kazne bez zakona. Inače, međunarodni relativitet državnih zakona u odnosima sa drugim državama nužno dovodi do ograničenja važenja nacionalnih zakona, što na međunarodnopravnom planu rezultira važenjem načela teritorijalnosti za državno međunarodno pravo, pri čemu određena proširenja važenja nacionalnog krivičnog prava se zasnivaju na od strane država prihvaćenom zajedničkom međunarodnom pravu. Ova konstatacija se odnosi na načelo univerzalnog važenja krivičnog prava, kao izuzetak u odnosu na načelo teritorijalnosti krivičnog prava (Škulić, 2005:167).

Princip da neko može biti krivično odgovoran i kažnjen samo onda ako je u trenutku kada je izvršio krivično delo važeći pravni sistem to delo već proglasio za kažnjivo sastavni je deo doktrine tzv. striktnog legaliteta. Istorijski, ta doktrina proizilazi iz otpora plemstva arbitrarnom ponašanju monarha, a izražena je u članu 29. Magna Carta Libertatum iz 1215. godine. Monteskej, i kasnije proklamacije Američke revolucija iz 1776. i Francuske revolucije iz 1789. godine shvatali su tu doktrinu kao način za ograničavanje moći vladara i obezbeđivanje prerogative za zakonodavstvo i pravosuđe. Kao što je to nemački krivičar Franz von Liszt kasnije napisao, da je načelo nullum crimen nulla poena sine lege bastion odbrane građana protiv državne svemoći; ono štiti pojedinca od brutalne sile većine, od Levijatan... Načelo striktnosti zakonitosti artikuliše četiri osnovne ideje: a) krivične radnje mogu biti predviđene samo u dokumentima pisanog prava a ne u običajnim pravilima i sekundarnom zakonodavstvu; o tom načelu se govori i kao maksimi nullum crimen sine lege scripta; b) krivično zakonodavstvo se mora pridržavati principa specifičnosti, tako da pravila koja inkriminišu neko ljudsko ponašanje budu što određenija i jasnija tako da usmeravaju ponašanje građana; v) krivična pravila ne smeju biti retroaktivna, odnosno pojedinac može biti kažnjen samo za ponašanje koje je predviđeno kao kažnjivo u vreme kad je do njega došlo, ne može biti kažnjen na osnovu kasnije donetog zakona. U tom slučaju govorimo o maksimi nullum crimen sine proevia lege; g) u primeni krivičnih pravila zabranjena je primena analogije (Liszt, 1893:357).

SMRTNA KAZNA ZA ODREĐENA KRIVIČNA DELA

Krivične odredbe koje donese okupirajuća sila mogu predviđati smrtnu kaznu za zaštićena lica jedino u slučajevima kada su ova izvršila dela špijunaže, dela teške sabotaze vojnih postrojenja okupirajuće sile ili umišljajna dela koja su prouzrokovala smrt jednog ili više lica, i pod uslovom da zakonodavstvo okupirane teritorije koje je bilo na snazi pre početka okupacije, predviđa smrtnu kaznu u

takvim slučajevima (član 68. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata iz 1949.)

Konvencija ne definiše značenje špijunaže i sabotaže. Samo se ozbiljni akti sabotaže mogu odnositi na ove reči. Uništenje vazduhoplovnih baza, ili komunikacionih veza od strateške važnosti predstavljaju ozbiljne akte sabotaže. S druge strane, pojedinačni akti kao što su obustava rada ili odbijanje da se povinuje naređenju ne mogu biti kažnjeni od strane okupacione sile kao akti sabotaže uprkos šteti koju mogu prouzrokovati. U pogledu teškoće definisanja akata koji mogu biti opisani kao ozbiljni akti sabotaže, na sudovima je da donesu odluku u svakom konkretnom slučaju objektivno ceneći sve okolnosti (Pictet, 1958:344)

Primena smrtne kazne, koja može biti izrečena samo za tri vrste krivičnih dela: špijunažu, tešku sabotažu i umišljajna ubistva je zavisna od uslova: naime, da je smrtna kazna bila predviđena za takve slučajeve u zakonodavstvu okupirane teritorije koje je bilo na snazi pre početka okupacije. Ova klauzula predstavljena je na 17. konferenciji Međunarodnog crvenog krsta. Ona je izgleda bila previše drastična i opasna za one zemlje koje nikad nisu bile okupirane, ali koje su bile okupatori neprijateljske teritorije. Možda nije slučajnost što su neke zemlje koje su imale gorko iskustvo sa okupacijom ukinule smrtnu kaznu. Važno je naglasiti da je Zapadna Nemačka koja je bila i okupator i okupirana zemlja ukinula smrtnu kaznu. Velika Britanija je prilikom potpisivanja Konvencije izrazila rezervu prema ovom članu. U rezervi se navodi da Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske zadržava pravo da nametne smrtnu kaznu u skladu sa odredbama člana 68. bez obzira na to da li se krivična dela koja se odnose na ovaj član kažnjavaju smrtnom kaznom okupirane teritorije u vreme početka okupacije. Ovo odražava zabrinutost u cilju zaštite vojnika kada su okupatori na okupiranoj teritoriji. Takođe odražava istovremeno prilično manju zabrinutost za civilno stanovništvo u slučaju da ova država bude okupirana. Do danas se nije desilo to da se neka država usprotivila ovoj rezervi u trenutku kada je došlo do ratifikovanja konvencije. Treba naglasiti da zakonodavstvo okupirane teritorije na snazi pre početka okupacije označava krivično pravo koje je postojalo u momentu početka okupacije (Draper, 1958 :44).

Lica osuđena na smrt ne mogu ni u kom slučaju biti lišena prava da traže pomilovanje (član 75. stav 1. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata iz 1949.) Ovaj član daje zaštićenim osobama osuđenim na smrtnu kaznu pravo da traže pomilovanje, pravo koje je odobreno u zakonodavstvima skoro svih država koje izriču smrtnu kaznu. Pravo na molbu na oprost kazne ili odlaganje izvršenja kazne je od posebne važnosti tokom perioda okupacije, kada je mnoštvo faktora mnogo teže kombinovati u normalan tok suđenja i kada se povećava rizik od sudijskih grešaka. Konvencija ne reguliše postupak za pomilovanje, to je ostavljeno diskrecionom pravu okupacione sile. Nacionalna zakonodavstva načelno rezervišu pravo odobrenja oprosta ili odlaganja kazne za parlament ili izvršnu vlast, najčešće predsednika države. U ratno vreme za osobe osuđene pod okriljem vojnog krivičnog zakona, pravo na oprost ili odlaganje kazne pripada glavnokomandujućem okupacionih snaga (Pictet,1958:361).

KRIVIČNOPRAVNI POLOŽAJ AZILANATA I IZBEGLICA NA OKUPIRANOJ TERITORIJI

Državljeni okupirajuće sile koji su pre početka sukoba, potražili utočište na okupiranoj teritoriji mogu biti hapšeni, progonjeni, osuđivani ili slati u progonstvo van okupirane teritorije, jedino za dela izvršena posle otpočinjanja neprijateljstava ili za krivična dela izvršena pre otpočinjanja neprijateljstava koja bi prema pravu države čija je teritorija okupirana, opravdavala ekstradiciju u mirno doba. (član 70. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata) Ovaj stav se odnosi na osobe koje su pobile iz svoje zemlje pre izbijanja neprijateljstava i našle azil odnosno utočište na okupiranoj teritoriji. Oni se tretiraju kao izbeglice. Kao što se iz samog pojma može naslutiti, izbeglicama se nazivaju lica koja prebegnu na teritoriju strane države, najčešće iz opravdanog straha po ličnu bezbednost. Konkretni razlozi koji su ih nagnali u izbeglištvo mogu biti različiti, ali obično su to progon zbog političkih uverenja i aktivnosti; progon po verskoj, rasnoj, nacionalnoj osnovi; bekstvo od rata, građanskog rata i sličnih neprilika u državi čije državljanstvo imaju odnosno kada je reč o apatridima, državi u kojoj stalno borave. S pravnog aspekta, otežavajuću okolnost predstavlja činjenica da, ako im se ne pomoge, ova lica bi ostala bez pravno regulisanog statusa, prepuštena sama sebi (Paunović, Krivokapić i Krstić, 2016:259)

Izbeglice su prema tome, u stvarnosti bez zaštite normalno pružene od strane države kojoj pripadaju, ali oni još nisu dobili pravnu zaštitu države koja im je dala izbeglički status. Zaštita predviđena za izbeglice koji su državljani okupacione sile je u klauzuli koja zabranjuje okupacionoj sili da ih hapsi, progoni, osuđuje ili ih deportuje sa okupirane teritorije. To je izvedeno iz ideje da pravo azila koje oni uživaju pre nego što je okupacija počela mora da se poštuje od njihove sopstvene države, kada ona preuzme kontrolu kao okupaciona država na teritoriji države azila.

Postoje dva izuzetka od pravila zabrane okupacionoj sili da hapsi, progoni, osuđuje ili deportuje svoje građane koji se tretiraju kao izbeglice. A) Ovo se ne odnosi na izbeglice koje su počinile krivična dela posle otpočinjanja neprijateljstava.¹ Ako su takvi akti bili izvršeni pre izbijanja neprijateljstava, onda odgovorni za te akte ne mogu biti krivično gonjeni od strane okupacione vlasti. Oni su onda krivi samo kao politički agitatori. Jednom kad rat izbije, međutim, takva agitacija postaje izdaja i tada viši interesi okupacione države imaju prednost nad zaštitom pojedinca. B) Drugi izuzetak odnosi se na državljane okupacione sile koji su izvršili dela opšteg prava pre izbijanja neprijateljstva i koji su imali utočište na okupiranoj teritoriji u nameri da izbegnu posledice svojih dela. Ova rezerva je lako razumljiva. Njena intencija je da podvuče jasnu razliku između dve kategorije osoba: s jedne strane izbeglice koje su opravdano dobile taj status kao takve, i s

¹ Pravljenjam ove rezerve, opunomoćeni predstavnici na Ženevskoj konferenciji 1949. godine želeli su da dozvole mogućnost da državljani zaraćene strane koji su dobili utočište u inostranstvu, mogu biti krivci u vreme rata zbog dela štetnih za njihovu državu.

druge strane obični kriminalci koji nemaju pravo na takvu zaštitu. Kada izvršioi krivičnih dela padnu u ruke njihove države porekla, oni moraju odgovarati za svoja dela. Okupacione vlasti mogu dakle, da ih uhapse, da ih vrata u njihovu državu porekla i da ih izvedu pred njene sudove, uzimajući uvek u obzir da bi pravo okupirane države opravdavalno ekstradiciju i u mirno doba. To je prema tome, zakonodavstvo okupirane države, a ne ono okupacione sile. Opšte pravo obično dozvoljava ekstradiciju samo za obična krivična dela, za razliku od dela političkog, religioznog ili vojnog karaktera, za koje se ekstradicija skoro uvek odbija (Pictet, 1958:352). Međutim, praksa velikog broja oružanih sukoba vođenih posle donošenja ove konvencije pokazala je da ove odredbe nisu dovoljne za zaštitu izbeglica u uslovima oružanih sukoba i okupacije i da je zato potrebno pojačati njihovu zaštitu. Takvo empirijsko iskustvo bilo je razlog što je Protokol I posvetio pažnju i ovom pitanju i dopunio navedene odredbe, posvećujući ih ne samo izbeglicama već i licima bez državljanstva odnosno apatridima. Tako ovaj akt propisuje da će lica koja su još pre početka neprijateljstava, a u skladu sa odgovarajućim instrumentima koje su prihvatile strane u sukobu ili nacionalnim zakonodavstvom strane u koju su izbegla ili u kojoj borave, bila tretirana kao izbeglice ili lica bez državljanstva, biti pod zaštitom odgovarajućih odredaba IV Ženevske konvencije u svim okolnostima i bez ikakve nepovoljne razlike. To praktično znači da i ova lica, pored ostalog, imaju pravo na poštovanje svoje ličnosti, časti, porodičnih prava, verskih uverenja i obreda, kao i navika i običaja, odnosno da se i na njih odnose osnovne garancije koje ženevski propisi stipulišu u korist civila koji su pod vlašću strana u sukobu. Budući da su izbeglice stranci, na njih se odnose i opšte odredbe Konvencije koje regulišu položaj stranaca na teritoriji strane u sukobu (Vučinić, 2006:311).

KRIVIČNI POSTUPAK NA OKUPIRANIM TERITORIJAMA – PRAVA I POLOŽAJ OPTUŽENOG LICA

Krivični postupak na okupiranoj teritoriji sprovode nadležni sudovi okupacione sile. Važno je napomenuti da nadležni sudovi okupirajuće sile ne mogu izreći nijednu presudu kojoj nije prethodilo uredno suđenje. Do sada je prihvaćeno kao univerzalno načelo međunarodnog prava da suđenje mora biti uredno, odnosno fer. Ono je, u pogledu nacionalnih suđenja, sadržano u ugovorima o ljudskim pravima (član 14. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, član 6. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, član 8. Američke konvencije o ljudskim pravima.) Međunarodna sudska praksa, naročito ona Evropskog suda za ljudska prava u potpunosti je podržala i razložila ovo načelo. Potom je ovo načelo potražilo mesto fundamentalne vrednosti i u međunarodnim postupcima. Bilo je uključeno u Povelju Međunarodnog vojnog tribunala za glavne ratne zločince u Nirnbergu (član 16), i Međunarodnog vojnog tribunala za Daleki istok u Tokiju. Takođe se nalazi u Statutu Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u Hagu (član 21), Statutu Međunarodnog krivičnog tribunala za

Ruandu (član 20), i Statutu Međunarodnog krivičnog suda (član 67). Izgleda da je neosporno da je ovo načelo počelo da pripada kategoriji običajnih normi međunarodnog prava. Postoje i gledišta da ovo načelo ima snagu peremptorne norme, odnosno da se ne može derogirati ugovorom. Načelo je raščlanjeno u tri glavna standarda: jednakosti strana u postupku, javnosti postupka i ekspeditivnosti postupka. (Kaseze, 2005:465).

Svako optuženo lice koje okupirajuća Sila sudski progoni mora se bez odlaganja obavestiti, pismenim putem na jeziku koji razume, o pojedinostima optužbe koje mu se stavljaju na teret, i njegova stvar biće prosleđena u najkraćem mogućem roku (član 71. stav 2. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata). Sila zaštitnica će se obavestiti o svakoj optužbi koju okupirajuća Sila podigne protiv zaštićenih lica kad glavne tačke optužbe mogu povući smrtnu kaznu ili kaznu zatvora od dve ili više godina, ona ima pravo da se u svako doba obaveštava o toku postupka. Pored toga, Sila zaštitnica ima pravo da na svoje traženje, dobije sve podatke u vezi sa tim postupcima kao i o svakom drugom sudskom gonjenju koje okupirajuća Sila preduzme protiv zaštićenih lica. O prirodi i zasnovanosti optužbe mora se dakle, obavestiti optuženi bez odlaganja. Zaštićena osoba koja je optužena mora znati razloge za svoje hapšenje u vreme pripremanja svoje odbrane. Obaveštenje mora obuhvatiti sve pojedinosti optužbe na jeziku koje osoba može da razume i to pismenim putem. Okrivljeni će biti izveden pred sud što je pre moguće (Pictet, 1958: 355).

Notifikacija Sili zaštitnici mora se izvršiti odmah, i Sili zaštitnici ima stići u svakom slučaju tri nedelje pre dana prvog pretresa. Ako na otvaranju pretresa nije podnet dokaz da je po odredbama ovog člana u svemu postupljeno, pretres se ne može održati. Notifikacija treba da sadrži naročito sledeće pojedinosti:

- a) podatke o ličnosti optuženog;
- b) mesto boravka ili pritvora;
- c) opis dela optužbe, sa navođenjem krivičnih propisa na kojima se zasnivaju;
- d) označenje suda kome je stavljeno u dužnost da sudi po predmetu;
- e) mesto i datum prvog pretresa. (stav 3. člana 71. Konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata).

Ovde treba naglasiti da je krivični postupak primenjen na slobodno ili internirano stanovništvo okupiranih teritorija analogan postupku prema ratnim zarobljenicima i identičan odnosu prema stranim državljanima interniranim na neokupiranim teritorijama (De Mullinen, 1987:185). Ovaj stav reprodukuje uslove člana 104. Treće Ženevske konvencije koja se odnosi na ratne zarobljenike.²

Na otvaranju sudskog pretresa, moraju biti podneti dokazi da je u svemu postupljeno prema odredbama ovog člana i posebno, da je formalna notifikacija bila urađena unutar traženog vremena. Ako ovo ne bude urađeno, pretres će biti odložen. Pojedinosti date u notifikaciji Sili zaštitnici moraju sadržavati tačne

² Konferencija je želela da bude sigurna da će Sila zaštitnica imati dovoljno vremena da prouči slučaj do kraja i da se spremi da zastupa na sudskom pretresu.

činjenice mesta boravka ili pritvora optuženog. Ova poslednja stavka je posebno korisna, kao što prema članu 76. osobe u pritvoru imaju pravo da primaju posete delegata Sile zaštitnice i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (Pictet, 1958:355). Svaki optuženi ima pravo da se posluži dokaznim sredstvima potrebnim za svoju odbranu, i naročito, da se pozove na svedoke. On ima pravo na pomoć stručnog branioca koga sam izabere, koji ga može slobodno posećivati i koji će dobiti potrebne olakšice radi pripremanja svoje odbrane (stav 1.član 72. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata). Pozivanje i ispitivanje svedoka je jedna od glavnih karakteristika odbrane. Jasno je da optuženi može da koristi sve ostale metode dokazivanja kao što su navođenje dokumenata i ostalih pisanih dokaza. U dodatku njegovih prava, on ima ne manje važno pravo da izabere pomoć stručnog branioca ili pravnog savetnika po sopstvenom izboru. Pravni savetnik odbrane mora imati slobodu akcije neophodnu za pripremanje odbrane. Iznad svega, njemu mora biti dopušteno da prouči pismene dokaze u konkretnom slučaju, da poseti optuženog i da razgovara s njim bez prisustva svedoka i da dođe u kontakt sa osobama koje su pozvane kao svedoci. Neće uvek biti lako pridržavati se ovih pravila tokom ratne okupacije sa gledišta psihološke atmosfere, ali ona moraju pored svega biti striktno poštovana u svim okolnostima i u svim mestima (Pictet,1958:357).

Za spremanje odbrane optuženog braniocu će se, pre početka pretresa, staviti na raspolaganje rok od najmanje dve nedelje dana, kao i druge potrebne olakšice; on ima naročito pravo da slobodno posećuje optuženog i da s njim razgovara bez svedoka. On ima pravo da razgovara sa svim svedocima koji svedoče u korist optuženog, podrazumevajući tu i ratne zarobljenike. On će te olakšice uživati sve do isteka rokova za podnošenje žalbe (stav. 3. član 105. Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima). Stvarni problem se javlja u vezi sa odredbama o ulozi sile zaštitnice u suđenju i kažnjavanju ratnih zarobljenika. Naime, prema članu 104. detenciona sila je obavezna da silu zaštitnicu izvesti o otvaranju sudskog postupka protiv ratnog zarobljenika. Obaveza nalaže da ti bude što pre, a najmanje tri nedelje pre početka pretresa. U suprotnom, ako u trenutku početka pretresa sudu ne budu podneti dokazi da je sila zaštitnica obavestena bar tri nedelje pre početka pretresa, pretres se neće održati i mora biti odložen. Međutim, član 105. stav 5. ograničava delatnost sile zaštitnice u slučajevima ako se pretres bude morao, izuzetno, održavati u tajnosti u interesu državne bezbednosti (Jončić,2002:289).

Ako optuženi nije izabrao branioca, branioca će mu obezbediti Sila zaštitnica. Ako optuženi ima da odgovara zbog neke teške optužbe i nema Sile zaštitnice, branioca će mu obezbediti okupirajuća sila, ukoliko na to pristane optuženi (stav. 2. član 72. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih luca za vreme rata). Ova obaveza je restriktivna i ograničena na slučajeve kada se optuženi suočava sa teškim optužbama. Konvencija detaljno ne objašnjava šta bi trebalo podrazumevati pod teškim optužbama, ali očigledno ova ideja pokriva krivične sankcije koje mogu uključivati smrtnu presudu ili minimim dve godine zatvora. Konačno, ovaj stav

predviđa pravilo da advokat odbrane neće biti nametnut zatvoreniku protiv njegove volje. On uvek ima pravo da odbije pomoć branioca u kojeg nema poverenja i da vodi postupak samostalno. Pravni savetnik odbrane ili advokat postavljen od strane Sile zaštitnice ili Okupacione sile, mora uživati sva prava i ovlašćenja nepochodna za pripremanje odbrane pod istim uslovima kao i pravni savetnik odbrane ili advokat izabran lično od optuženog (Pictet, 1958:357). Članom 73. predviđa se pravo žalbe kao pravno sredstvo koje stoji na raspolaganju optuženom, s tim što se navodi da ako zakonodavstvo koje primenjuje sud ne predviđa mogućnost žalbe optuženi može da se žali protiv presude pred nadležnim organom okupirajuće sile. Pravo okrivljenog da se žali na osuđujuću presudu ili izrečenu kaznu se uobičajeno smatra osnovnim ljudskim pravom. Uz određene izuzetke, u pitanju je ispunjavanje osnovnih zahteva pravičnog suđenja. Trenutno je ovo pravo regulisano brojnim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima kao i statutima međunarodnih sudova. U kontinentalnim pravnim sistemima žalbeni postupak praktično predstavlja novo suđenje okrivljenom pred žalbenim sudom. Vrlo često žalbeni sud rešava i činjenična i pravna pitanja, s obzirom da žalilac može tvrditi da je prvostepeni sud pogrešno razumeo ili pogrešno primenio materijalno pravo, ili pogrešno utvrdio činjenično stanje. Tako žalbeni sud ponovo razmatra ceo slučaj, ako je potrebno izvodi dodatne dokaze ili svedoke, potvrđuje, preinačava ili ukida prvostepenu presudu ili kaznu. Nasuprot tome, u većini anglosaksonskih pravnih sistema žalbeni postupak ne dovodi do toga da žalbeni sud ponovo razmatra celokupan slučaj, s obzirom da žalbeni sud čine profesionalne sudije koje svojom odlukom ne mogu izmeniti odluku porote, a ona je jedina ovlašćena da odlučuje o činjeničnim pitanjima (Kaseze, 2005:508.)

Okrivljena zaštićena lica izdržavaće kaznu pritvora u okupiranoj zemlji, a ako su osuđena ona će u njoj izdržavati svoju kaznu. Ona će po mogućnosti biti odvojena od ostalih zatvorenika i uživati takve uslove ishrane i higijene koji su dovoljni da se održe u dobrom zdravstvenom stanju i koji u najmanju ruku odgovaraju režimu kaznenih zavoda okupirane zemlje (stav 1. član 76. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata.). Dakle licima lišenim slobode mora se obezbediti dovoljno hrane, vode, odeće, adekvatan smeštaj i medicinska nega. Praksa država ustanovljava ovo pravilo kao običajnu normu međunarodnog prava, primenljivu i u međunarodnom i nemeđunarodnom oružanom sukobu. Pravilo u skladu sa kojim se ratnim zarobljenicima mora obezbediti odgovarajuća ishrana i obuća, dugo postoji kao pravilo običajnog međunarodnog prava i poznato je već u Liberovom kodeksu, Briselskoj deklaraciji i Oksfordskom priručniku. Kodifikovano je u Haškom pravilniku, a detaljnije je obrađeno u Trećoj Ženevskoj konvenciji. Prema Četvrtoj Ženevskoj konvenciji, ovo pravilo se primenjuje i na civile koji su lišeni slobode u vezi sa međunarodnim oružanim sukobom. Pravilo koje zahteva da se licima lišenim slobode zadovolje osnovne potrebe uključeno je u mnoge vojne priručnike, a povreda ovog pravila je kažnjiva po zakonodavstvima mnogih država. Ovo pravilo podržano je zvaničnim izjavama i drugom praksom. Pravilo da se licima koja su lišena slobode moraju zadovoljiti osnovne potrebe

podržale su u praksi i Ujedinjene Nacije. Npr. 1992. godine Savet Bezbednosti UN je zahtevao da se sa svim zatvorenicima u logorima, zatvorima i zatvorskim centrima u Bosni i Hercegovini humano postupa i obezbedi adekvatna ishrana, smeštaj i medicinska nega. Treba napomenuti da nedostatak adekvatne ishrane, vode ili medicinske nege predstavlja nehumano postupanje (Henckaerts&Doswald-Beck, 2005: 436).³

ZAKLJUČAK

Na osnovu svega što je do sada navedeno, možemo zaključiti da okupator nema nadležnost donošenja zakona, a također nema pravo da na toj teritoriji primenjuje zakone svoje države. Okupator mora svoja prava ostvarivati na osnovu zakona koji su bili na snazi pre okupacije. Okupatoru je zabranjeno da menja pravne institucije i politički sistem okupirane države. Jedino u slučaju apsolutne sprečenosti, on može da odstupi od takve obaveze. Na okupatora ne može preći zakonodavna nadležnost na okupiranoj teritoriji. Dakle, krivični zakoni okupirane teritorije i dalje važe, osim ako ne budu ukinuti ili obustavljeni od strane okupirajuće sile. To je moguće pod uslovom da to zakonodavstvo predstavlja opasnost po bezbednost okupacione sile. Važno je napomenuti da kaznene odredbe koje izda okupaciona sila, moraju prvo biti objavljene i saopštene stanovništvu, pa tek onda mogu stupiti na snagu. Te odredbe ni u kom slučaju ne mogu imati retroaktivno dejstvo.

Što se tiče sudova i sudskog aparata, oni i dalje deluju u granicama svoje nadležnosti. Sudije mogu da podnesu ostavku ako ne žele više da obavljaju svoju dužnost, što znači da okupator ne može da prinudi sudije da vrše svoj poziv. U takvoj situaciji okupator će postaviti nove sudije. Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata, članom 66. priznaje okupacionoj sili pravo da izvede izvršioce krivičnih dela pred svoje vojne sudove. Vojni sudovi moraju biti nepolitički i osnovani na redovan način, takođe je postavljen uslov da zasedaju na okupiranoj teritoriji. Zabranjeno je osnivanje prekih ili specijalnih sudova. Sudovi moraju striktno poštovati princip zakonitosti, tj. oni mogu da primene samo zakone koji su doneti pre izvršenja krivičnog dela. Ženevska konvencija dopušta okupacionoj sili da može predvideti smrtnu kaznu u slučajevima špijunaže, teške sabotaže vojnih postrojbnja okupacione sile ili umišljajna dela koja prouzrokuju smrt jednog ili više lica. Sve to pod uslovom da zakonodavstvo okupirane teritorije predviđa smrtnu kaznu u tim slučajevima. Krivični postupak na okupiranoj teritoriji vrše nadležni sudovi okupacione sile. Nadležni sudovi okupirajuće sile

³ U *Slučaju Aleksovski* 1999. godine Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju uzeo je u obzir kvalitet smeštaja, ishrane i medicinske nege pružen svakom zatvoreniku posebno, radi utvrđivanja da li je optuženi nehumano postupao sa zatvorenicima. U istom slučaju, Haški tribunal je smatrao da je relativan nedostatak hrane bio rezultat nestašice usled rata i da je pogodio sve, a da bi se medicinska nega verovatno u normalnim vremenima smatrala nedovoljnom, ali da su dotični zatvorednici dobili raspoloživu medicinsku negu.

moraju izreći presudu na osnovu prethodnog urednog odnosno fer suđenja. Načelo urednog suđenja prihvaćeno je kao univerzalno načelo međunarodnog prava. Može se reći da je ovo načelo postalo običajna norma međunarodnog prava.

Posebne odredbe posvećene su pravima i položaju optuženih lica. Naime pre svega, svako optuženo lice mora se bez odlaganja obavestiti pismenim putem, o pojedinostima optužbe koje mu se stavljaju na teret. Potrebno je da njegova stvar bude isleđena u najkraćem mogućem roku. Silla zaštitnica naročito će biti obavestena o optužbi koju okupirajuća sila podigne, kada glavne tačke optužbe mogu povući smrtnu kaznu ili kaznu zatvora od dve ili više godina. Dakle, optuženi se mora bez odlaganja obavestiti o prirodi i zasnovanosti optužbe. U svakom slučaju, okrivljeni mora biti izveden pred sud što je pre moguće. Treba posebno naglasiti da je krivični postupak primenjen na slobodno ili internirano stanovništvo okupirane teritorije analogan postupku prema ratnim zarobljenicima i istovetan odnosu prema stranim državljanima interniranim na neokupiranim teritorijama. Posebnom odredbom predviđeno je pravo optuženog na odbranu gde se navodi da svaki optuženi ima pravo da se posluži dokaznim sredstvima za svoju odbranu i da se pozove na svedoke. Optuženi ima pravo na stručnog branioca kojeg sam izabere po slobodnoj volji. Članom 73. predviđa se da optuženi ima pravo žalbe. Navodi se da ako zakonodavstvo koje primenjuje sud ne predviđa pravo žalbe, optuženi se može žaliti na presudu pred nadležnim organom okupacione sile. Pravo okrivljenog da se žali na osuđujuću presudu danas se smatra osnovnim ljudskim pravom. U suštini, u pitanju je ispunjavanje zahteva pravičnog suđenja.

Da rezimiramo, okupaciona sila ima obavezu očuvanja reda i zakonitosti prvenstveno na osnovu zakona koji su pre okupacije važili na okupiranoj teritoriji. To znači da okupator nema zakonodavnu nadležnost na području okupirane teritorije. Pored toga što je obavezan da poštuje zakone okupirane teritorije, okupator ima zabranu menjanja osnovnih pravnih institucija i političkog sistema. Jedini izuzetak jeste slučaj apsolutne sprečenosti. Apsolutna sprečenost postoji samo ako zakonodavstvo okupirane teritorije predstavlja opasnost po njegovu bezbednost i ako je u očiglednoj suprotnosti sa Konvencijom. Ovo pravilo takođe je potvrđeno Ženevskom konvencijom o zaštiti građanskih lica za vreme rata iz 1949. (IV Ženevska konvencija). IV Ženevska konvencija ujedno predstavlja drugi značajan međunarodnopravni instrument u kome su sadržane odredbe o pravu ratne okupacije, ali u kojem su daleko više zaštićena prava civilnog stanovništva tj. stanovništva okupiranih teritorija i u kojem je naglašeno izražen princip humanosti, za razliku od Haške konvencije gde se prvenstveno vodilo računa o vojnoj potrebi, odnosno o interesima same okupacione sile. Važno je zaključiti da zakonodavna nadležnost ne može preći na okupatora. Zbog toga su mnogi sudovi posle oslobađanja okupiranih teritorija proglašavali nevažećim dekrete koje je donosila okupaciona vlast. Drugim rečima, potvrđivana je važnost dekreta koje su donosile suverene vlasti. S obzirom na činjenicu da je suverenost legitimne vlasti suspendovana za vreme okupacije, ovlašćenje stvaranja novih zakona je na

okupatoru. Ideja je da postoji kontinuitet pravnog sistema imajući u vidu celokupno pravo.

LITERATURA

1. AVRAMOV Smilja, KREĆA Milenko, 2009, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, Pravni fakultet u Beogradu, Javno preduzeće Službeni glasnik..
2. DE MULINEN Frederic, 1987, *Handbook of the law of war for armed forces*, Geneva, International Committee of the Red Cross.
3. DRAPER G.I.A.D. 1958, *The Red Cross Convention*, London, Stevens&Sons limited.
4. HENCKAERTS Jean-Marie, DOSWALD-BECK Louise, 2005, *Običajno međunarodno hu-manitarno pravo*, Cambridge, Cambridge University Press.
5. JONČIĆ Vladan, 2002, *Ratni zarobljenici – međunarodnopravni status*, Beograd, Vojnoizdavački zavod.
6. KASEZE Antonio, 2005, *Međunarodno krivično pravo*, Beograd, Beogradski centar za lju-dska prava.
7. *LAW OF BELLIGERENT OCCUPATION*, 1944, Ann Arbor, The judge advocate general school.
8. LISZT Franz, 1893, *Die deterministischen Gegner der Zweckstrafe*, Wien.
9. PAUNOVIĆ Milan, KRIVOKAPIĆ Boris, KRSTIĆ Ivana, 2007, *Osnovi međunarodnih ljudskih prava*, Beograd, Megatrend Univerzitet.
10. PERAZIĆ Gavro, 1986, *Međunarodno ratno pravo*, Beograd, Vojnoizdavački i novinski ce-ntar.
11. PICTET Jean, 1958, *Commentary of IV Geneva Convention relative to the protection of civilian persons in time of war*, Geneva, International committee of the Red Cross.
12. ŠKULIĆ Milan, 2005, *Međunarodni krivični sud*, Beograd, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu.
13. VUČINIĆ Zoran, 2006, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Beograd, Službeni glasnik.
14. *ŽENEVSKE KONVENCIJE O ZAŠTITI ŽRTAVA RATA OD 1949. I DOPUNSKI PROTOKOL OD 1977.1997*, Beograd, Jugoslovenski Crveni Krst.

CRIMINAL LEGISLATION AND PROCEEDING IN OCCUPIED TERRITORIES

Phd Milan Tesla

Abstract:

In this scientific paper we will try to analyze and consider the role and significance of the legal order in the occupied territories, especially the concept and characteristic of criminal legislation and criminal proceeding, legal sources that represent the source of power of occupying force in relation to the laws of occupied territory, the role of courts and court proceeding, the application of the death penalties for serious crimes, the criminal status of refugees and asylum seekers in the occupied territories, and the right and position of the accused persons during the criminal proceedings. Given the fact that the occupation is a factual state and that occupied territory does not lose its former sovereignty, the occupying power does not exercise power on behalf of the state that temporarily left the territory but only on their own behalf and the basis of the powers arising from international humanitarian law. The occupier has no legislative authority in the occupied territory, nor has the right to extend the law of his country in that territory. The occupier is obliged to exercise his rights on the basis of legislation in force before the occupation and can not mislead his own legislation. The acts brought by the occupiers, when within the permitted limits of international law, have the force of law. The Hague Ordinance imposes an obligation on the occupier to abide by the laws in force on occupied territories, except in the case of absolute obstruction. The occupier may suspend or modify certain laws only if these laws are in obvious opposition to the occupation, or if the application of these laws would call into question the security of the occupying army. Courts may apply only those statutory regulations issued before the commission of criminal offense and are in accordance with the general principles of law, in particular with regard to the proportionality of the sentence. Also, the penal provisions issued by the occupying power can not enter into force before they are published and communicated to the population in his language. These provisions can not have a retroactive effect. Finally, the competent courts of the occupying power can not pronounce any conviction that has not been preceded by a proper trial.

Key words: legal jurisdiction, criminal legislation, occupied territory, accused person, military courts, the principle of legality, death penalty, refugees, Geneva Convention.

Article history:

Received: 02. 02. 2018.

Accepted: 15. 04. 2018.

UDK: 347.965.42

Review article

MEDIATION IN THE USA AND FRANCE VIS A VIS MEDIATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Prof. dr Svetlana Veljanovska*
M.A. Cvetan Veljanovski*

Abstract:

Mediation is one of the ways to alternatively resolve disputes with which interested parties in an informal procedure can reach a satisfactory solution. An important role in the mediation process has a mediator as a person who has the authority to engage in the procedure and with his presence and advice to contribute to resolving conflicts.

This paper will examine the comparative advantages of mediation in the United States, France and the Republic of Macedonia and the ways in which it is practiced in the mentioned countries.

Key words: mediation, disputes, conflict, resolution.

INTRODUCTION

The need for settling disputes is something that exists after a man and his cohabitation live. In the original community, disputes were solved by tribal guides. Disputes between Greek politicians were resolved with a kind of arbitration, and during the Renaissance period in the European states, a Catholic pope played an important role as a mediator, who was an active participant in overcoming the conflicts that had arisen.

Historical sources provide data that mediation as a dispute settlement method was also used by the ancient inhabitants of Babylon and Phoenicia, primarily in the area of trade disputes.

In the Balkans, the resolution of disputes in communities was present in the tradition of the old Slavs, with third parties mentioning in the process of bargaining that either mediated or made a decision.

* Associate Professor at Faculty of Law - Kichevo, University "St.Kliment Ohridski" - Bitola, e-mail: svetlana.veljanoska@uklo.edu.mk.

* Altran, Italy.

MEDIATION IN THE USA

The origins of the introduction of mediation in the United States were made in 1983 when Regulation No. 16 in the Federal Law on Litigation was amended and the courts were allowed the parties to refer them to out-of-court procedures to resolve the dispute. The next step was made in 1990 with the adoption of the Law on Civil Law Reform, which in a general and simple manner requires all federal and district courts to form advisory boards that will deal with finding a way to shorten the duration of litigation and saving funds, whereby it is recommended that courts provide the use of different methods for alternative dispute resolution.

Already during the 1970s and 1980s, many federal courts in the United States began applying alternative dispute resolution methods, such as mediation, arbitration, and early neutral assessment. Alternative dispute resolution has been conducted in all instances of courts (district, bankruptcy and appeals).

An important feature of the American way of court mediation is its heterogeneity and full alignment of the circumstances in which local courts are located. In 1998, the Law on Alternative Dispute Resolution was adopted, mostly instructive but also binding, whose intention was at the federal level to ensure the credibility of numerous mediation programs that US courts have already adopted. In 2001, a Harvard expert proposed a Single Mediation Law, the provisions of which are largely taken from a practice that can be considered common to a number of federal states. Other normative activities are related to individual countries.

Most US mediation models empower judges to assess and decide which disputes are eligible for mediation and when they should be addressed. However, the referral to mediation remains dependent on the agreement between the parties and the role of the judges is determined as a mediator catalyst and educator of the party. The judge handling the case in a number of states is authorized to order the parties to the mediation, but in practice, the parties can influence the judge with a view to making a decision about it.

In the United States, it is not simply the question of who can be a mediator. Courts are obliged to introduce appropriate procedures for mediators to be available to the parties, and there is an obligation for mediators to go through the necessary trainings before they are found on the judicial list of mediators. The individual courts for the performance of the work mediator set numerous professional criteria. In practice, most mediators come from the ranks of lawyers, while District Courts in West Missouri employ experienced law students who deal exclusively with mediation inside the court. As a rule, the contract obtained by mediation applies the general provisions of contract law. But given that there is an obvious trend in the mediation program in the active role of the court, in the individual jurisdictions a possibility and practice of judicial settlement has been introduced, whereby mediation is equated with a court decision.

In many US communities, mediation is used as a way to resolve a dispute between the lessee and the borrower, disputes in which the parties are homeless, conflicts between citizens and the police, disputes between the citizen and the owner of a nursing home, between adult children and the parent, consumer rights and two new areas in which there is a tendency of increased application of mediation are healthcare institutions and electronic or online sales.

The most common form of alternative dispute resolution in the United States is the Court Settlement Court hearing, and mediation follows the most common form of alternative dispute resolution in federal districts, bankruptcy and appellate courts. Before the US courts, the "contract" institute is used much more in comparison with Europe. Before the US courts, most disputes end with an agreement. It is therefore considered that the percentage of cases solved by agreement is not the greatest advantage of the alternative dispute resolution program. Usually, the fact that the agreement in mediation is achieved much faster and with significantly lower costs is usually a success.

MEDIATION IN FRANCE

The attempt to settle in regular court proceedings, something as an initial form of mediation, was first introduced in France at the time of the French bourgeois revolution. The August 1787 Decree provided that the attempted reconciliation was compulsory for all disputes in courts of general jurisdiction.

In the 20th century, French legislation abandoned the compulsory settlement model, which is probably the result of increased confidence in the French judiciary and the stated views that the model is unnecessary, but in practice mediation continues to apply.

In the seventies of the last century mediation with its evolution continued to apply outside the court, when a certain number of people would get the right to supervise the attempted reconciliation between the parties, without any involvement of the court. This model of the so-called "quasi-judicial mediation" has been subject to numerous criticisms and has not yielded satisfactory results, but has been more successful than classical civil law disputes, such as disputes over collective labor agreements, lease disputes, and bankruptcy procedure.

The French Civil Procedure Law in Articles 95 to 125 encourages the judge to use and encourage reconciliation between the parties, and the conciliation by third parties in order to reach an agreement between the parties.

In Articles 21 and 127 to 131, the Law on Litigation has great similarities with American law, both in the written law and in practice. In principle peace of mind is not mandatory in France, but there are some types of procedures in which reconciliation is compulsory. This particularly applies to labor disputes and to cases of family law.

Also, mediation is also used in applications where the value does not exceed EUR 10 000. In commercial matters, however, the legal nature of reconciliation is

exclusively voluntary. An agreement reached through mediation may be oral, but usually in practice it is made in writing. If the parties do not enforce the contract in court, Code Civil treats it as an ordinary contract, which is not an executive document. For an agreement to have an out-of-court settlement action, it must be made in writing, and may be concluded in the form of a court settlement, when it is an executive document.

France best adapted American experiences (the Anglo-Saxon law) to continental law and clearly defined the matter where mediation may be compulsory and where it is entirely voluntary.

MEDIATION IN MACEDONIA

Mediation as one of the alternative ways of resolving disputes in the Republic of Macedonia was promoted with the adoption of the Law on Mediation in 2006. The law follows the experience of conducting mediation, which is widely used as part of the legal system in the member states of the European Union. After the adoption of the Law on Mediation, (prepared according to European model and standards of the European Union), the mediators formed the Chamber of Mediators of the Republic of Macedonia and its organs.

With the application of mediation, citizens are provided with a procedure for quick resolution of disputes. Until mediation, parties have easy access, they are guaranteed fair treatment, efficiency, neutrality, impartiality and confidentiality. The Law on Mediation should be a successful model for resolving individual disputes and, of course, be a great relief for the judiciary from gathering objects. Peaceful settlement of disputes is only one complement to the judicial system, and not its replacement. Therefore, when the procedure for peaceful resolution of disputes does not give a certain result, the parties can return to court proceedings.

One of the main goals of the National Strategy for Judicial Reform is an effective justice system, which can be achieved not only with a good legal framework, but also by finding other ways and ways that will allow citizens wider access to justice. That is why after the adoption of the Law on Mediation and the establishment of the Chamber of Mediators of the Republic of Macedonia, the most important step is the application of the Law through recognition of the cases suitable for mediation, that is, the application of the Manual for Judges and Public Prosecutors.

Previous experiences from the application of mediation show that the parties are most ready to compromise in conflict situations when they are explained what is mediation and what are its advantages. The acceptance of mediation by judges and the acquaintance of the parties with the mediation, as well as the knowledge of its procedure is one of the preconditions for scheduling mediation as a new institute in the legal system in the Republic of Macedonia.

Namely, the success of mediation on the one hand depends on the information that a judge can and should give the parties to guide them

appropriately on the benefits of mediation, and on the other hand, the Handbook gives the opportunity to inform the parties in the dispute, because through they will be introduced to their abilities and rights and will thus more easily accept the advantages of mediation.

Mediation is an informal procedure in which the parties want to settle the dispute peacefully with the help of a third, neutral side - a mediator. Compared to court proceedings, mediation is a more efficient, faster, cheaper and more effective method of dispute resolution.

The main goals for the introduction of the mediation were the reduction of the number of cases in the court, reduction of the costs of the procedure and length of service, increasing the quality of the resolved disputes, increasing the confidence of the court, involving the parties in the process of resolving the dispute involvement of the judiciary in contemporary changes of law.

With the amendments to the Law on Civil Procedure with Article 47, amendments were made in Article 461 of the Law on Civil Procedure and an obligation was imposed on obligatory attempt for mediation in commercial disputes for a monetary claim whose value does not exceed MKD 1,000,000, and according to which procedure initiates a lawsuit in court. In doing so, the parties are obliged before the filing of the lawsuit, to try to resolve the dispute through mediation. When filing the complaint, the plaintiff is obliged to submit written evidence issued by a mediator that the attempt to settle the dispute by mediation has failed. Mediation from the LPP receives direct and objective support and legitimacy, but at the same time due to some basic provisions that did not provide enough space for the implementation of this institute in practice, it turned out that it is necessary to adopt a Law on Mediation, which would regulate this material in detail.

Amendments to the Law on Civil Procedure were also made to improve mediation. Significant is the amendment in Article 308 which specifically refers to the concluded agreement in the mediation procedure, and with the amendments a new paragraph (4) is added, which provides:

If the parties have concluded an agreement in a mediation procedure, they are obliged to submit it to the court within 8 days after its conclusion. The court shall schedule a hearing whereby it concludes on the record a concluded agreement that obtains the status of court settlement if the conditions for concluding a court settlement are fulfilled pursuant to Article 307 of this Law.

The purpose of the adoption of this law is the possibility for the parties to voluntarily resolve the disputed relations through negotiation, which contributes to the redress of the courts and contributes to the realization of the right to a fair trial within a reasonable time.

According to the positive legal regulations that are important for mediation in the Republic of Macedonia, it is regulated by the Law on Mediation. In addition to him, there are also provisions for mediation in: Law on Civil Procedure, Law on Juvenile Justice, Family Law, Law on Obligatory Relations, Law on Trade

Companies, Law on Settlement of Labor Disputes, Law on Consumer Protection, Law on Criminal Procedure.

CONCLUSION

Mediation as one of the immediate effects of the reform of the justice system in the Republic of Macedonia, which stimulates the resolution of disputes peacefully, means the possibility of increasing the efficiency of the work of the judicial institutions and reducing the number of unsolved cases. Mediation gives the parties the opportunity to establish communication in the disputes and actively participate in finding a mutual solution to the dispute, which would be acceptable for all parties. In this sense, the significance of the wider application of mediation stems from the advantage of the dispute resolution system itself, which allows the interests of the parties to be taken into account, with the possibility of reaching an agreement that will be voluntarily respected by them.

Mediation in the Republic of Macedonia generally follows the principles of mediation in the world, ie there are no major differences with respect to the continental system of mediation (shown by the example of France) and the agglomeration approach (shown through the example of the United States).

It can be concluded that the Law on Mediation of the Republic of Macedonia has taken positive practices from the existing mediation systems and they only need to be more seriously and masculously practiced in the Macedonian judicial system in order to effectuate the positive elements and practices of mediation in the country.

LITERATURE

- 1.Veljanovska, S., Sudski Sistem, Kicevo, 2016
- 2.Milosevic, M., Introduction to Mediation, Belgrade, 2011
- 3.Alternative Dispute Resolution Act, Pub. L.1998
- 4.Bilic V., Alternative Dispute Resolution and Civil Procedure, Zagreb, 2008
- 5.Živanović, A, O. Bužanin, Alternative Dispute Resolution, Mediation and Arbitration, Manual for Judicial Associates, Sarajevo, 2009
- 6.United States Code Annotated Federal Rules of Civil Procedure for the United States District Courts,
- 7.Law on Mediation, "Official Gazette of the Republic of Macedonia", No.188 / 13, 148/15 and 192/15.
- 8.Strategy for Reform of the Justice Sector for the period of time 2017-2022.

МЕДИЈАЦИЈА У САД И ФРАНЦУСКОЈ ЛИЦЕМ У ЛИЦЕ СА МЕДИЈАЦИЈОМ У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ

Проф. др Светлана Вељановска
Цветан Вељановски

Апстракт:

Медијација је један од начина за алтернативно решавање спорова са којима заинтересоване стране у неформалном поступку могу постићи задовољавајуће решење. Важна улога у процесу медијације има посредник као особа која има надлежност да се укључи у поступак и својим присуством и савјетима да допринесе решавању сукоба. Овај рад ће испитати компаративне предности медијације у Сједињеним Државама, Француској и Републици Македонији и начин на који се она примењује у наведеним земљама.

Кључне речи: посредовање, спорови, сукоб, резолуција

Article history:

Received: 10.05.2018.

Accepted: 07.06.2018.

UDK: 005:351.74/.76
343.14/.15

Pregledni naučni rad

IMPLIKACIJE RUKOVOĐENJA U ORGANIMA DRŽAVNE UPRAVE NA POLICIJSKI MENADŽMENT

dr Svetlana Ristović, prof., naučni saradnik*

Abstract:

U demokratskim i razvijenim zemljama državna uprava prolazi kroz značajne promene, koje uslovljavaju i rađaju nove tendencije rukovođenja u organima državne uprave. U pitanju su procesi koji treba da jednu rigidnu i birokratsku državnu upravu promene i učine otvorenim i dostupnim servisom građana, kao i da doprinesu stvaranju uprave koja će delovati bez predrasuda i kontinuirano privlačiti nove ideje, novo znanje, novu tehnologiju, novi kapital i otvarati nova tržišta.

Uticaj ovih tendencija na delovanje policije odnosno njihova kreativna primena od policijskog rukovodstva doprinosi preobražaju klasičnog modela obavljanja policijske uloge i doprinosi kvalitativnom unapređenju odnosa policije i građana, a njena ukupna delatnost saobražava sa očekivanjima i potrebama građana. One čine pretpostavku za stabilnu, ali i fleksibilnu policijsku organizaciju koju karakteriše javnost, rad u lokalnoj zajednici, specijalizovanost i profesionalizam.

U radu će se sagledati zajedničke osnove i diferenciran razvoj rukovođenja u državnom sektoru i menadžmenta u poslovnom sektoru, potom će se ukazati na nove tendencije u ostvarivanju rukovođenja u organima državne uprave i njihove implikacije na ostvarivanje rukovođenja u policiji, pre svega, u svetlu njene servisne uloge.¹

Ključne reči: škole menadžmenta, rukovođenje u državnom sektoru, menadžment u poslovnom sektoru, policijski menadžment.

* Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu, e-mail: svetlana.ristovic@kpa.edu.rs.

¹ Ovaj rad je nastao kao rezultat realizovanja naučnoistraživačkog projekta koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 179045), a realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu (2011-2018), pod nazivom „Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija“, i istraživanja na projektu: „Upravljanje policijskom organizacijom u sprečavanju i suzbijanju pretnji bezbednosti u Republici Srbiji“, koji finansira i realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu, ciklus naučnih istraživanja 2015-2019. godina.

UVOD

Politika i ekonomija odnosno vlast i biznis fundamentalno se razlikuju, što se odražava na različita shvatanja i sadržaj rukovođenja, kao i na načine i stilove njegovog ostvarivanja u preduzeću i državnoj upravi. Te razlike su posledica različitih interesa, ciljeva, resursa, organizacione strukture, potreba, korisnika, itd. Ekspanzija privatnog vlasništva, dovela je do raslojavanja i usložnjavanja u strukturama organizacionih sistema. To je neminovno dovelo do promena u sistemu i procesu rukovođenja. Sa uvećanjem obima proizvodnje sve češće se ispoljava potreba za prikladnim rukovodećim kadrom. Profesionalizacija rukovođenja će u savremenom društvu u kome je prisutna depersonalizacija vlasništva naročito dobiti na značaju, jer vlasnike interesuje samo ostvarenje željenog profita. Ostvarivanje profita je upravo ono što razlikuje rukovođenje privrednim subjektima i rukovođenje državom.

Položaj zaposlenih u državnim organima uprave, kojima pripada i policija, u mnogome se razlike od položaja zaposlenih u privatnom sektoru. Ovo zbog toga što zaposleni u državnoj upravi obavljaju poslove u ime države (država je poslodavac), usled čega njihov odnos ima niz specifičnosti u poređenju sa klasičnim odnosom zaposleni – poslodavac. Isto tako, i rukovodioci u organima državne uprave imaju specifičan položaj koji se umnogome razlikuje od položaja rukovodilaca u privatnom ili nedržavnom javnom sektoru. Ovo zbog toga što oni obavljaju poslove državne vlasti.

Kada se govori o rukovođenju u organima državne uprave prvo se pomisli na birokratiju kao njenu osnovnu karakteristiku. Birokratski način rukovođenja podrazumeva visokoformalizovanu organizacionu strukturu, strogu podelu rada, zatim, formalni autoritet, kao i centralizovani stil rukovođenja koji se oslanja na vertikalni protok informacija i zvaničnih komunikacija. Kao visokocentralizovani sistem, rukovođenje u organima državne uprave pruža veoma malo mogućnosti za kreativnost i lične inovacije, a da to nije skopčano sa dugotrajnim, tegobnim i skupim procedurama. Kod rukovođenja u organima državne uprave akcenat je uglavnom, na postavljanje i ostvarivanje ciljeva bez značajnijeg inputa sa nižih organizacionih nivoa. Pored toga, državna uprava je po svojoj suštini veliki i neracionalni potrošač, koji svojim nerazumnim potrošačkim ponašanjem predstavlja trajno izvoriste inflacije.

Ovih negativnosti nije pošteđena ni policija kao deo organa državne uprave, pa, tim pre se aktuelne tendencije (poput dekoncentracije i decentralizacije, saradnje državnog i privatnog sektora, promene odnosa uprave i građana, nove misije, sistema vrednosti, načela upravljanja, konkurencije i dr.), i pored njenih specifičnosti, trebaju primeniti i na nju. Uostalom i saznanja iz prakse, poput sprovedenih istraživanja za potrebe ovog rada, kazuju da ove tendencije u rukovođenju organima državne uprave mogu doprineti osnovnom i krajnjem cilju koji se želi postići preduzimanjem svih dosadašnjih reformskih procesa, a to je stvaranje profesionalne i depolitizovane policije, koja će efikasno sprečavati i

suzbijati kriminalitet, primenjivati i poštovati zakon, čuvati bezbednost i javni poredak, poštovati i štiti slobode i prava građana.

Timski rad, veće zadovoljstvo korisnika usluga, kooperativnost, inovativnost, kreativnost, su termini koji su se do sada pretežno vezivali za rad u privrednim subjektima, u novije vreme sve više se spominju i u radu organa državne uprave, pa i policije, a naročito njenog novog modela rada - policije u zajednici.

U radu će se prvo ukazati na zajedničke osnove i diferencirani razvoj rukovođenja u državnom sektoru i menadžmenta u poslovnom sektoru, a nakon toga, na tendencije u razvoju rukovođenja u organima državne uprave i rukovođenje u policiji u svetlu servisne uloge i drugih savremenih tendencija u radu i razvoju državne uprave.

ZAJEDNIČKE OSNOVE I DIFERENCIRANI RAZVOJ RUKOVOĐENJA U DRŽAVNOM SEKTORU I MENADŽMENTA U POSLOVNOM SEKTORU

O uspostavljanju i razvoju raznovrsnosti rukovođenja može se govoriti tek od perioda kada se uloga rukovođenja prepoznaje kao vrlo važna i kada postaje predmet istraživanja. To je vreme industrijske revolucije i ubrzanog industrijskog razvoja, kada sa pojavom velikih industrijskih preduzeća, vlasnik nije više bio u stanju da lično prati sve segmente proizvodnje i aktivnosti svojih radnika, pa je bio prinuđen da te poslove poveri posebno obučanim ljudima. Bili su to prvi profesionalni rukovodioci (menadžeri) u industriji. Tada, u periodu industrijske revolucije, rukovođenje u poslovnom sektoru doživljava svoj pravi zamah i počinje da se razvija nezavisno i brže od rukovođenja u državnom sektoru.

Industrijska revolucija imala je posredan uticaj i na samu državu odnosno državne sisteme upravljanja. Naime, u toku tog razvoja država se dalje diferencirala i rasla po opsegu, šireći se kako u sektoru svojih izvornih ciljeva čuvanja sigurnosti poretka unutar zemlje i prema spolja, tako na području svojih funkcija, regulacije i arbitriranja sporova, a posebno u domenu novih delatnosti, javnih službi, koje su nastale baš kao odgovor na društvene potrebe izazvane industrijskom revolucijom, urbanizacijom i njihovim daljim posledicama. Ovaj brzi rast državnih sistema bio je omogućen naglim povećanjem proizvodnosti ljudskog rada uvođenjem mašina i prelazom na nove izvore energije. Veće društveno bogatstvo, oslobađanje sve većeg broja ljudi od objektivne vezanosti za rad u neposrednoj materijalnoj proizvodnji, kao i tehnološki napredak, dozvolili su širenje državnih funkcija, dublju penetraciju države u razne vidove društvenog života (Pusić, 1985: 465).

U vreme industrijske revolucije nastala je i Klasična škola organizacije i menadžmenta koja je imala više ogranaka. Dva ogranka odnosno dve teorije menadžmenta u poslovnom sektoru, bliže industrijskom poslovanju i jedan od značaja za rukovođenje u organima državne uprave. To su: Naučna škola menadžmenta, koja je pretežno izučavala probleme organizacije rada (izvršna funkcija), čiji je tvorac Frederik Tejlor (Frederik Teylor) i Administrativna škola

menadžmenta, koja je pretežno izučavala probleme organizacije upravljanja (administrativna funkcija), čiji je najpoznatiji predstavnik Anri Fajol (Henry Fayol).

U isto vreme, sa izloženim prepoznavanjem značaja rukovođenja i njegovim preobražajem u menadžment u okviru, industrijalizacijom naglo razvijenog, poslovnog sektora, nastavlja se razvoj rukovođenja u državnom sektoru. Oblikuje se ideja, tj. svest o toj aktivnosti (počeci opažanja, promišljanja i analize) naročito o rukovođenju u organima državne uprave. Konkretno, u okviru Klasične škole organizacije tvorac teorije birokratije Maks Veber (Max Weber), nemački sociolog, postavio je principe na kojima funkcioniše birokratski aparat.

„Sličnosti između Tejlora, Fajola i Vebera često su isticane, iako su se Tejlor i Fajol bavili preduzećima i privatnim firmama“ (Lane, 2012: 27). Upravo u različitostima njihovog bavljenja, to jest istraživanja, zaključuje se da u ovom periodu, rukovođenje u državnom sektoru i menadžment u poslovnom sektoru, otpočinju da se razvijaju i ostvaruju kao posebne vrste usmeravanja procesa i ljudi, a izučavanje istih od tada postaje predmet srodnih i međusobno tangentnih nastavno-naučnih disciplina iz oblasti organizacije: *nauke o upravi i menadžmenta i biznisa*.

Sledi kratak prikaz tih vrednih izvora naučne misli kojima započinje da se grade dva odvojena, tangentna pravca u razvoju teorije i prakse rukovođenja o: /1/ menadžmentu u poslovnom sektoru – dominantno o industrijskom menadžmentu i /2/ rukovođenja u državnom sektoru – dominantno o rukovođenju u organima državne uprave.

Tejlor, kao tvorac *naučne škole menadžmenta*, zastupao je stanovište da se do visoke produktivnosti može doći uz stroga pridržavanja pravila ponašanja u procesu proizvodnje. Tejlor se smatra teoretičarem mikroorganizacije. On je posmatrao organizaciju „odozdo na gore“, tj. od pojedinačnih operacija, preko procesa proizvodnje, pa sve do upravljanja celokupnim preduzećem. Tejlor je analiziranjem radnih operacija i njihovim detaljnim raščlanjavanjem uočio slabosti i propuste u organizaciji rada, na osnovu čega je predložio mere za njihovo otklanjanje, što je za posledicu imalo povećanje produktivnosti. Tejlor je bio kritikovan i neprihvaćen od strane radnike, jer je postavio visoke standarde i teško dostižnu granicu efikasnosti, a podržavan i tražen od strane poslodavaca jer je produktivnost povećao. Oni koji su se bavili, a i danas istražuju mogućnosti za racionalnije i efikasnije ostvarivanje funkcije organizacije, uključujući i organe državne uprave, polaze (inspirišu se) idejama Federika Tejlora, izloženim u njegovom delu *Naučno upravljanje* (Tejlor, 1967).

Fajol, koji je tvorac *administrativne doktrine*, rešenje za povećanje efikasnosti i produktivnosti preduzeća, „tražio je u rešavanju globalnih problema organizacije i upravljanja preduzećem“ (Čupić i dr, 1996: 14).

Od izuzetnog značaja je doprinos Fajola u definisanju procesa menadžmenta, koji je raščlanio na sledeće funkcije: planiranje, organizovanje, komandovanje, koordiniranje i kontrolisanje.

Fajol je kreirao 14 osnovnih principa menadžmenta koji još uvek predstavljaju podlogu i potporu za efikasno ostvarivanje menadžmenta, pa i rukovođenje u organima državne uprave: /1/ Podela rada; /2/ Autoritet (vlast); /3/ Disciplina; /4/ Jedinstvo komandovanja; /5/ Jedinstvo planiranja; /6/ Podređenost individualnih interesa opštim interesima kompanije; /7/ Novčana naknada za rad; /8/ Centralizacija upravljačkih funkcija; /9/ Piramidalna struktura upravljanja; /10/ Poredak; /11/ Pravičnost; /12/ Vreme „uhodavanja“ zaposlenih; /13/ Inicijativa i /14/ Esprit de corps (korporativni duh) (Fajol, 2006: 47-80).

Svojom administrativnom doktrinom Fajol je pobio jednu do tada vladajuću doktrinu, prema kojoj se verovalo da se „menadžeri rađaju, a ne stvaraju“. Prema Fajolu menadžment je veština kao i sve druge, i može se naučiti kada se jednom shvate njegovi osnovni principi (Stoner, Friman & Gilbert, 1997: 33).

Iako ova škola prenaplašava formalnu organizaciju i krute hijerarhijske odnose, u prvi plan i kao primarni cilj ističe profit, te su u toj funkciji u žiži interesovanja zaposleni, ne sme se zanemariti činjenica da je administrativna škola menadžmenta dala skup principa od kojih neki, kao na primer postojanje cilja, podela rada sa specijalizacijom, koordinacija, autoritet i odgovornost, imaju upotrebnu vrednost i u organima državne uprave, uključujući i policiju (Ristović, 2013: 115).

Tvorac *teorija birokratije* Veber, postavio je principe na kojima funkcioniše birokratski aparat.

Veber je nedovoljno pažnje poklanjao čoveku, a daleko više samoj organizaciji. Posebno je proučavao odnos funkcije i ličnosti, odnosno položaja i držaoca položaja. Smatra da se sve „ljudske usluge ekonomske vrste mogu se podeliti na: a) rukovodeće, ili b) usluge orijentisane prema naredbama rukovodećih ljudi: rad“ (Veber, 1976: 83).

Veber je zastupao stanovište da je birokratija idealni organizacioni model. Po njemu ceo upravni aparat se u najčistijem tipu sastoji od individualnih činovnika koji su: /1/ lično slobodni i pokoravaju se samo objektivnim službenim dužnostima, zatim, koji se /2/ postavljaju (a ne biraju) po strogo utvrđenoj hijerarhiji u službi, /3/ sa strogo određenim kompetencijama u službi, /4/ na osnovu ugovora, tj. na osnovu slobodnog izbora prema /5/ stručnim kvalifikacijama koje se proveraju ispitom, a dokazuju diplomom. /6/ Oni dobijaju utvrđene plate u novcu, većinom s pravom na penziju, /7/ odnose se prema svojoj službi kao prema svom jedinom ili glavnom zanimanju, /8/ vide mogućnost da naprave karijeru: „napredovanje“ sa godinama službe ili na osnovu rezultata rada, ili i jedno i drugo, zavisno od ocene pretpostavljenih, /9/ u svom radu su potpuno „odvojeni od vlasništva nad sredstvima za upravljanje“ i, pri tom, aproprijacija službenog mesta apsolutno ne postoji, a /10/ podvrgnuti su jedinstvenoj strogoj disciplini i kontroli u vršenju službe (*Ibid*, 173).

Sam naziv modela idealna birokratija ukazuje na njegovu nerealnost. U realnom životu nema organizacije koja može u svemu da sledi ovaj model.

Dok su se Tejlorova i Fajolova teorija dalje razvijale i nalazile primenu u poslovnom sektoru, Veberova teorija je postala najprepoznatljivija u državnom sektoru. Ona je, od svog nastanka pa do danas, imala najviše uticaja na spoznaju rukovođenja u organima državne uprave i uočavanje njegovih specifičnosti u odnosu na menadžment u poslovnom sektoru. I danas postavke Veberove teorije ukorenjene su u organizaciju i rukovođenje u državnoj upravi. Ovo zbog toga što organe državne uprave i rukovođenje njima karakterišu osnovna pravila birokratije koju zastupa Veber.

TENDENCIJE U RAZVOJU RUKOVOĐENJA U ORGANIMA DRŽAVNE UPRAVE

Rukovodioci u poslovnom sektoru se rukovode profitom. Rade i donose odluke sa osnovnim ciljem – zarađivanje novca. Najveći deo prihoda preduzeća dobijaju od svojih potrošača koji kupuju njihove proizvode i usluge po slobodnoj volji. Osnovni pokretač preduzeća za efektivniji i efikasniji rad je konkurencija.

Za razliku od njih rukovodioci u državnoj upravi najviše brine ponovni izbor na rukovodeće mesto. Profit nije predmet njihovog interesovanja, jer najveći deo novca dobijaju iz budžeta odnosno od poreskih obveznika. „Osnovna misija države je da „čini dobro“, a ne da zarađuje novac. Zato se računi prihoda i rashoda – kost benefit analize – u privredi pretvaraju u moralne principe u javnom sektoru“ (Damjanović & Đorđević, 1995: 608). U tom slučaju nema mesta sticanju profita, jer je državi na prvom mestu dobrobit građana. Zbog toga država ne može da bude efikasna kao privreda, niti to treba da bude.

Ipak, stvarnost pokazuje neke drugačije tendencije. Politika, vlast i uprava (državna i javna) naročito u razvijenijim zemljama, prolaze kroz veoma značajne promene, delom željene i planirane, a delom iznuđene i spontane. Osnovni pravci i sadržaji tih promena su sledeći:

/1/ Država se ne nalazi u procesu „odumiranja“, topljenja, povlačenja sa javne scene, već je, naprotiv, u procesu vidljive konsolidacije, pa i jačanja u nekim zonama, ali gde sve manje administrira, komanduje, a sve više koordinira i kooperira, unapređujući istovremeno svoje državne, administrativne i menadžerijalne uloge. Sve je sadržajnije i plodotvornija kooperacija između javnog, privatnog, ali i nezavisnog (trećeg) sektora.

/2/ Uočljivi su procesi dekoncentracije i decentralizacije, zatim, jačanje lokalne samouprave sa učestalijom, širom i dubljom participacijom građana. Sve je veći broj primera koji potvrđuju pretpostavke o tešnjoj i uspešnijom saradnji državnih, javnih-nedržavnih i privatnih institucija i organizacija.

/3/ Postepeno se javljaju primeri sve plodotvornije konkurencije između javnih i privatnih korporacija.

/4/ Vidljivi su naponi savremenih država da ostvare deregulaciju svojih upravnih sistema i komplementarnih podistema. Upravljanje putem normi (zakona, uredbi, naredbi, uputstava, preporuka, pravilnika) transformiše se i

dopunjava upravljanjem putem nove strategijske misije, novih principa poslovne politike, novih načela upravljanja, novih moralnih principa, kodeksa ponašanja i standarda koji su zasnovani na većoj fleksibilnosti, efektivnosti i efikasnosti.

/5/ Institucije i organizacije vlasti, poput organizacija biznisa, se rukovode misijama i sve veću pažnju obraćaju realnim učincima i postignutim rezultatima.

/6/ Uočljiva je promena odnosa uprave i građana. Birokratska odbojnost i arogancija organa vlasti, često ispoljena sporost, arbitrarnost i besmisleni formalizam uzrokovali su masovno i opravdano nezadovoljstvo građana. Savremena, modernizovana državna uprava, sa obrazovanim i vaspitanim osobljem menja svoju orijentaciju u odnosu na građane.

/7/ Uprava i vladine organizacije se sve više i sve češće ponašaju kao ekonomski subjekti koje sve više interesuje ostvarivanje dobiti, a ne ubiranje poreza. Formiranje („neporeskog“) budžeta plaćanjem nadoknada za korišćenje usluga javnih službi svakako nosi i određene rizike, koji redovno prate svaku preduzetničku orijentaciju.

/8/ Moderna uprava ispoljava sve češće anticipaciona, prevenciona delanja, ne samo u rešavanju problema, nego i u njihovom predviđanju. Anticipacija budućnosti je izuzetno težak, ali istovremeno i nezaobilazan zadatak za svaku odgovornu vlast, koja nastoji da ovlada uzrocima a ne da ostane zarobljena posledicama.

/9/ Informacijski bum, podstaknut pravom plimom tehnoloških invencija i inovacija, ubrzanog i poboljšanog stvaranja i prenošenja informacija, oslonjen na brojne promene u filozofiji, strategiji i taktici državnih institucija, uticao je na napuštanje masivnih, statičnih, centralizovanih i hijerarhizovanih struktura vlasti (*Ibid*, 43-45).

Sigurno da navedene tendencije postaju sve prisutnije i da savremena država postaje jedan od najznačajnijih privrednih agensa. Na tom putu ona mora da otkloni mnogobrojne nedostatke koji guše njenu preduzimljivost: nedoslednost, neefikasnost, konzervativnost, birokratiju. Pored toga, sve češće se postavlja pitanje produktivnosti državne uprave. Pojmovi kao što su efektivnost, konkurencija i rentabilnost ne smatraju se više inkompatibilnim sa logikom funkcionisanja i organizacije državne uprave. Sve više pred savremenu državnu upravu postavlja se zahtev (uslov) produktivnosti. Ne može više da jedina preokupacija državne uprave bude obavljanje poslova po već utvrđenim procedurama, rasterećena žurbe, konkurencije i briga o rentabilnosti. „Takav stav nije više bio moguć od trenutka kad je uprava sve više širila svoju delatnost i bila prinuđena da postavi pitanje svoje odgovornosti, u određenoj meri, i u ekonomskom životu zemlje“ (Denković, 2010: 154).

Sigurno je da se u skladu sa svim navedenim tendencijama moraju menjati sadržaj i smisao rukovođenja u organima državne uprave, njegovi metodi i stilovi, a rukovodioci će, osim tradicionalnih obeležja ove vrste rukovođenja, morati da rade na ugradnji i učvršćivanju i preduzetničkih obeležja rukovođenja. Ipak, uvek se mora imati u vidu da privredni subjekti i državni organi u nečemu nikada ne mogu

biti isti. Na primer, kada privredni subjekt trpi posledice lošeg rukovođenja to svi stejkholderi osećaju (zaposleni, rukovodioci, vlasnici, akcionari, kupci, dobavljači, banke i drugi), što može dovesti do njihovog lošijeg materijalnog stanja, a u krajnjem i do propasti i gašenja konkretnog preduzeća. To nije slučaj sa organima državne uprave koji će opstati i raditi i pod najlošijim rukovodiocem. Iako će takav, loše vođen, državni organ opstati, posledice ljudskih grešaka i lošeg rukovođenja u javnom sektoru, pa samim tim i u organima državne uprave, posredno i/ili neposredno osećaju svi građani određene države. Te posledice se mogu kretati od nezadovoljstva građana kao korisnika određenih usluga koje pružaju organi državne uprave, pa do nezadovoljstva opštim stanjem u državi i njenim funkcionisanjem.

Stoga, može se zaključiti da se državom upravom ne može upravljati kao preduzećem. „Međutim, činjenica da se državom ne može upravljati baš kao preduzećem ne znači, naravno, da država ne može da bude preduzetnička. Svaka ustanova, javna ili privatna, može da bude preduzetna, baš kao što svaka ustanova, privatna ili javna, može da bude birokratska. Postoji veliki kontinuum između birokratskog i preduzetničkog ponašanja, pa država može sigurno da promeni svoje mesto u okviru tog spektra“ (Damjanović & Đorđević, 1995: 609).

Sledstveno napred navedenim saznanjima, sve više se javlja potreba da rukovođenje u organima državne uprave dobije obeležja javnog menadžmenta. „U suštini reč je o potrebi da se umesto administrativne kulture, koja naglašava poštovanje procedura, kontinuiteta, pravilnosti bez obzira na troškove i sigurnost, uvede nova menadžerska kultura – kultura odgovornosti, inovacije, svesti o troškovima i progresivnog razvoja“ (Koprić, 1999: 267).

Zapravo, javni menadžment se javio kao posledica smanjivanja uloge države u društvu, privatizacije i sve češće primene privrednih kriterijuma efikasnosti i u javnim poslovima. Njega karakterišu sledeće vrednosti: /1/ efikasnost i ekonomičnost, tj. odmeravanje sredstava prema zadacima i ciljevima, smanjenje svih oblika rasipništva, orijentacija na vreme i novac kao glavnih kvantitativnih kriterijuma; /2/ poštenje, tj. pravično postupanje u odnosu prema građanima i isključivanje svih izvora korupcije unutar uprave; /3/ vitalnost i otpornost upravnog sistema, tj. prilagodljivost uprave spoljnim promenama i njeno funkcionisanje i u najnepovoljnijim okolnostima.

Javni menadžment se može odrediti kao usmeravanje javne uprave na uspešnost, prema kriterijumima koji su slični onim koji postoje u privrednim organizacijama, u rešavanju problema koji su u datom istorijskom trenutku najhitniji za određeno društvo i koji su ustavna odgovornost javne uprave. Javni menadžment znači, takođe, saradnju s menadžmentom privrednih i drugih nedržavnih organizacija u sistemu upravljanja javnim sektorom (Šire: Pusić i dr., 1997: 283-293).

Za državnu upravu je bitna efikasnost pod kojom se podrazumeva maksimum rezultata pružanjem što boljeg kvaliteta službe korisnicima uprave i sa

što manje troškova. Efikasnost u radu državne uprave bila bi u funkciji borbe protiv birokratije, a primena principa javnog menadžmenta bi tome apsolutno doprinela.

Javni menadžment karakterišu sledeći principi: /1/ *funkcionalna analiza i smanjenje troškova* uz povećanje efikasnosti kroz uklanjanje nepotrebnih poslova i dupliranja, /2/ *smanjivanje* broja organa državne uprave, /3/ *menadžerijalizam* koji podrazumeva rastuću primenu metoda rada privatnog sektora u radu državne uprave, /4/ *decentralizacija* odnosno maksimalno približavanje procesa odlučivanja korisnicima, /5/ *privatizacija*, tj. poveravanje vršenja nekih poslova i zadataka organa i organizacija javne uprave privatnom sektoru, /6/ *debirokratizacija*, pod kojom se podrazumeva poboljšanje odnosa sa građanima i pretvaranje javne uprave u servis korisnika i /7/ *korišćenje rezultata do kojih se dolazi ekonomskom analizom* (Kavran, 2003: 64-65).

Ako se ima u vidu da je oduvek postojalo nastojanje da se državni odnosno upravi poslovi obavljaju što uspešnije, efektnije i efikasnije, te da se u tom smislu postavljeni ciljevi ostvaruju u što kraćem vremenu i sa što manje utrošenih sredstava, može se sa sigurnošću tvrditi da je javni menadžment, na određeni način, oduvek postojao u pojmu uprave i upravljanja. I danas je njegova prisutnost u javnoj upravi evidentna. Jedan broj načela menadžmenta iz privrede odnosno privatnog sektora prodiru i nalaze svoju primenu i u javnoj upravi. Ovo zbog toga što se u upravi sve više počinje sumnjati u korisnost i efikasnost hijerarhijskog sistema rukovođenja i racionalnost celokupog sistema javne uprave. Oseća se potreba za drugačijom organizacionom strukturom i sistemom odnosno stilom rukovođenja koji će sprovesti novi tip rukovodioca u državnoj upravi. Sigurno da je njihova primena u javnoj upravi ograničena i uslovljena poštovanjem i prilagođavanjem prirodi i karakteru uprave odnosno razlikama između uprave i privatnog sektora. Naravno, da deo njih nikada ne može biti primenjen, jer se u upravi uvek radi o poslovima vlasti, a ne o sticanju profita, o potrebi da se poslovi vlasti obavljaju i izvršavaju i kada to očigledno nije u skladu sa menadžerskim stanovištem i sl. Ali, sigurno da i u državnoj upravi postoji prostor za uvođenje i primenu dostignuća iz rukovođenja u privatnom sektoru. Pre svega, misli se na veći profesionalizam kako rukovodilaca, tako i izvršilaca. Zatim, precizno definisane standarde rada i procedure postupanja, kao i gde god je to moguće kvalitativno izražena merila uspešnosti. Kao urgentna potreba javlja se veća radna disciplina, štedljivost, energičnija realizacija odluka (a ne samo njihovo donošenje), intenzivnija kontrola rezultata, ne zanemarujući ni način postupanja itd. Postoji još mnogo neistraženog prostora u upravi u kojim se njena delatnost može zasnivati na praksi i stilu upravljanja karakterističnim za privatni sektor, kao što su, na primer, reorganizacija uprave koja će ići ka stvaranju manjih organizacionih jedinica kojima je lakše rukovoditi (pa samim tim i lakše finansirati), stvaranje takmičarske atmosfere između organizacija unutar javnog sektora i sl. Sve ovo pretpostavlja rukovodioca u državnoj upravi koji će imati odgovarajuća ovlašćenja, koja ume da primenjuje.

Međutim, ima i kritičkih upozorenja da javni menadžment nije lek za sve bolesti, da su njegove preporuke previše neodređene, da je doprineo birokratizaciji upravnih institucija umesto da je zaustavi, da predstavlja ideologiju menadžera, da, u svakom slučaju, njegovi principi i shvatanja nisu univerzalno primenljivi. Sem toga, teškoće pri ocenjivanju javnog menadžmenta dolazi otuda što je gotovo nemoguće izolovati delovanje njegovih metoda od ostalih činioca koji utiču na kvalitet javnog sektora (*Ibid*, 293).

Ipak, javni menadžment se javio kao odgovor na određene promene koje nisu zaobišle ni našu državnu upravu, pa i policiju u njoj, te ga ne treba ignorisati, već primeniti i korisiti sve njegove pozitivne elemente, uz minimiziranje negativnih posledica koje njegova primena nosi sa sobom.

RUKOVOĐENJE U POLICIJI U SVETLU SERVISNE ULOGE I DRUGIH SAVREMENIH TENDECIJA U RADU I RAZVOJU DRŽAVNE UPRAVE

Rukovodstvo policije treba da prati tendencije u razvoju rukovođenja u organima državne uprave i da ih istovremeno preispituje, modifikuje i prilagođava specifičnostima policijske organizacije i iskoristi za veću efektivnost i efikasnost.

Unutar policije se sve više uviđa neophodnost usklađivanja sa postojećim tendencijama rukovođenja u organima državne uprave koje će dovesti do efektivnijeg i efikasnijeg rada policije što u krajnjem treba da rezultira boljim kvalitetom života i rada građana i njihovim većim zadovoljstvom radom policije. „Kreiranje procesa promena podrazumeva preduzimanje akcija koje će pomoći policajcima da uvide potrebu za promenama, da kreiraju viziju za promenama, eliminišu prepreke u procesu promena, podstaknu se na uvođenje netradicionalnih ideja u policijsko postupanje i prihvate rizik koje one donose, prepoznaju i nagrade postignuti napredak, ojačaju proces promena i razvijaju metode koje će da unaprede liderstvo na novim osnovama“ (Simonović, 2006: 319).

Promena u odnosu uprave i građana, uočljiva je i u policiji, tako da se sve više stavovi i očekivanja građana moraju uzimati kao relevantni faktor koji u značajnoj meri treba da utiče na pravac i karakter aktivnosti policijske organizacije. Konverzija tradicionalne policijske organizacije u servis građana znači promenu stava koji ona zauzima prema budućnosti. Taj stav se ogleda u tome da takva nova policijska organizacija u centar svog delovanja stavlja građane kao korisnike svojih usluga.

Unutar cele policijske organizacije, a naročito, u okviru ostvarivanja koncepta policije u zajednici, prepoznala se potreba za promenom policijske organizacione strukture koju će da prati drugačiji sistem i stil rukovođenja. Umesto rigidne i hijerarhijske strukture svojstvene policijskoj organizaciji, zagovara se decentralizacija i ustaljivanje pozornika na terenu koji samostalno donosi odluke i osmišljava sadržinu svog rada. I od izvršioaca i od rukovodilaca zahteva se kreativnost i inovacija u rešavanju bezbednosnih problema uz istovremeno postojanje njihovih većih ovlašćenja i odgovornosti. Uočavaju se prednosti

savremenog tipa rukovodioca u policiji koji vodi umesto da izdaje naloge i naređuje, obezbeđuje uslove i sredstva za rad, motiviše i olakšava rad, pruža podršku policajcima na terenu i fleksibilan je u svakodnevnom rukovođenju, sve više ima ulogu mentora i sl. Rukovođenje policijom u svetlu servisne uloge i prihvatanja savremenih tendencija u radu i razvoju državne uprave pretpostavlja, pre svega, spremnost za promene, ali ne za parcijalne i površne promene, već za dubinske promene, koje menjaju čitavu organizaciju, način rada i razmišljanja svih zaposlenih.

Policiji treba rukovodstvo koje će da vrši rekonceptualizaciju zastarelih radnih procesa koji će se efikasno prenositi na celu organizaciju i sve zaposlene u svrhu postizanja ciljeva. U tom smislu se nameću novi oblici i stilovi menadžmenta poput participativnog i menadžmenta totalnim kvalitetom, koji kao osnovni cilj ima postizanje vrhunskog kvaliteta i pouzdanosti, i usmeren je na kvalitativne pokazatelje.

Ima mišljenja da se menadžment totalnim kvalitetom ne može primeniti u državnim organima, jer se on prvenstveno razvio za potrebe proizvodnje i plasiranja proizvoda, a ne pružanja usluga i da je kao takav teško ostvariv u organima državne uprave. Njihova strogo formalizovana organizaciona struktura i hijerarhijski način funkcionisanja, kao i visok stepen birokratizacije otežavaju njegovo dobro sprovođenje. Iako se kvalitet bolje može kontrolisati kod proizvoda, nego kod pružanja usluga, sve više, i u organima državne uprave postaje trend kontrola kvaliteta pruženih usluga učestvovanjem građana i drugih korisnika.

Imajući to u vidu, primena menadžmenta totalnim kvalitetom ne treba da bude strana ni policijskoj organizaciji. Štaviše, novi pristup policijskom menadžmentu koji se preporučuje za policiju u zajednici kompatibilan je sa principima menadžmenta totalnim kvalitetom: decentralizacija, orijentacija ka korisnicima usluga, strategije na dugi period, proaktivni menadžment, trening i edukacija, evaluacija je sastavni deo procesa (*Ibid*, 320-321). Menadžment policije mora kontinuirano da unapređuju svoje delovanje, da se prilagođava bezbednosnim promenama u okruženju, ali istovremeno i sam da inicira promene u svom postupanju kako bi potrebe i očekivanja zajednice bili ispunjeni. Sistem kvaliteta mora pokrivati organizacijsku strukturu, odgovornost, procese i resurse koji vode i upravljaju operacijom, da bi se uvek postigli postavljeni ciljevi kvaliteta. To je imperativ delovanja policije koja nastoji da sa građanima kao korisnicima svojih usluga uspostavi intenzivan i dugotrajan odnos, koji će se bazirati na: sigurnosti, poštovanju i poverenju. U cilju uspešne primene menadžmenta totalnim kvalitetom, policija mora uspešno definisati potrebe, zahteve i očekivanja svojih korisnika (građana), a nakon toga ustaliti sistemsku i decentralizovanu povratnu informaciju o rezultatima svoga delovanja odnosno kvalitetu života građana.

Da bi se izborila sa svim izazovima, rizicima i pretnjama policiji su sve više potrebni partneri – saradnici. Niko više, pa ni policija i njen menadžment, ne mogu sami da funkcionišu. Zbog toga se sve više insistira na timskom radu. S obzirom da jedan čovek ne može da zna sve, potencira se potreba stvaranja timova i sve većeg

razvoja timskog rada kao primarnog načina rešavanja profesionalnih zaduženja. U tom smislu, menadžer u policiji mora da organizuje dobre radne timove sastavljene od kvalitetnih i sposobnih ljudi, koje će razvijati sa težnjom postizanja izuzetnih rezultata (Upoređi: Adižes, 2008).

Takođe, u skladu sa navedenim tendencijama rukovođenja u organima državne uprave, ni policiji ne sme biti strana mogućnost poveravanja vršenja nekih poslova i zadataka privatnom sektoru (privatnim agencijama). Nema potrebe da naša policija ima tako brojnu i skupu logističku službu. Uspostavljanje outsourcinga bi dovelo do veće fleksibilnosti, jasnih i transparentnih troškova, manjeg broja zaposlenih, bržeg donošenja odluka, manje birokratije u policiji. Njegova primena, na primer, u oblasti informacionih tehnologija, oslobodila bi policiju problema pronalaženja i motivisanja ljudskih resursa - kadrova znanja, koji dominiraju u ovom informacionom sistemu. Prepuštanje svih „sporednih“ aktivnosti privatnim agencijama, policiji bi istovremeno ostavljalo prostora da se fokusira na svoje primarne poslove. Valja napomenuti, da nastupa vreme u kojem će iskusni znalci, bez obzira na starosnu granicu, biti povremeno ili honorarno uključeni u rad postojećih organizacija (Draker, 2005). Stoga, ne treba odbaciti ni mogućnost da se jedan broj penzionisanih istaknutih stručnjaka MUP-a aktivira na povremenim i privremenim poslovima, pa i ekspertskim.

I unutar policije se sve češće čuju reči, poput, produktivnost, efektivnost, konkurencija i rentabilnost koje se više ne doživljavaju kao nešto nespojivo sa postojanjem i delovanjem policije. U uslovima ekonomske krize i kod najrazvijenijih zemalja zapada, prisutni su naponi i inicijative da se smanje budžetski izdaci i *da država što manje košta, a da bolje radi.*² Intencija je da se ispituju načini na koje saradnja i partnerstvo sa privatnim sektorom bezbednosti mogu pomoći i dati novu dimenziju obavljanju policijskih poslova. Primeri dobre prakse razvijenih zemalja kazuju da policija smanjuje domen svog delovanja prepuštanjem obavljanja onih bezbednosno zaštitnih poslova za koje praksa već čitav vek pokazuje da ih primerenije i racionalnije obavlja sektor privatne bezbednosti.³ Primena ovog modela, u nas, ne samo da bi smanjila opterećenje

² Tako je Britanska policija, suočena sa izazovom da smanji budžet za 20%, uputila dopis privatnim kompanijama za bezbednost, u kojem se navodi da mogu dobiti ugovor za sve usluge koje su legalno predviđene za privatni sektor bezbednosti. Time je obuhvaćeno privođenje osumnjičenih, intervencije prilikom raznih incidenata, kao i administrativni poslovi.

³ Svedoci smo trenda da sve više kompanija, preduzeća, pojedinaca, međunarodnih organizacija, nevladinih organizacija, pa čak i same države, koriste usluge privatnog sektora bezbednosti. Poslovni sistemi sve veće poverenje ukazuju privatnom sektoru i prepuštaju mu da se stara o njihovoj bezbednosti. Ilustracije radi, privatne bezbednosne kompanije u Evropi pružaju širok spektar usluga, kada je u pitanju obezbeđenje objekata, uključujući i nuklearna postrojenja (npr. Nemačka i Rumunija), vojnih postrojenja (Austrija, Estonija i Nemačka), aerodroma (Austrija, Nemačka, Rumunija, Velika Britanija, Švedska, Holandija, Grčka, Francuska), luka (Bugarska, Holandija), pa čak i parlamenata (Rumunija, Bugarska). Ove kompanije se bave i poslovima obezbeđenja transporta novca i drugih dragocenosti, pružaju usluge obezbeđenja lica itd. Takođe, u Mađarskoj je radni angažman u oblasti detektivske delatnosti našlo više od 6000 lica, dok se u Srbiji tek u narednim godinama očekuje ekspanzija ove delatnosti.

državnog budžeta, nego bi doprinelo da se policijske snage mnogo više usmere na obavljanje drugih neophodno potrebnih poslova kao što su borba protiv najtežih oblika kriminala i drugih osnovnih policijskih poslova.

Primena postojećih tendencija u rukovođenju u organima državne uprave u policiji treba (i može) da doprinese da se iskoreni pasivnost, birokratija, zatvorenost, a podstakne zalaganje, motivisanost i veća produktivnost, odnosno radni učinak.

U aktuelnom vremenu, policija se okrenula postizanju rezultata i merenju realnog učinka svakog pripadnika policije, te otuda i uvođenje karijernog napredovanja. Važećim Zakonom o policiji ("Sl. glasnik RS" br. 6/16 i 24/18) odredbe o karijernom razvoju policijskih službenika adekvatnije su formulisane, a sadržina im je precizirana u cilju stvaranja uslova za njihovu potpunu primenu, kako bi karijerno napredovanje i karijerni razvoj zaposlenih istinski i delotvorno bili implementirani u policijsku organizaciju. Istovremeno je neophodno podsticati kreativnost i inovativnost, adekvatno nagrađivanje, internu mobilnost i mogućnost napredovanja tokom karijere na osnovu objektivno vrednovanog učinka, kao i, mentorski rad, zajedničku analizu problema, zajedničko predlaganje rešenja, s krajnjim ciljem povećanja produktivnosti rada i kvaliteta ostvarenih rezultata, ali i prepoznavanja i razvijanja profesionalnih kapaciteta svakog pripadnika policije pojedinačno.

Razvoj karijere je samo manji segment razvoja ljudskih resursa. Sve veći i dinamičniji bezbednosni izazovi nameću potrebu razvoja ljudskih potencijala kao trajnog i kontinuiranog procesa koji podrazumeva mere i aktivnosti kojima se obezbeđuje permanentno prilagođavanje znanja, sposobnosti i veština zaposlenih, odnosno menadžera, budućim zahtevima posla i budućim potrebama i interesima organizacije. Pod razvojem ljudskih potencijala ne podrazumevaju samo aktivnosti vezane za napredovanje u struci ili poslu, nego i mere, procesi i aktivnosti kojima se povećavaju znanja, veštine i drugi potencijali zaposlenih (Šire: Kulić, 2005: 224-314).

Aktuelni pristupi kriminalitetu poput strateškog planiranja i policijsko - obaveštajnog modela, kao i, primena sofisticiranih istražnih taktika, savremenih tehnika i delotvornijih istražnih procedura, zahtevaju fokusiranje na *znanje kao kapital* koji se nalazi unutar same organizacije. Savremene tendencije u razvoju rukovođenja u organima državne uprave, a naročito policije, u svakom svom segmentu potenciraju potrebu permanentnog obrazovanja i usavršavanja zaposlenih sa ciljem uvećanja znanja, poboljšanja veština i unapređenja sposobnosti. Navedeno, uz istovremeno kreiranje novih modela mišljenja i promena ponašanja, čine samo deo procesa koji treba da dovede do prevazilaženja poslovne inercije i zastarelih metoda rada.

ZAKLJUČAK

Primena navedenih tendencija i pretvaranje policije u servis građana usloviće i promenu metoda rada policije i njenog menadžmenta, u čijem središtu neće više biti sila i primarna primena policijskih specijalnih radnih veština, već i sve više znanje, iskustvo i mudrost, te vrednosne orijentacije policije i njena organizaciona kultura i klima koji su primereni dostignutim standardima društvenog razvoja.

Kao i druge savremene organizacije, tako i policijska mora da u sve složenijim uslovima, uskladi svoje delovanje sa sve većim i bržim promenama koje izazivaju i bezbednosne probleme. Integralno prenošenje metoda rada privatnog sektora u javni sektor, kao neselektivna primena tendencija rukovođenja u organima uprave u policijsku organizaciju, nije u potpunosti ni moguća, niti je potrebna.

Specifična priroda i karakter policijskih poslova, organizaciona struktura, način rukovođenja zahtevaju selektivnu i postepenu primenu napred navedenih tendencija rukovođenja u državnim organima. Njihova implementacija mora biti u skladu s dinamikom ostvarivanja policijskih poslova, a taj je tempo diktiran aktuelnom bezbednosnom problematikom. Njihova primena treba da omogući stvaranje moderne, demokratske, depolitizovane i decentralizovane, ali pre svega, efektivne i efikasne policijske organizacije. Dosledna primena novih tendencija u rukovođenju doprinosi demokratizaciji policijske uloge i njenom primarnom usmerenju ka interesima građana.

Velika je odgovornost policijskih rukovodilaca za prihvatanje i implementaciju novih tendencija, jer je to kompleksan i dugoročan proces, koji pored opštedruštvene podrške, organizacionih i funkcionalnih promena, zahteva i promenu mentaliteta policijskih službenika svih nivoa.

LITERATURA

1. Adižes, Isak. 2008. *Upravljanje promenama*. Novi Sad: ASEE.
2. Čupić, Milutin i dr. 1996. *Menadžment (Handbook of Management)*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
3. Damjanović, Mijat. Đorđević, Snežana. 1995. *Izazovi modernoj upravi i upravljanju*. Beograd: Timit, Pravni fakultet, Fakultet političkih nauka, Institut za političke studije.
4. Denković, Dragaš. 2010. *Dobra uprava*. Beograd: Pravni fakultet univerziteta u Beogradu.
5. Draker, Piter. 2005. *Upravljanje u novom društvu*. Novi Sad: Adižes.
6. Fajol, Anri. 2006. *Opšti i industrijski menadžment*. Novi Sad: Adižes.
7. Kavran, Dragoljub. 2003. *Javna uprava, reforma, trening, efikasnost*. Beograd: Savet za državnu upravu Vlade RS i dr.

8. Kulić, Živko. 2005. *Upravljanje ljudskim potencijalima*. Beograd: NIP „Radnička štampa“.
9. Koprić, Ivan. 1999. *Struktura i komuniciranje u upravnim organizacijama*. Zagreb.
10. Lane, Jan Erik. 2012. *Državno upravljanje, Razmatranje modela javne uprave i javnog upravljanja*. Beograd: JP „Službeni glasnik“ i Megatrend Univerzitet.
11. Pusić, Eugen. 1985. *Upravni sistemi 1, Uvod, Razvoj upravljanja*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske i Pravni fakultet u Zagrebu.
12. Pusić, Eugen i dr. 1997. *Hrvatska središnja državna uprava i usporedni upravni sustavi*. Zagreb: Školska knjiga.
13. Ristović, Svetlana 2013. Jačanje institucionalnih kapaciteta policije, Mogućnosti primene shvatanja Anri Fajola u upravljanju ljudskim resursima u policiji, u: Milojković Boban, Milić Nenad, Kekić Dalibor (ur.). *Struktura i funkcionisanje policijske organizacije – tradicija, stanje i perspektive*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
14. Simonović, Branislav. 2006. *Rad policije u zajednici*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
15. Stoner, Džejms. Friman, Edvard. Gilbert, Daniel. 1997. *Menadžment*. Beograd: Želnid.
16. Tejlor, Fridrik. 1967. *Naučno upravljanje*. Beograd: Rad.
17. Veber, Maks. 1976. *Privreda i društvo I*. Beograd: Prosveta.
18. „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 6/2016 i 24/2018.

IMPLICATIONS OF MANAGEMENT IN STATE ADMINISTRATION TO POLICE MANAGEMENT

Phd Svetlana Ristovic

Abstract:

In democratic and developed countries, the state administration is going through significant changes, which condition and generate new management tendencies in the state administration bodies. These are processes that need to change a rigid and bureaucratic state administration to an open and accessible citizen service, contribute to the creation of an administration that will operate without prejudice and continually attract new ideas, new knowledge, new technology, new capital and open up new markets.

The impact of these tendencies on police activity, or their creative application from the police leadership, contributes to the transformation of the classic model of performing the police role and contributes to the qualitative improvement of the

relations between the police and the citizens, and its overall activity communicates with the expectations and needs of the citizens. They make it a precondition for a stable, but also a flexible police organization characterized by public, specialization and professionalism.

The paper examines the common bases and differentiated development of management in the state sector and management in the business sector, then point to new tendencies in exercising management in state administration bodies and their implications for exercising management in the police.

Key words: management schools, management in the state sector, management in the business sector, police management.

Article history:

Received: 08. 4. 2018.

Accepted: 10. 5. 2018.

UDK: 321.011:327
341.211

Pregledni naučni rad

PITANJE SUVERENITETA DRŽAVE U SAVREMENIM GLOBALNIM PROCESIMA

Mr Danka Petrović-Matanović*

Apstrakt:

U ovom radu nastoji se ukazati da je uprkos dominaciji transnacionalnih subjekata u savremenim globalnim tokovima uloga razvijenih država i dalje primarna što se poklapa sa njenim sebičnim čuvanjem suvereniteta uprkos njegovom prenošenju na međunarodne organizacije. Većina država je prihvatila monistički pristup u odnosu unutrašnjeg i međunarodnog prava, ali to nije povrijedilo suverenitet moćnijih država. Zapravo, može se govoriti više o okrnjenom suverenitetu slabijih država koje su prinuđene izvršavati odluke međunarodnih organizacija u koje su najčešće inkorporirani interesi razvijenih država. Te stoga ne možemo govoriti o umanjenom suverenitetu države u savremenim globalnim odnosima a da ne podijelimo države na one razvije i nerazvijene. Moderno doba zapravo predstavlja doba suverenizacije ali i desuverenizacije.

Ključne riječi: država, globalizacija, suverenitet, transnacionalni subjekti, međunarodne organizacije.

1. Uvod

Savremeno doba karakteriše epoha globalizacije u kojem se razvojem transnacionalnih fenomena dovodi u pitanje uloga države pa i njen suverenitet. U klasičnim teorijama međunarodnih odnosa države ravnopravno stoje jedna pored druge i i svaka svojim sredstvima brani svoja prava i interese. Međunarodno pravo je u tom smislu veoma jasno, niko nema pravo da se miješa u u unutrašnje poslove jedne države. Zaštita političke nezavisnosti i teritorijalnog integriteta povlače suvereno pravo svake države da brani svoje osnovne jedinice funkcionisanja. Međutim, šta se dešava kad na vandržavnoj sceni imamo nadnacionalne i transnacionalne fenomene, koji su nezavisni od granica država i njenog djelovanja te tako dovode upitanje njen suverenitet?

Usljed povećanja broja subjekata u globalizacijskim tokovima državama je lakše da se udružuju prihvatajući univerzalne pravne principe i norme zarad održanja mira, sigurnosti i ekonomskog napretka. Globalizacija istovremeno

* Direktorat za međunarodnu saradnju i evropske integracije, Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore, e-mail:danka.matanovic@mup.gov.me.

otkriva postojanje društvenih i političkih problema koji prevazilaze nacionalne granice i postaju briga za cijeli svijet (primjer su ekološki problemi koji se isključivo posmatraju kao globalni problemi, zatim kontrola atomskog naoružanja, problem siromaštva, sistematsko kršenje ljudskih prava i drugi). Upravo je lakše prevazilaženje tih problema motorna snaga globalizacije, gdje država nije sposobna sama da riješi problem. Zato ona u saradnji sa drugim akterima globalizacije pokušava da se izbori sa svim izazovima današnjice. Za sve one koji propagiraju neoliberalizam ovo su bile polazne stavke u tvrdnjama da država više nije moćna i jaka kao što je bila, da nije sama sposobna kontrolisati kapital, protok ljudi, a posebno ne protok informacija u današnjem tzv. informatičkom dobu. Sa druge strane neoliberalisti čak i smatraju da država više i nije potrebna, jer se teži unifikaciji, svijetu bez granica, gdje postoji "svjetska vlada", kojoj su nacionalne države prenijele svoj suverenitet. Međutim, sa druge strane nerealno je u potpunosti podržavati takve stavove, jer smo svjedoci da ne postoji "svjetska vlada", da država i dalje uspješno kontroliše protok kapitala, informacija i ljudi preko svojih granica. Globalizacija je teoretičarima zanimljiva u onoj oblasti gdje prevazilazi nacionalne okvire i stvara neke nove društvene fenomene van države. Upravo ovo predstavlja i osnove zagovaračima globalizacije o nastanku teorije o smrti nacionalne države, međutim sve to ne znači da država zastarijeva i da se može ignorisati.

Država je stvorila globalizaciju, kroz različite međunarodne institucije, odričući se dijela svog suvereniteta, da bi tako proširila polja svoga djelovanja. Naravno, nisu sve države ostale jake u globalnoj eri, jer samo su one razvijene ostale njene vodilje, gdje je globalizacija instrument za njihovo jačanje moći.

Najbolje ćemo sagledati državni suverenitet u globalnim procesima kroz upoznavanje sa dilemama globalizacije, činiocima globalizacije, njihovog odnosa sa državom, teorijskog pristupa klasičnom suverenitetu u njegovim promjenama i transformacijama do modernog doba kao i odnosa države i međunarodnih institucija.

2. Dileme globalizacije

Termin globalizacija je relativno nov i označava nova obilježja i težnje modernog svijeta, prvi put termin je upotrijebljen šesdesetih godina, ali se prave rasprave oko globalizacije vode početkom devedesetih godina XX vijeka. Svijet je sve više međupovezan u različitim oblastima politike, kulture, ekonomije, informatike, komunikacija, ekologije, itd. Termin je kako navodi Entoni Gidens došao otkuda. Ukratko, globalizacija bi "podrazumijevala socijalni proces koji teži sveobuhvatnosti i jedinstvenosti svijeta"¹. Velike su dileme o globalizaciji kako o njenoj analizi tako i o različitim pristupima o njenoj klasifikaciji. Kriterijumi na osnovu kojih se vrši klasifikacija su različiti i ima ih mnogo kada je globalizacija u

¹http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:ir_7EBk1wJUU:hrcak.srce.hr/file/14812+Globalizacija,+pojam,+nastanak+I+trendovi+razvoja,+Jelena+Lon (Globalizacija, pojam, nastanak i trendovi razvoja, Jelena Lončar).

pitanju, upravo iz tih razloga različiti autori se služe različitim kriterijumima, što stvara još veću konfuziju i zbrku. Različiti autori različito gledaju na globalizaciju, praveći razliku između asimetričnog, asocijativnog, autoritarnog, imperijalnog i socijaldemokratskog modela². Neophodno je reći da je pogrešno apsolutiziranje jednog pristupa globalizaciji³. Određena grupa autora globalizaciju posmatra kao novi svjetski poredak, gdje se istorija globalizacije veže za 1989. godinu⁴. Polazna dilema u proučavanju globalizacije jeste da li je globalizacija proces ili projekat? Odnosno postavlja se pitanje da li je globalizacija neminovan istorijski (objektivan) proces ili je u stvari projekat dominantnih sila Zapada? Ova klasifikacija je jako značajna jer određuje naš stav prema globalizaciji. Smatram da je ovo jedno od centralnih pitanja kada je u pitanju proučavanje globalizacije, s jedne strane viđenje globalizacije kao objektivnog i neminovnog historijskog procesa i potpuno opozitno viđenje globalizacije kao amerikanizacije koja se sastoji u američkoj tehnološkoj, vojnoj i ekonomskoj supremaciji. Tako da ovo pitanje odnosa globalizacija ili amerikanizacija predstavlja središnji problem savremenog doba. U većini su autori koji globalizaciju vide kao proces ali i među njima postoje različita gledišta.

Autori koji globalizaciju posmatraju kao projekat razlikuju se po tome što je jedni vide kao mit, prazninu a drugi kao ideološki potkovan projekat koji podržavaju najmoćnije sile. Za predstavnike teorije svjetskog sistema (Imanuel Wallerstin, Fernard Brodel, Terens Hopkinson, Giovanni Arighije) globalizacija je mit, zavaravanje realnosti. Teoretičari svjetskog sistema smatraju da globalizacija nije ništa novo i da za one koji ne razumiju istoriju kapitala ona predstavlja nešto novo, akcenat je dakle na kontinuitetu kapitalističkog razvoja. Predvodnik teorije svjetskog sistema Imanuel Walerstin globalizaciju vidi kao ogromno nerazumijevanje savremene realnosti – obmanu koja nam je nametnuta od strane moćnih grupa. Svijet je u stvari samo na prelazu u neki drugi sistem, u tranziciji. Po Walerstinu proces globalizacije nije uopste nov, već sam proces predstavlja prelazak svjetskog kapitalizma u neki novi oblik. Ovim se ukazuje i na to da je izvjestan kraj i kapitalizmu i da nas očekuje neki novi svjetski sistem. Tako da je globalizacija samo prevara stvarnosti. Takođe sličan stav zastupaju i teoretičari akumulacije kapitala u svjetskim okvirima, oni smatraju da na svjetskom nivou nije došlo ni do kakve temeljne promjene u odnosima moći jer najmoćnije kapitalističke države-nacije i dalje sprovode imperijalističku dominaciju nad drugim nacijama i regijama svijeta⁵. Pjer Burdije kao što je navedeno spada u grupu autora koji globalizaciju posmatraju kao projekat i smatra da globalizacija "nije homogenizacija već produžetak moći i uticaja malog broja dominantnih nacija"⁶.

² Mitrović Ljubiša, Savremene strukturne promjene i kultura mira, Filozofski fakultet u Nišu, vidi str. 16.

³ Mitrović Ljubiša, Savremene strukturne promjene i kultura mira, Filozofski fakultet u Nišu, str. 91.

⁴ Isto, str. 16.

⁵ Kalanj Rade, Globalizacija i postmodernost, Politička kultura, Zagreb 2004. godine, vidi više na str. 62.

⁶ Burdije Pjer, Signalna svetla, Prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 1999. godine, str. 43.

Globalizacija je jedan snažan mit u punom značenju riječi, jedan moćan diskurs, jedna snažna ideja, jedna ideja koja ima društvenu snagu koja postiže vjerovanje. To je glavno oružje u borbama protiv tekovina države blagostanja⁷. Autor V. Drašković smatra da je "globalizacija strogo programirana i usmjeravana od strane najrazvijenijih država, najvećih transnacionalnih korporacija i moćnih svjetskih finansijskih centara, u cilju obezbjeđenja poslovnog kontinuiteta, širenja i izvlačanja što većih profita"⁸. Za veliki broj autora globalizacija je instrument za jačanje moći Amerike, gdje se američke ideje i ciljevi prihvataju kao globalne ideje. Glavni stav ovih autora je da se on nameće pomoću "hard power", oni polaze od pretpostavke da je svjetska zajednica kapitala dobrovoljno odabrala da bude pod vojnim i političkim "kišobranom" SAD-a⁹. Jedan od tih autora je i bivši državni sekretar SAD-a, Henri Kisindžer, koji smatra da je globalizacija " drugo ime za dominantnu ulogu SAD-a".

Ipak brojniji su autori koji je vide kao uticajni projekat neoliberalista gdje je globalizacija oruđe u rukama moćnih, koje postaje njihov aparat za uvećavanje moći sa ogromnim posljedicama po nerazvijene države. U nastavku nabrojaćemo neke od njih.

Dejvid Held klasifikuje teorijska stanovišta o globalizaciji, razlikujući sljedeće grupe autora: hiperglobaliste, skeptike i transformacioniste gdje posebno razmatra njihova gledišta¹⁰ (u Tabeli 1 prikazane su osnovne odlike ovih teorijskih škola kao i njihove razlike). Ova podjela je jako zanimljiva za našu temu prije svega jer postavlja pitanje nacionalne države u svjetskim dešavanjima. Za skeptike je karakteristično da diskurs globalizacije smatraju mitom, zavaravanjem stvarnosti i zanemarivanjem stvarnih problema koje je sa sobom donio kapitalizam. Takođe globalizacija za skeptike ne predstavlja ništa novo, ona je samo drugo ime za kolonizaciju, amerikanizaciju, vesternizaciju, modernizaciju. Globalizacija za njih nije ništa drugo do internacionalizacija. Za razliku od njih hiperglobalisti tvrde da je došlo do značajnih promjena u svim sferama društva u citavom svijetu i te promjene dovode do jednog stabilnog poretka. Hiperglobalisti su podijeljeni među sobom i prema tome da li na globalizaciju gledaju kao na pozitivan ili negativan fenomen, možemo ih podijeliti na pozitivne i negativne globaliste. Transformacionisti prihvataju globalizaciju kao činjenicu u savremenom svijetlu svjetskih dešavanja. Transformacionisti smatraju da je globalizacija jedan protivurječan i kompleksan proces koji djeluje u jako nestabilnom poretku punom protivurječnosti. U odnosu na skeptike oni prihvataju globalizaciju kao realnost a u odnosu na hiperglobaliste ne smatraju da je globalizacija dovela do jednog stabilnog poretka.

⁷ isto, str. 38.

⁸ Drašković Veselin, Kontrasti globalizacije, Ekonomika i Fakultet za pomorstvo Kotor, 2002 godine, str.21

⁹ Jasna Plevnik, Iza globalizacije, Golden marketing, Zagreb 2003. godine, vidi više na str. 27

¹⁰ Vuletić Vladimir, Sociološka hrestomatija Globalizacija, mit ili stvarnost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 2003. godine, vidi više na str. 48.

Na globalnoj sceni stvorili su se novi entiteti koji zajedno sa državama koegzistiraju u međusobnim transnacionalnim akcijama. Ko su, zapravo, ti novi subjekti na globalnoj sceni?

3. Činioci globalizacije

Vestfalski sistem međunarodnih odnosa gdje je država bila jedini subjekat međunarodne scene poslije Drugog svjetskog rata vidno gubi svoje najspecifičnije odlike. Nosilac subjektiviteta u međunarodnom pravu trebalo bi po definiciji da posjeduje sljedeće sposobnosti „jedinka sposobna da aktivno učestvuje u određenom pravnom odnosu, da bude neposredni nosilac prava i obaveza u međunarodnom pravu, da se ponaša u skladu sa pravilima tog prava i sposobna da ostvari svoja prava kroz parničnu sposobnost“¹¹. Ovom definicijom izričito se misli na države i međunarodne organizacije. Države su primarni, izvorni subjekti dok su međunarodne organizacije sekundarni, izvedeni subjekat međunarodnog prava. Na osnovu rečenog možemo zaključiti da postoji podjela subjekata na osnovu svojih pravnih sposobnosti a to su:

- izvorni subjekti, koji posjeduju subjektivitet na osnovu sopstvenog prava (misli se na države),
- izvedeni subjekti, entiteti koji subjektivitet dokazuju ugovornom prirodom (podrazumijeva međunarodne organizacije).

Međutim, s obzirom da se broj međunarodnih akcija i poslova naglo povećava širi se djelokrug aktivnosti gdje je potrebno djelovanje i učestvovanje drugih entiteta, koji postaju subjekti u međunarodnim odnosima. Ovi entiteti imaju obilježje krnjeg (nepotpunog) subjektiviteta. Ali ipak, i ti drugi entiteti iako ne posjeduju pun subjektivitet postaju nosioci međunarodnih akcija a samim tim stiču sposobnost uživanja prava i poštovanja preuzetih obaveza iz međunarodnog prava.

U činioce globalizacije različiti autori svrstavaju različite subjekte. No, jedno je sigurno a to je da država nije jedini subjekat procesa na globalnom nivou. Kada je o državama riječ, stvarni subjekti globalizacije su države pripadnice „kluba“ najrazvijenijih zemalja svijeta¹². Ova činjenica predstavlja još jedan argument da sve države svijeta ne učestvuju u procesu globalizacije i da u njoj ne sudjeluju istovjetno, da je globalizacija često više regionalizacija i da teži mondijalizaciji. Regionalizacija u smislu otvorenih granica za neometan protok kapitala i slobodne trgovine među razvijenim zemljama regionalnih cjelina kao što su: EU, Sjeverna

Amerika i Azijsko-Pacifička oblast. Kada ovo regionalno tržište postane malo onda se teži mondijalizaciji koja se proširuje na ostatak svijeta koji i ne sudjeluje u globalizaciji aktivno već samo *pasivno* prima njene proizvode i pravila. Ko su ti novi subjekti u globalnom poretku?

1. Transnacionalne kompanije (TNK) iza čije aktivnosti najčešće stoje

¹¹<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:3D3vIAM2Ld4J:ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/krsiva/Subjekti.ppt+jedinka+sposobna+da+aktivno>

¹² Vidojević Zoran, Kuda vodi globalizacija, F. Višnjić, 2005. godine, Beograd, str. 76.

- najuticajnije države svijeta i uticajne elite;
2. Sve veći broj nevladinih organizacija, koje su međusobno povezane na nacionalnom ali i internacionalnom nivou. S obzirom na to da NVO predstavlja glas civilnog sektora, koji je u demoratskim zemljama jako bitan, često nevladine organizacije imaju mjesto u pojedinim međunarodnim organizacijama (učesće na konferencijama, posmatrački status i sl.) a takođe mogu i aktivno sudjelovati u određenim programima međunarodnih organizacija, kao što je npr. EU;
 3. Jačanje informatičke mreže (mediji, telekomunikacijska mreža, Internet) koji zadiru u kulturni identitet država i naroda;
 4. Različite vrste nacionalnih i transnacionalnih interesnih grupa i pokreta.

Mnogi autori smatraju da TNK ne ugrožavaju moć država i da su nacionalne države moćnije od korporacija, jer su države te koje raspolažu aparatom prinude na određenoj teritoriji, legitimno raspolažu vojnom silom i kompletnim državnim aparatom. Nerealno je smatrati da planetarne korporacije, prije svega, mogu djelovati van ili protiv interesa i ciljeva svojih matičnih zemalja a ni najmoćnijih država. Pojedine TNK iako posjeduju više kapitala nego neke države nemaju toliku samostalnost u odnosu na najmoćnije države, ipak su države te koje osmišljavaju pravnu i ekonomsku politiku kao i politički ambijent u međunarodnim tokovima. Profesor Vidojević smatra da su im “..strateški interesi isti: ovladavanje svjetskim tržištem, kontrola prirodnih i ljudskih resursa, dominacija koja je uvijek ekonomska, politička, vojna i informativna. Riječ je o *podjeli uloga*, a ne o preuzimanju mjesta jednih od drugih najvećih igrača globalizacije”.¹³ Nerealno je smatrati da su TNK ugrozile ili smanjile moć i suverenitet država. Gotovo da postoji kao pravilo da se svaka TNK isključivo veže za svoju matičnu zemlju. No, čak i velike TNK kao British Aerospace, koji gotovo sve poslove obavlja u inostranstvu, najveći dio imovine drži u Britaniji¹⁴. Takođe, ako uzmemo da TNK karakteriše internacionalni sastav personala i rukovodstvo, Gray smatra da TNK po svojoj strukturi nisu transkulturalne organizacije, već da ih karakteriše “jedna nacionalna kultura svog porijekla”¹⁵.

4. Oglad o državnom suverenitetu u savremenim globalnim uslovima

Tradicionalno shvatanje države ogleda se u idealu političkog suvereniteta¹⁶. Nekoliko najznačajnijih obilježja tradicionalnog shvatanja suvereniteta su:

- Vlast donosi zakone za sve i za svakoga pojedinačno,
- Pravo na objavu rata i pregovora o miru,
- Pravo na postavljanje glavnih državnika,
- Najviša nadležnost,

¹³ Vidojević Zoran, Kuda vodi globalizacija, IP Filip Višnjić, Beograd 2005. god. str. 75.

¹⁴ Gray John, Lažna zora, Iluzije globalnog kapitalizma, Masmedia, Zagreb, 2002. godine str. 80.

¹⁵ Isto, str. 81.

¹⁶ Od francuske riječi *souverain* što znači neograničen, najviši, nezavistan.

- Pravo da se se osuđenicima omogućava pomilovanje, ova mogućnost je iznad svih odluka i djeluje protivno strogom pridržavanju zakonima.

U radovima autora koji proučavaju suverenitet osvrtno na Bodenovu teoriju suvereniteta je u kontekstu teorije suvereniteta *apsolutnog monarha*, izjednačavajući ovaj suverenitet sa *monarhijskim* a ne *državnim*. Dok suverenitet vezan za državu znači da ona nije podvrgnuta ničijoj stranoj vlasti i da na unutrašnjem planu zakonski stoji iznad svojih građana, njihovih udruženja i organizacija. U tom kontekstu politički suverenitet država ima u okviru svoje teritorije i moć da donosi i sprovodi zakone. Ovo predstavlja obilježje unutrašnjeg suvereniteta. Spoljašnji suverenitet predstavlja slobodu donošenja odluka na osnovu sopstvenih interesa u odnosu na druge države. Međutim u savremenim uslovima najviša vlast može postojati samo prema unutra dok je u odnosu na vandržavno okruženje suverenitet povezan sa državnom nezavisnošću.

Osim ova dva obilježja suvereniteta posebno treba napomenuti viđenje suvereniteta prema kojem se kategorija suvereniteta ne vezuje isključivo za državu, već za „različite institucionalne oblike kao subjekte međunarodnog prava”¹⁷. Suverenitet, koji se ne povezuje sa teritorijom, tj. za njegovo postojanje nije potrebna država već međunarodne instance koje djeluju na principu funkcionalnog suvereniteta, nazivamo *funkcionalnim* suverenitetom. Derida Žak smatra da je u modernom dobu suveren onaj „koji ima prava da suspenduje pravo”¹⁸ pripisujući na ovaj način suverenost onome ko raspolaže većom silom u složenim transnacionalnim odnosima. Glavno pitanje moderne liberalne teorije je „do koje mjere se može ograničiti suverenitet države da bi se ostvarili opšti liberalni principi sadržani u međunarodnim paktovima i ugovorima”¹⁹. Jednak problem predstavlja kako ograničavanje suvereniteta neliberalnih država tako i tradicionalnih liberalnih država, koje su u svojim spoljnopolitičkim aktivnostima vođene isključivo svojim državnim interesima. Tako da često supersile zanemaruju interese manjih i slabijih država sa jedne strane ali i međunarodnih entiteta sa druge strane. Stvarno postupanje razvijenih država je takvo da one postupaju isključivo srazmjerno svojoj moći. „Ako ne moraju one se neće povinovati nekoj globalnoj odluci koja šteti njihovim interesima. To najpre čine Sjedinjene Američke Države”²⁰. Dolazimo do zaključka da države sebično čuvaju svoj suverenitet, rijetko kada se odričući dijela suvereniteta zarad nekog zajedničkog interesa, jer države će radije stupiti jedna sa drugom u rat nego se odreći dijela svog suvereniteta. Međunarodno pravo vremenom poprma nove karakteristike gdje nacionalna država prerasta u novi

¹⁷ <http://www.scribol.com/doc/37505193/svetski-poredak-globalizacija>

(Stupar Milorad, Svetski poredak, globalizacija i pitanje suvereniteta. Tekst iz projekta „Mogućnost primjene modernih filozofsko-političkih paradigmi na transformaciju društva u Srbiji/Jugoslaviji”).

¹⁸ Derida Žak, Odmetničke države, Beogradski krug, Beograd, 2008. godine (Dva ogleda o umu) vidi više na str. 11.

¹⁹ <http://www.scribol.com/doc/37505193/svetski-poredak-globalizacija> (Stupar Milorad, Svetski poredak, globalizacija i pitanje suvereniteta. Tekst iz projekta „Mogućnost primjene modernih filozofsko-političkih paradigmi na transformaciju društva u Srbiji/Jugoslaviji“)

²⁰ Vidojević Zoran, Kuda vodi globalizacija, Filip Višnjić, Beograd 2005. godine, str. 132.

svjetski poredak ili svjetsku državu stvarajući supranacionalni poredak koji omogućava prenos prava građana sa nacionalnog na internacionalni nivo. Koncept suverenosti koji je predstavljao temelj modernog međunarodnog pravnog poretka, nije izgubio svoje mjesto ni danas (iako zagovornici globalizacije osporavaju ovo stanovište). Prvi argument crpi se iz same strukture ovog prava, a to je da je ono verifikirano, gdje su njegovi subjekti jednaki bez obzira na njihovu moć (barem je tako u teoriji). Drugi argument je taj da međunarodno pravo počiva na principu dobrovoljnosti, kako po učešću država, njegovom formulisanju, nadgradnji, itd. No, volja država nije isključivi izvor ovog prava, već i međunarodni ugovori, međunarodni običaji, opšta pravna načela. Ono što ipak državu stavlja na primarno mjesto je to što sve ovo ne bi moglo da postoji ni da se primjenjuje bez volje ili protiv volje suverene države. Međunarodni odnosi u kojima je koncept nacionalne države sa svim atributima klasične suverenosti doživio pun procvat, sve do samog početka XX vijeka kao temelj pozitivnog međunarodnog prava, imao je međunarodni ugovor, kao oblik sporazumne saglasnosti suverenih državnih volja transponujući građanske obligacione principe i relacije na međudržavnu, odnosno međunarodnu sferu. Centralna jedinica svjetskog sistema država od skoro gubi svoje najspecifičnije karakteristike. U svjetskim dešavanjima osim države pojavili su se i drugi akteri, koji mogu uticati na kreiranje svjetskih procesa. S obzirom na veći broj subjekata u globalnom poretku i činjenice o redukciji državnog suvereniteta može se postaviti pitanje ko je izvor suverenosti u ovom novom svjetskom poretku? Da li su to međunarodne institucije, savezi država, svjetska vlada u nastajanju ili konfederacije država? Da li je moguće govoriti o jednom centralnom organu suvereniteta ili se suverenitet povezuje sa njegovim funkcionalnim određenjem, gdje se teritorijalni uslov ne povezuje sa suverenosti već sa paralelnom djelatnošću velikog broja međunarodnih organizacija.

Osnovno obilježje nacije-države po tradicionalnom shvatanju su jasno određene granice između država i svako narušavanje tih graničnih linija smatra se napadom na suverenitet te nacije. Danas granice više predstavljaju mjesto veza između država i njihovih sve tješnjih i dinamičnijih međusobnih odnosa. Završetkom bipolarnog međunarodnog sistema promijenio se i karakter suverenosti država. Naglasak stavljam na karakter a ne na obim suvereniteta. Prije svega pod uticajem globalnih procesa stvaraju se vandržavni sociološki entiteti, kao što je nastajanje globalnog civilnog društva. U tom smislu tradicionalno shvatanje suvereniteta mora biti izmijenjeno npr. pogledajmo etnički sastav velikih evropskih država, gdje se jasno primjećuje da je stanovništvo znatno heterogenije nego li što je to nekada bilo. Ovaj priliv stanovništva u razvijene zemlje rezultat je novih integracijskih politika, npr. stvaranje Shengen zone, Visa sistema i sl. No bez obzira na sporazume koji omogućavaju lakše kretanje stanovništva između zemalja, ipak je država ta koja kontroliše i diktira uslove ulaska na njenu teritoriju. Primjera radi, Francuska je poslala policijsko pojačanje na svoju granicu sa Italijom kako bi spriječila ulazak kurdskih izbjeglica. Njemačka je zatražila da se u Italiji postave

nedzorne tačke na cestama, pojačala je nadzor na svojoj granici s Poljskom.²¹ Velikim imigracionim kretanjima stanovništva nemoguće je stvoriti „čistu“ naciju na način na koji se nekada ona poimala, tako da je jedino rješenje nacionalnog identiteta koji se može prilagoditi globalnoj eri kosmopolitski nacionalizam, gdje država zadržava pravo da kroji fleksibilnu socio-etničku politiku. Nacionalna država iz 15. i 16. vijeka koju odlikuje pun suverenitet gubi u globalnom informatičkom društvu neke od segmenata svoga suvereniteta, iako se pitanje njene neophodnosti društvu ne postavlja. Suverenitet države u savremenim uslovima Dejvid Held objašnjava uvodeći razliku između autonomije i suvereniteta. Autonomija države podrazumijeva njenu sposobnost da samostalno djeluje u artikulisanju i sprovođenju unutrašnje i spoljne politike.²² Autor navodi da je glavni krivac za narušenu državnu autonomiju ekonomska globalizacija. Osim državne autonomije i suverenitet je narušen i „globalizacija narušava vestfalijanski poredak utoliko što se posle II Svjetskog rata razvijaju nove internacionalne i transnacionalne institucije, u početku radi rješavanja međunarodnih sukoba, a zatim sve više u cilju rješavanja drugih problema globalnog značaja“²³. Smatra se da su ove nove nadnacionalne institucije umanjile državni suverenitet i da on više nije apsolutan. Gotovo da nema države koja na neki način nije dio međunarodnog poretka čiji su sastavni djelovi međunarodni dokumenti i međunarodni ugovori. U najvećem broju slučajeva, država u određenim oblastima daje primat međunarodnom pravu a samim tim umanjuje svoj suverenitet klasičnog tipa. U raspravama o kategoriji državnog suvereniteta u savremenim uslovima dolazimo do zaključka da postoje dva viđenja ove kategorije. Prvo viđenje povezuje se sa umjerenim liberalima ili teoretičarima srednjeg puta. Ovdje se suverenitet u međunarodnim odnosima i dalje primarno veže za države ali se i djelimično ograničava. Drugo viđenje koje je specifično za hiperglobaliste i neoliberalne kategoriju suvereniteta ne vezuje primarno za države već za međunarodne instance nadnacionalnog karaktera. Suverenitet se u savremenim globalnim uslovima ne može prihvatiti u apsolutnom smislu, već samo kao integralni dio internacionalnog sistema priznavanja suverenosti. Neke od karakteristika tradicionalnog suvereniteta su značajno promijenjene, naime neograničena unutrašnja autonomija rijetko da se može povezati sa bilo kojom državom, pravo na objavu i vođenje rata, više se ne veže za moderno doba.

Dilema oko suvereniteta u međunarodnim odnosima izazvala je različite polemike, najzastupljenija su dva mišljenja. Jedno mišljenje je da je savremeni globalni poredak u stvari međunarodni sistem suverenih država sa ograničenim suverenitetom. Drugo mišljenje je da se pojam suvereniteta u savremenim uslovima posmatra funkcionalno, odnosno da se suverenitet ne vezuje za državu. Ova kategorija suvereniteta ne podrazumijeva teritorijalnu komponentu kao uslov suvereniteta, što znači da su njeni nosioci drugi subjekti međunarodnog prava.

²¹ Gidens Entoni, Treći put, Politička kultura, Zagreb 1999. godine, str. 132.

²² Neš Kejt, Savremena politička sociologija, Službeni glasnik, Beograd 2006. god. str. 66.

²³ Neš Kejt, Savremena politička sociologija, Službeni glasnik, Beograd 2006. god. str. 67.

Kategorija suvereniteta danas je podijeljena između „nacionalnih, internacionalnih i u pojedinim slučajevima, regionalnih autoriteta“²⁴. Klasičnu realističku teoriju da državni suverenitet nikada ne može biti narušen mijenjamo srednje – liberalnom teorijom da je državni suverenitet u savremenim globalnim uslovima redukovano ali da se i dalje primarno veže za države.

U radovima nekih autora postoje četiri komponente državnog suvereniteta:

- Međuzavisni suverenitet – moć države da kontroliše aktivnosti i unutar države i van države,
- Domaći suverenitet – država posjeduje vlast u okviru svoje teritorije,
- Vestfalski suverenitet – podrazumijeva isključivanje miješanja drugih država u unutrašnje poslove,
- Međunarodni suverenitet – koji funkcioniše na principu međunarodnog priznanja suvereniteta od strane drugih, suverenih država.

U globalnoj eri od države se očekuje da odigra značajnu ulogu u akumulaciji kapitala, zaštiti privatne svojine, zadrži monopol u zakonodavstvu. Ako je tako onda teorija o nestajanju važnosti suvereniteta države nije održiva. Jer se navedene funkcije države u eri globalizacije ne mogu obavljati ako ona nije suverena. Nesuverena država je besmislica. U dogledno vrijeme, takodje, nema drugačije političke forme koja će je nadomjestiti, iako se političke institucije ne svode više samo na državu. Slaba, korumpirana i dezintegrirana država, najznačajniji je činilac proizvodnje društvenog haosa, samodestrukcija i bespuća, dok snažna država, čiji su suverenitet i legitimitet ukorijenjeni u životnim interesima, političkoj saglasnosti i demokratski profilisanoj volji svih njenih građana, spada među najvažnije činioce sprečavanja društvene involucije. Jedna je stvar transformacija suvereniteta države zbog zajedničkih regionalnih i globalnih interesa i potreba, a sasvim druga njegovo ukidanje i ništenje posredstvom prisile nekih nadnacionalnih ekonomskih, vojnih i političkih organizacija, ili najjačih država. Samo je dobrovoljno prenošenje suvereniteta vlastite države na transnacionalne organe radi opšte koristi-istorijski progersivan proces, koji vodi globalizaciji i regionalnim asocijacijama s demokratskim predznakom²⁵.

5. Međunarodne institucije i država

Države isključivo na dobrovoljnoj osnovi pristupaju međunarodnim organizacijama, prenoseći dio svog suvereniteta na neku međunarodnu instancu u onoj oblasti u kojoj je državi saradnja najpotrebnija. Na ovakav način međunarodne organizacije nisu mnogo ugrozile suverenitet nacionalnih država. Ukoliko posmatramo “spoljnu” politiku nekih međunarodnih organizacija, vidjećemo da je većina takvih odluka uslovljena voljom najrazvijenijih zemalja, čija je visina kvote u budžetu ovih institucija među najvećim. Najočigledniji primjer je NATO alijansa gdje je politika ovog vojnog saveza najvećim dijelom uslovljena odlukama i

²⁴ Isto, str. 69.

²⁵ Vidojević Zoran, Kuda vodi globalizacija, IP Filip Višnjić, Beograd 2005.g. vidi više na str. 13.

interesima SAD-a. Tako da u vremenu globalizacije prije možemo govoriti o hegemoniji jedne supersile nego podržavati teoriju da je država manje važna i da odumire pred nezaustavljivim talasom profita i kapitala koji ne poznaje nacionalne barijere.

Država se odrekla dijela svog suvereniteta i prenijela ga na međunarodne institucije, ali taj već podijeljeni suverenitet nije izazvao njeno slabljenje. Jedino je Evropska Unija politička institucija koja stoji iznad nacionalnih država u smislu raspolaganja autoritetom da donosi zakone koje će sprovoditi države-članice. Kada organizacija neposredno vrši nadležnost na teritoriji svojih država članica ona poprima nadržavni karakter ili se pretvara u neki oblik konfederacije ili federacije. Tako Evropska unija u nekim pitanjima ima ovlaštenje da usvaja akte koji su neposredno primjenjivi na teritoriji država članica²⁶. Ostale međunarodne institucije nemaju autoritet u tom smislu i zavisne su od saradnje država članica i raspolažu onim obimom prava (suvereniteta) koje države na njih prenesu. Subjektivitet koji se kod države podrazumijeva dokazuje se kod međunarodnih organizacija njihovim *osnivačkim* ugovorima. Najbolji primjer je Evropska unija gdje "prema formalnoj proceduri svog nastanka, pravo EU je međunarodnog porijekla. S druge strane, postavljanje uzvišenih vrijednosti i ciljeva (mir, sloboda, demokratija, ljudska prava i ljudsko dostojanstvo), kao i prenošenje *određenih suverenih prava država* članica na Evropsku uniju radi ostvarenja tih vrijednosti i ciljeva, omogućili su da se pravo Unije približi, po svom imperativnom karakteru i normativnoj snazi, nacionalnom pravu".²⁷ U tom smislu, Unija ima autonomne organe koji stvaraju pravo u okviru svojih nadležnosti koje su na njih prenijele države. Iako je pravo Unije, autonomno, ne treba zaboraviti da su države članice prenijele na Uniju samo određena, ograničena, suverena prava. „To znači da je Unija samo „djelimično suverena“ i u oblastima na nju prenijetih nadležnosti, s tim što je „nadležnost nadležnosti“ ostala državama članicama Unije, kao „čuvarima evropskih ugovora“²⁸. U načelu, sva pitanja koja nisu prenijeta u nadležnost organizacije ostaju u nadležnosti država. Velika Britanija je najbolji primjer očuvanja punog suvereniteta i ograničenog prenosa istog na Evropsku uniju. Godinama unazad Britanija je tražila veliki broj izuzeća iz dalje integracije (izuzeća u oblasti socijalne politike, migrantske politike, smanjenja administrativnih barijera tržištu kroz redukciju EU propisa, više konkurencije, isključivo priznanje „multivalutne“ unije, poseban tretman za industriju finansijskih servera u londonskom Sitiju, veću nadležnost nacionalnih parlamenata i ograničenja za slobodan protok ljudi). Odlukom građana Ujedinjenog kraljevstva na referendumu održanom 23. juna 2016. godine, Britanija je glasala za izlazak iz EU. Ovaj proces poznat je kao BREXIT, a počeo je obavještanjem Evropskog savjeta da Velika

²⁶ Dimitrijević Vojin, Osnovi međunarodnog javnog prava, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2007. godine, str 105.

²⁷ Košutić Budimir, Osnovi prava Evropske unije, CID, Podgorica 2014.g. više na str 214.

²⁸ Košutić Budimir, Osnovi prava Evropske unije, CID, Podgorica 2014.g. više na str 215.

Britanija pokreće proceduru člana 50 Ugovora o EU, kojim počinje proces njenog izlaska iz Unije.

U članu 104 Povelje UN navodi se "*Organizacija uživa na teritoriji svakog svog člana pravnu sposobnost potrebnu za obavljanje svojih funkcija i za postizanje svojih ciljeva*". Navedeno podrazumijeva *funkcionalni suverenitet*, jer ne treba zaboraviti i to da međunarodne institucije nisu teritorijalne organizacije kao države. Pitanje međunarodnih institucija u globalnoj eri često proizvodi asocijaciju da su ove institucije često iznad država kada je u pitanju poštovanje univerzalno prihvaćenih standarda. Sa druge strane postoji mišljenje da su međunarodne institucije samo oruđe za sprovođenje političke volje moćnih država. Ukoliko uzmemo u obzir pomenutu činjenicu da se na inicijativu SAD-a krenulo sa npr. osnivanjem Suda za ratne zločine (čiji rad finansira ova država kao i još par razvijenih zemalja Zapada), Kjoto sporazum, Zakona o izručenju (ekstradiciji) kao i mnoge druge, ne možemo poreći da se posljedice njenih interesa ne vide kroz odluke međunarodnih organizacija. Smatra se da međunarodne ekonomske institucije vode globalizaciju, u prvom redu konstruktorima ekonomske globalizacije smatramo: MMF, Svjetsku banku (WB) i Svjetku trgovinsku organizaciju (WTO). MMF i Svjetska banka predstavljaju najmoćnije institucije u oblasti kapitala toliko da nemalo utiču na globalna ali i politička kretanja u svijetu, zatim međunarodne institucije za vojno-politička pitanja, Ujedinjene nacije i NATO. S tim što većina autora smatra da je moć UN znatno opala, dok je Vojna alijansa sve značajniji akter na globalnoj sceni. Ne treba zanemarivati ni regionalne nadnacionalne institucije kao što su: Evropska Unija, Banka za Razvoj Azije (ADB), Evropska banka za obnovu i razvoj, itd. Evropska Unija predstavlja izuzetak među političkim nadnacionalnim institucijama jer raspolaže autoritetom da kreira zakone koji će biti sprovedeni u državama članicama kao i onim koje to pretenduju da budu. „Ovo je zato jedina institucija za koju je ispravno reći da je „*nadnacionalna*“. Ostale, kao Ujedinjene nacije, Svjetska banka, MMF, ekonomski samit G7 itd. pravilnije je nazvati *internacionalnim*, s obzirom da u svojim aktivnostima u potpunosti zavise od saradnje nacionalnih država“²⁹. Članstvo u međunarodnoj vojnoj organizaciji kao što je NATO pretpostavlja umanjeње *suvereniteta* države kada je u pitanju monopol na upotrebu sile, pojedini članovi Povelje UN po pitanju zaštite ljudskih prava mogu se tumačiti kao dozvoljavanje miješanja drugih država u unutrašnje poslove suverene države bez njene saglasnosti, ukoliko se u toj državi masovno krše ljudska prava.

Zaključak

Suverenitet se u eri globalizacije ne može posmatrati kao onaj iz vremena apsolutnog monarha. Političko, ekonomsko, kulturno i međunarodno okruženje je u biti drugačije i čini da se država prilagođava tom okruženju. Prihvatimo li globalizaciju kao projekat dominantnih svjetskih sila jasno je da se ne može

²⁹ Neš Kejt, Savremena politička sociologija, Službeni glasnik, Beograd 2006. god. str. 67.

govoriti o krizi suvereniteta države, već samo o jačanju moćnih država na račun slabijih. Noam Čomski u monografiji "Profit iznad ljudi: neoliberalizam i globalni poredak" smatra da je globalizacija ideologija bogatih zemalja koja ima za posljedicu opadanje suvereniteta kod nerazvijenih zemalja. Razvijene zemlje postaju još bogatije na račun nerazvijenih. Ovaj autor zaključuje da su razvijene države i inicijatori i kreatori globalizacije. Najreanije je posmatrati odnos suverenizacije sa jedne strane i desuverenizacije sa druge, dok vodiljama globalizacije uspijeva da akumuliraju moć tako nerazvijene države gube najveći stepen moći u kontroli pojedinih pitanja. Pitanje donošenja odluka moćnih država bez saglasnosti međunarodnih organizacija najbolje ilustruje primjer SAD i odluku da pokrenu rat u Iraku, bez podrške i dozvole UN, kao i uporno odbijanje potpisivanja Kjoto sporazuma. Sve nam ovo izgleda prilično jasno ukoliko se pozovemo na N. Čomskog koji ističe da je globalizacija fenomen bogatih, "koja izaziva krize suvereniteta i deregulacije kod nerazvijenih zemalja, ali ne i kod razvijenih zemalja – inicijatora globalizacije"³⁰.

LITERATURA

1. Gray John, 2002. *Lažna zora, Iluzije globalnog kapitalizma*, Zagreb, Masmedia.
2. Drašković Veselin, 2002. *Kontrasti globalizacije*, Kotor, Ekonomika Beograd i Pomorski fakultet u Kotoru
3. Neš Kejt, 2006. *Savremena politička sociologija*, Beograd, Službeni glasnik.
4. Košutić Budimir, 2014. *Osnovi prava Evropske unije*, Podgorica, CID.
5. Vidojević Zoran, 2005. *Kuda vodi globalizacija*, Beograd, IP Filip Višnjić.
6. Gidens Entoni, 1999. *Treći put*, Zagreb, Politička kultura.
7. Plevnik Jasna, 2003. *Iza globalizacije*, Zagreb, Golden marketing.
8. Derida Žak, 2008. *Odmetničke države*, Beograd, Beogradski krug.
9. Dimitrijević Vojin, 2007. *Osnovi međunarodnog javnog prava*, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava.

Internet izvori:

<http://www.scribol.com/doc/37505193/svetski-poredak-globalizacija>
(Stupar Milorad, Svetski poredak, globalizacija i pitanje suvereniteta. Tekst iz projekta „Mogućnost primjene modernih filozofsko-političkih paradigmi na transformaciju društva u Srbiji/Jugoslaviji“)

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:3D3vIAM2Ld4J:ius.bg.ac.rs/prof/Materijal+I/krsiva/Subjekti.ppt+jedinka+sposobna+da+aktivno>
<http://www.scribol.com/doc/37505193/svetski-poredak-globalizacija>

³⁰ Drašković Veselin, *Kontrasti globalizacije*, Ekonomika Beograd i Pomorski fakultet u Kotoru, str. 39.

THE QUESTION OF THE SOVEREIGNTY OF THE STATE IN CONTEMPORARY GLOBAL PROCESSES

MA Danka Matanovic-Petrovic

Abstract:

In this paper, it is worth pointing out that despite the domination of transnational subjects in contemporary global currents, the role of developed countries is still primary, which coincides with its self-preservation of sovereignty, despite its transfer to international organizations. Most states accepted a monistic approach in relation domestic and international law, but this did not hurt the sovereignty of more powerful states. In fact, it is more about the reduced sovereignty of the weaker states that are forced to execute the decisions of international organizations in which the mainstream of the developed countries are most often incorporated. Therefore, we can not speak of the reduced sovereignty of the state in contemporary global relations, without dividing the countries into developing and underdeveloped ones. Modern age is in fact a period of sovereignty and desuverenization.

Key words: state, globalization, sovereignty, transnational entities, international organizations.

Article history:

Received: 05. 06. 2018.

Accepted: 05. 07. 2018.

UDK: 343.123.12

Pregledni naučni rad

PROVJERA I DOKAZIVANJE ALIBIJA U PRAKSI ORGANA UNUTRAŠNJIH POSLOVA

MSc Miftar Kalač**Apstrakt:*

U ovom radu autor analizira provjeru i dokazivanje alibija kao i pojmove koji se vežu za alibi. Zadaci i predmet ovog rada proizilaze iz teme, tako da se može reći da je alibi opšte poznat pojam koji se svakodnevno upotrebljava od ljudi raznih profesija, a posebno u otkrivanju krivičnih djela, kada osumnjičeni kako bi dokazao svoju nevinost nudi alibi. Izučavanje alibija u literaturi malo je zastupljeno, zato alibiju treba dati više prostora u literaturi. Kroz svakodnevicu alibi je postao popularan pojam i takoreći žargon. Najveći značaj alibi ima u otkrivanju izvršilaca krivičnih djela, a u procesu provjeravanja i dokazivanja alibija najznačajniju ulogu imaju organi unutrašnjih poslova, koji po saznanju da je izvršeno određeno krivično djelo, obično prvi izlaze na mjestu izvršenja krivičnog djela.

Ključne riječi: alibi, pojam alibija, vrste alibija, postupak provjere i dokazivanja alibija, saslušanje svjedoka alibija, saslušanje osumnjičenog.

UVOD

Po saznanju da je izvršeno određeno krivično djelo, organi unutrašnjih poslova djeluju reaktivno. Kroz praksu organa unutrašnjih poslova otkrivanje krivičnih djela između ostalog vrši se i putem utvrđivanja, provjeravanja i dokazivanja alibija osumnjičene osobe. Kada su u pitanju krivična djela koja su počinjena na način, da je osoba koja je izvršila krivično djelo morala biti fizički prisutna na mjestu izvršenja, u takvim slučajevima se obično obavezno vrši i pokreće utvrđivanje, provjeravanje i na kraju dokazivanje alibija. Kroz istoriju alibi počinje da se primjenjuje kao dokaz nevinosti nastankom države i njenih institucionalnih i pravnih sistema, a zakonodavni i institucionalni sistemi počinju da se uvode još kod starih država Vavilona, Egipta, Grčke, Rima kao i drugih starih civilizacija.⁵⁴ Temeljnu provjeru alibija potrebno je izvršiti u svim slučajevima kada se alibi ističe, pa u takvim situacijama organi unutrašnjih poslova preduzimaju sve neophodne mjere i radnje, a sve u cilju utvrđivanja, provjeravanja i dokazivanja alibija osumnjičene osobe. U slučajevima kada se osumnjičeni brani alibijem i time

* Doktorant na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru. Službenik Ministarstva unutrašnjih poslova – Uprave policije Crne Gore, Rožaje. e-mail: mikik@t-com.me.

⁵⁴ Više o tome V. Balević, *Alibi u kriminalistici i krivičnom pravu*, Ralex Beograd 1999, str. 40.

pokušava da dokaže svoju nevinost, on pokušava da dokaže da je u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio na nekom drugom mjestu, odnosno da ono što je iznio u svom alibiju ukazuje da nije bio na mjestu izvršenja krivičnog djela, a kako se radi o odbrambenom dokazu osumnjičeni u tim slučajevima radi davanja što čvršćeg alibija nudi razne dokaze, materijalne i personalne, a sa druge strane organi unutrašnjih poslova moraju dati značaj i imperativ ovoj radnji, pa u takvim slučajevima moraju brzo da djeluju preduzimajući kriminalističke proaktivne mjere, kako bi najhitnije izvršili provjeru alibija, a isto tako i u slučajevima kada osumnjičeni odbije da iznese obavještenje o svom alibiju. Kroz praksu organa unutrašnjih poslova, utvrđivanje odsutnosti odnosno prisutnosti na mjestu izvršenja krivičnog djela, neposredno pred, u vrijeme i nakon izvršenja krivičnog djela treba izvršiti po načelu hitnosti. U slučajevima kada se vrši provjera alibija osumnjičene osobe bilo da je na zahtjev organa unutrašnjih poslova ili u slučajevima kada osumnjičeni iznosi alibi, potrebno je to konstatovati kroz izvještaje. Esencijalni cilj ovog rada je, da se objasni i definiše pojam alibi, da se djelimično prikaže način utvrđivanja, provjere i dokazivanja alibija uz navođenje pojedinih zakonskih odredbi u Crnoj Gori i R. Srbiji, te da se analizom opšte hipoteze, izvede konstatacija, da provjeren i dokazan alibi materijalnim i personalnim dokazima, predstavlja veoma značajan odbrambeni dokaz osumnjičenog u toku operativnih kriminalističkih provjera i da organima unutrašnjih poslova olakšava realizaciju proaktivnih kriminalističkih mjera prilikom otkrivanja izvršioca krivičnih djela, i daje im pozitivan smjer radnji koji vodi ka stvarnom izvršiocu.

POJAM ALIBIJA

Osumnjičeni se poziva na alibi u slučajevima kada želi da dokaže da je u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio na nekom drugom mjestu, odnosno da po prirodi stvari nije mogao da bude prisutan na mjestu izvršenja krivičnog djela. Kako se organi unutrašnjih poslova nakon što je izvršeno određeno krivično djelo odmah uključuju, da bi pronašli izvršioca, te nakon što identifikuju osumnjičenu osobu ili više njih, tada osumnjičena osoba nudi alibi kao dokaz nevinosti, tj. želi time da dokaže da nije izvršilac krivičnog djela za koje je osumnjičena, jer navodi da je u vrijeme izvršenja krivičnog djela bila na nekom drugom mjestu i da nije mogla biti istovremeno na oba mjesta, tj. na mjestu izvršenja krivičnog djela i na mjestu za koje ima alibi, koji dokazuje materijalnim i personalnim dokazima. Pod osumnjičenom osobom se podrazumijeva, osoba prema kojoj je nadležni državni organ preduzeo neku radnju zbog postojanja osnova sumnje da je ta osoba učinila krivično djelo, a u odnosu na koje još nije donesena naredba o sprovođenju istrage, niti je podnesena neposredna optužnica.⁵⁵ Alibi je riječ latinskog porijekla i znači

⁵⁵ U Crnoj Gori propisano je članom 22 *Zakona o krivičnom postupku Crne Gore* „Službeni list Crne Gore“ broj 58/2015, a u R. Srbiji član 2 *Zakona o krivičnom postupku R.Srbije* „Službeni glasnik R.Srbije“, broj 55/2014.

negdje na drugom mjestu, tj. suprotan dokaz od indicije prisutnosti na mjestu izvršenja krivičnog djela. Đ. M. Đorđević⁵⁶ smatra, da je alibi dokaz suprotan indiciji prisutnosti, prema tome, alibi je samo indicija, koja tek u vezi sa drugim indicijama može ukazati na stvarnog izvršioca. V. Krivokapić⁵⁷ smatra da je alibi iskaz osumnjičenog, kojim tvrdi da nije učinilac krivičnog djela koje mu se stavlja na teret, s obzirom da u vrijeme njegovog izvršenja fizički nije bio prisutan na mjestu izvršenja krivičnog djela, te prema tome alibi je dokaz odsustvovanja sa lica mjesta, neposredan dokaz ili pak indicija nevinosti. V. Balević⁵⁸ smatra da je ispravno značenje alibija kao odsutnost sa mjesta delikta (izvršenja krivičnog djela), i ako je njegovo dokazivanje u praksi kriminalista i procesualista još uvijek diskutabilno. V. Vodenić⁵⁹ smatra da je alibi dokaz da je osumnjičena osoba u vremenu kada je izvršeno krivično djelo, bila na nekom drugom mjestu, a ne na mjestu izvršenja krivičnog djela, iz čega proizilazi i logičan zaključak, da je osumnjičena osoba bila u fizičkoj nemogućnosti da izvrši krivično djelo. Značenje alibija kako u kriminalistici tako i u krivičnom pravu ima isti značaj. U kriminalistici alibi predstavlja iskaz osumnjičene osobe, kojim ta osoba želi da ukaže da nije bila na mjestu izvršenja krivičnog djela u vrijeme izvršenja krivičnog djela i da time sebe oslobodi sumnje koja ukazuje da je ona izvršilac, dok u krivičnom pravu alibi takođe predstavlja dokaz kojim osumnjičena osoba pokušava da dokaže da ona nije izvršila krivično djelo, jer je u vrijeme izvršenja bila negdje drugdje, na drugom mjestu.⁶⁰

VRSTE ALIBIJA

U kriminalistici alibi može da ima značenje *pozitivnog i negativnog*, zatim *istinitog i lažnog*, i *potpunog i djelimičnog*. Dokazi koji ukazuju, da je osumnjičena osoba bila prisutna na licu mjesta u vremenu kada je izvršeno krivično djelo i da je ona moguća izvršilac, daje organima unutrašnjih poslova opravdanje da izvrše provjeru alibija te osobe, odnosno sve takve indicije i da utvrde da li se radi o pozitivnom ili negativnom, istinitom ili lažnom, potpunom ili djelimičnom alibiju. Za „*pozitivan alibi*“ (u vrijeme izvršenja krivičnog djela osumnjičena osoba od strane svjedoka zapažena je na drugom mjestu), može se reći da predstavlja negativan dokaz, jer je osumnjičena osoba u vrijeme izvršenja krivičnog djela bila na drugom mjestu, tada po prirodi stvari ona nije mogla biti u fizičkoj mogućnosti da izvrši krivično djelo, a što je i antilogično. „*Negativan alibi*“ (u vrijeme izvršeja krivičnog djela, svjedok ili više njih koji su trebali zapaziti osumnjičenu osobu na mjestu izvršenja krivičnog djela, tvrde da nijesu zapazili osumnjičenu osobu), predstavlja takođe negativan dokaz, jer je svjedok u kritično vrijeme nije zapazio na mjestu

⁵⁶ Đ. M. Đorđević, *Alibi i njegovo provjeravanje*, Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja Beograd, 1994.

⁵⁷ V. Krivokapić, *Kriminalistika taktika*, Policijska akademija Beograd, 2005, str. 390.

⁵⁸ V. Balević, *Alibi u kriminalistici i krivičnom pravu*, Ralex Beograd 1999, str. 39.

⁵⁹ V. Vodenić i Ž. Aleksić, *Kriminalistika*, Informator, Zagreb 1990, str. 68.

⁶⁰ Zakon fizike ne dozvoljava da jedno tijelo bude istovremeno na dva mjesta.

izvršenja krivičnog djela, ali u toku istrage na osnovu prikupljenih dokaza nije utvrđeno ni gdje se osumnjičena osoba u kritično vrijeme nalazila. Kod negativnog alibija potrebno je utvrditi odsustvo osumnjičene osobe za cijeli vremenski period u kojem je bilo moguće izvršiti krivično djelo. Negativan alibi u odnosu na pozitivan alibi je mnogo teže utvrditi. Kako kod pozitivnog tako i kod negativnog alibija, isključuje se mogućnost prisustva osumnjičene osobe na mjestu izvršenja krivičnog djela za kritični vremenski period, za koji se vrše provjere.⁶¹ U principu negativan alibi je slabije dokazne snage. Kako prisutnost osumnjičene osobe na mjestu izvršenja krivičnog djela u približno vremenskom roku izvršenja, predstavlja osnov sumnje da je ta osoba mogući izvršilac krivičnog djela, analogno tome, „*istinit alibi*“ predstavlja pouzdan dokaz da osumnjičena osoba nije izvršilac krivičnog djela, jer je dokazano, da u je vremenu kada je krivično djelo ta osoba bila na drugom mjestu, a ne na mjestu izvršenja krivičnog djela. Alibi koji nije moguće dokazati i za koji osumnjičena osoba ne posjeduje opravdanje tj. „*lažan alibi*“, je samo jedna od potvrdnih indicija koje ukazuju da je osumnjičena osoba izvršilac. Kod neistinitog alibija potrebno je najvažnije meritorne činjenice, kao što su mjesto i vrijeme izvršenja krivičnog djela, što je moguće tačnije utvrditi kako bi se što preciznije i pouzdanije utvrdilo, da li se radi o lažnom alibiju, jer u nekim situacijama moguće je, da osumnjičeni iz određenih razloga ne želi iznijeti podatke u vezi utvrđivanja njegovog alibija, kako bi na taj način prikrio neke druge događaje i činjenice, a koje ne želi da otkrije. Za alibi čiju osnovanost potvrđuju materijalni i personalni dokazi može se reći da je „*potpun alibi*“, pri tome da u potpunosti moraju biti obezbijeđeni materijalni dokazi koji ukazuju na drugog izvršioca krivičnog djela i potpuni personalni dokazi. Dok u slučajevima kada osnovanost alibija ne potvrđuju personalni i materijalni dokazi, može se reći da je „*djelimičan alibi*“, tj. alibi koji nije u potpunosti dokazan. Tako da se potpun alibi odnosi na sva krivična djela, dok djelimičan alibi obuhvata samo pojedina krivična djela, jer u nekim slučajevima se dešava, da se osumnjičena osoba ne pojavljuje u svojstvu izvršioca, već u svojstvu saučesnika, postrekača, pomagača ili organizatora, a u takvim slučajevima osoba ne mora da bude pristuna na mjestu izvršenja krivičnog djela, samim tim nije potrebno ni vremensko poklapanje, tako da saučesnik može da djeluje sa nekog drugog mjesta, pa je u ovim slučajevima alibi nevažan kao dokaz,⁶² jer se pojedina krivična djela mogu izvršiti i nečinjenjem.⁶³ Nakon što se utvrdi vrsta alibija, pristupa se provjeri alibija uz analizu i provjeru materijalnih i personalnih dokaza koji su prikupljeni, a sve u pravcu rasvjetljavanja krivičnog djela i stvaranja osnovane sumnje da je određeno lice izvršilo krivično djelo, te oslobađanja osumnjičenih osoba za koje se utvrdi da imaju vjerodostojan alibi.

⁶¹ V. Vodenić i Ž. Aleksić, *Kriminalistika*, Informator, Zagreb 1990, str. 68-69.

⁶² V. Krivokapić, *Kriminalistika taktika*, Policijska akademija Beograd, 2005, str. 390-391.

⁶³ Časopis za pravne i društvene nauke, *Anali pravnog fakulteta u Beogradu*, godina 59, 2011, str. 354.

POSTUPAK PROVJERE I DOKAZIVANJA ALIBIJA

U cilju provjere alibija i određivanja pravca koji vodi ka otkrivanju izvršilaca krivičnih djela, organi unutrašnjih poslova preduzimaju operativno – taktičke mjere i radnje, pa se može reći da se radi o veoma kompleksnom zadatku, koji dovodi do utvrđivanja svih činjenica koje su bitne za potpunu provjeru alibija koji iznosi osumnjičena osoba. Kroz praksu organa unutrašnjih poslova koja je opšte poznata, može se reći da alibi predstavlja nepouzdanu okolnost kroz niz poznatih primjera konstruisanja lažnog alibija, kako bi izvršio krivičnog djela prikrili važne činjenice koje su esencijalne za otkrivanje krivičnog djela, zato je svaki alibi osumnjičene osobe potrebno detaljno provjeriti u toku postupka, što podrazumijeva pristup širokog dijapazona policijskih aktivnosti. Provjeru alibija otežavaju i izvršio krivičnih djela koji za radnje koje realizuju u preddeliktne, deliktne i postdeliktne aktivnostima, prethodno izvrše određene pripreme kako bi sebi osigurali lažan alibi. Kako je zakonska⁶⁴ i građanska dužnost svakog subjekta u državi, bilo da se radi o pravnom ili fizičkom subjektu tj. licu, da po saznanju da je izvršeno krivično djelo, odmah obavijesti nadležni organ unutrašnjih poslova, tako u praksi obično organi unutrašnjih poslova prvi saznaju da se desilo izvršenje određenog krivičnog djela. Način na koji organi unutrašnjih poslova najčešće dolaze do saznanja da je izvršeno određeno krivično djelo je, samoinicijativno-operativnom djelatnošću, putem prijave od strane oštećenih, svjedoka događaja, izvršio, putem sredstava javnog informisanja, putem javnog pogovaranja, putem sigurnosnih sistema, kao i na druge načine.⁶⁵ Nakon primljene prijave da je izvršeno određeno krivično djelo za koje postoje osnovi sumnje, a koje se goni po službenoj dužnosti, organi unutrašnjih poslova su dužni da preduzmu sve mjere i radnje u cilju pronalaska učinio krivičnog djela ili više njih, da se učinio ili saučesnici ne sakriju ili ne pobjegnu, zatim da se obezbijede tragovi i predmeti koji su u vezi sa krivičnim djelom, kao i da se prikupe sva obavještenja koja bi mogla poslužiti u razjašnjavanju i dokazivanju krivičnog djela.⁶⁶ Tako da su aktivnosti organa unutrašnjih poslova tj. policije⁶⁷ u otkrivanju izvršilaca krivičnih djela propisane koncepcijom novog Zakona o krivičnom postupku, kako u Crnoj Gori tako i u R. Srbiji, uz zakonska ovlašćenja koja organi unutrašnjih poslova

⁶⁴ U Crnoj Gori propisano je članom 254 *Zakona o krivičnom postupku Crne Gore*, „Službeni list Crne Gore“ broj 58/2015, a u R. Srbiji propisano je članom 280 *Zakona o krivičnom postupku R.Srbije* „Službeni glasnik R.Srbije“, broj 55/2014.

⁶⁵ N., Dilberović, *Uloga Interpolu u postupku ekstradicije*, Časopis *Pravne teme*, Departman za pravne nauke Internacionalnog Univerziteta u Novom Pazaru, godina 5, broj 9, 2017, str. 95.

⁶⁶ U Crnoj Gori *Zakonom o krivičnom postupku* članom 257, „Službeni list Crne Gore“ broj 58/2015, a u R. Srbiji takođe *Zakonom o krivičnom postupku* „Službeni glasnik R.Srbije“, broj 55/2014, propisano je na koji način se ostvaruje komunikacija i saradnja između policije, nadležnog tužioca i sudije u cilju preduzimanju mjera i prikupljanju dokaza u radi otkrivanja izvršio krivičnog djela.

⁶⁷ Po pravilu policijski poslovi spadaju u domen unutrašnjih poslova.

imaju, a koja su propisana zakonom.⁶⁸ Dakle, nadležni organi unutrašnjih poslova odmah po saznanju da je izvršeno krivično djelo, djeluju reaktivno i izlaze na mjesto izvršenja krivičnog djela. Nakon izlaska na lice mjesta, potrebno je obezbijediti cijeli prostor za koji se pretpostavlja da je mjesto izvršenja krivičnog djela, kako bi se sačuvali tragovi, predmeti i drugi dokazi koji bi bili od značaja za otkrivanje izvršioca krivičnog djela. Takođe, potrebno je zadržati sve osobe⁶⁹ koje su zatečene na mjestu izvršenja krivičnog djela, kako bi se kasnije alibi mogao preciznije provjeriti i dokazati. Takođe, uviđaj je potrebno veoma detaljno i postupno uraditi, kako bi kasnije sve dokaze koji su prikupljeni na licu mjesta, kako materijalne tako i personalne mogli iskoristiti za provjeru alibija. Obično nakon završenog uviđaja, organi unutrašnjih poslova dolaze do prvih podataka o osobama koje bi mogle biti potencijalni izvršioc krivičnih djela, pa je takođe važno napomenuti da provjeru alibija treba odmah izvršiti, kako u slučajevima kada osumnjičena osoba odmah iznese svoj alibi, tako i u slučajevima kada je od strane organa unutrašnjih poslova potrebno inicirati provjeru alibija. Pojam alibi nije propisan procesnim zakonskim odredbama, ali kako sa kriminalističkog tako i sa krivično pravnog aspekta, alibi predstavlja važan dokaz koji se temelji na dobijenim personalnim i materijalnim dokazima, pa se može reći da alibi predstavlja značajan dokaz kako u postupku kriminalističke obrade, tako i u krivičnom postupku, te u principu u oba slučaja alibi ima istu ulogu, kao što je i u radu pomenuto. Na sledećem primjeru može se izvesti konstatacija da alibi u nekim situacijama oslobađa osumnjičenu osobu. „Organi unutrašnjih poslova uhapsili su osumnjičenog, pod optužbom da je izvršio krivično djelo na osnovu dokaza (prikupljenih od svjedoka), ali nakon što je osumnjičeni iznio svoj alibi koji je potvrđen kao vjerodostojan, uz to nije postojao ni jedan forenzički dokaz koji bi ga povezao sa krivičnim djelom za koje se tereti, pušten je na slobodu“.⁷⁰ Kako bi na najbolji način izvršili provjeru i dokazali alibi, najvažnije je utvrditi sledeće faktore:

- mjesto izvršenja krivičnog djela;
- vrijeme izvršenja krivičnog djela;
- vrstu krivičnog djela;
- utvrditi način i sredstvo izvršenja krivičnog djela;
- identifikovati oštećene osobe i druge svjedoke;
- identifikovati osumnjičene odobe;
- razjasniti motiv izvršenja krivičnog djela;
- prikupiti sve neophodne dokaze materijalne, personalne i dr.

⁶⁸ U Crnoj Gori propisano je članom 23 - 83 *Zakona o unutrašnjim poslovima*, „Službeni list Crne Gore“ broj 1/2015, a u R. Srbiji propisano je članom 64-128 *Zakona o policiji* „Službeni glasnik R.Srbije“, broj 24/2018.

⁶⁹ Kada je to neophodno organi unutrašnjih poslova mogu zadržati sva lica koja su zatečena na mjestu izvršenja krivičnog djela. Definisano, U Crnoj Gori *Zakonom o krivičnom postupku* članom 258, „Službeni list Crne Gore“ broj 58/2015, a u R. Srbiji članom 290 *Zakona o krivičnom postupku* „Službeni glasnik R.Srbije“, broj 55/2014.

⁷⁰ <https://kodex.me//članak/112107>, 2016.

Mjesto izvršenja krivičnog djela

Kod provjere i dokazivanja alibija utvrđivanje mjesta izvršenja krivičnog djela je jedan od najznačajnijih i presudnih faktora. Ako je moguće odrediti mjesto izvršenja krivičnog djela, uz ostale faktore moguće je provjeriti i dokazati alibi osumnjičene osobe, naravno kod krivičnih djela koja su učinjena činjenjem, dok kod krivičnih djela koja su učinjena nečinjenjem mnogo je teže provjeriti alibi, kao što je u radu i pomenuto. Kako u Crnoj Gori tako i u R.Srbiji, Krivičnim zakonom je definisano šta je mjesto izvršenja krivičnog djela,⁷¹ takođe je propisano kada je djelo učinjeno činjenjem ili nečinjenjem.⁷² U nauci krivičnog prava, kao i zakonodavstvu Crne Gore i R. Srbije, mjestom izvršenja krivičnog djela, smatra se ono mjesto gdje je izvršilac krivičnog djela radio ili bio dužan da radi, ili gdje je u cjelini ili djelimično nastupila posljedica djela. Obzirom da alibi predstavlja dokaz o tome da se osumnjičena osoba nije nalazila na mjestu izvršenja krivičnog djela, dosljedno tome utvrđivanje tačnog ili približno tačno utvrđenog mjesta izvršenja krivičnog djela, predstavlja esencijalan dokaz za oslobađanje osumnjičenog lica u toku kriminalističke obrade, ali isto tako u krivičnom postupku predstavlja dokaz, jer ukoliko se dokaže alibi osumnjičene osobe, uz to ako ne bude materijalnih dokaza koji će ga osporiti, osumnjičena osoba će biti oslobođena, jer je osumnjičena osoba da bi izvršila krivično djelo morala biti na mjestu izvršenja krivičnog djela. Mjesto izvršenja krivičnog djela predstavlja prostor na kojem će organi unutrašnjih poslova pronaći važne materijalne dokaze, na osnovu kojih će utvrditi tačan alibi, jer ako nije utvrđeno mjesto izvršenja krivičnog djela, veoma teško je dokazati da li osumnjičeni nudi lažan ili istiniti alibi. Prisutnost osumnjičene osobe na mjestu izvršenja krivičnog djela, predstavlja jednu od najvažnijih orijentacijsko-eliminacijskih indicija, a najčešće se ustanovljava na osnovu izjave svjedoka događaja, tragova i predmeta ostavljenih i odnijetih sa lica mjesta, izjavom oštećenih, označavanjem od strane psa tragača, na osnovu sigurnosnih video nadzora i na druge načine. V. Balević smatra da mjesto izvršenja krivičnog djela uz brzu, pravovremenu i stručnu primjenu znanja, daje presudne dokaze za provjeru i dokazivanje alibija.⁷³ Sa mjestom izvršenja krivičnog djela usko je povezano i vrijeme izvršenja krivičnog djela. Izlaskom na mjesto izvršenja krivičnog djela, odmah će se utvrditi o čemu se radi i ujedno dobiti odgovor na prvo zlatno pitanje kriminalistike „šta se desilo“, a određivanjem mjesta izvršenja krivičnog djela, dobija se i odgovor i na drugo zlatno pitanje kriminalistike „gdje se desilo“. U praksi organa unutrašnjih poslova, poznat je jedan broj slučajeva gdje je izvršilac krivičnog djela prevarom doveo žrtvu na jedno mjesto, zatim izvršio zločin, pa je zatim preneo na drugo mjesto, kako bi prikrio tragove, zato je potrebno preduzeti

⁷¹ U Crnoj Gori, član 8 *Krivični zakon Crne Gore*, „Službeni list Crne Gore“ broj 44/2017, i u R.Srbiji, član 17 *Krivični zakon R.Srbije*, „Službeni glasnik R.Srbije“ broj 94/2016.

⁷² Ibid, član 6 u Crnoj Gori i član 15 u R.Srbiji.

⁷³ V. Balević, *Alibi u kriminalistici i krivičnom pravu*, Ralex Beograd 1999, str. 119 .

sve neophodne mjere kako bi se tačno odredilo mjesto zločina, tj. mjesto izvršenja krivičnog djela.⁷⁴

Vrijeme izvršenja krivičnog djela

Najvažniji faktor za utvrđivanje alibija je vrijeme izvršenja krivičnog djela, jer ako nije moguće utvrditi vrijeme izvršenja krivičnog djela nije moguće provjeriti alibi. U Crnoj Gori i R. Srbiji prema zakonskim odredbama, vremenom izvršenja krivičnog djela podrazumijeva se da je krivično djelo učinjeno u vrijeme kada je izvršilac radio ili bio dužan da radi, bez obzira kada je nastupila posljedica djela.⁷⁵ Prema tome kod provjere i dokazivanja alibija neophodno je utvrditi gdje je osumnjičeni boravio za vrijeme izvršenja krivičnog djela. Ako osumnjičeni iznosi alibi, potrebno je odmah provjeriti koliko je udaljeno mjesto boravka osumnjičenog u vrijeme izvršenja krivičnog djela, tj. utvrditi koliko vremena je potrebno da se dođe od mjesta koje iznosi osumnjičeni do mjesta izvršenja krivičnog djela, koja prevozna sredstva su mu stajala na raspolaganju, infrastruktura puteva i druge važne okolnosti i činjenice. Vrijeme izvršenja krivičnog djela utvrđuje se na osnovu dokaza pronađenih na mjestu izvršenja krivičnog djela, specijalističkim vještačenjima u forenzičkim centrima kao i drugim metodama. Te prema tome, dokazna vrijednost alibija najviše zavisi, da li je moguće odrediti vrijeme izvršenja krivičnog djela. Kada se odredi u koje je vrijeme izvršeno krivično djelo (čas, dan, doba dana, mjesec, godina), dobija se odgovor na treće zlatno pitanje kriminalistike „kada se desilo“, pa se tada provjera alibija, naravno uz ostale važne faktore može uspješno sprovesti.⁷⁶

Vrsta krivičnog djela

U postupku utvrđivanja alibija pored drugih faktora, važan faktor je i o kojoj se vrsti krivičnog djela radi. Nakon izlaska na mjesto izvršenja krivičnog djela, na osnovu materijalnih i personalnih dokaza utvrđuje se vrsta krivičnog djela, pa tako u zavistnosti o kojoj se vrsti krivičnog djela radi zavisiće i dokazna vrijednost alibija. Kod određenih krivičnih djela kao što su paljevine i eksplozije alibi može biti sporan, jer se paljevina i eksplozija može podmetnuti sa tempiranim samoaktivirajućim sredstvom ili sredstvom na daljinu, tako da požar ili eksplozija izbije nakon dužeg vremena, a to bi značilo, da bi vremensko razdoblje koje bi trebao da pokriva alibi, moglo iznositi sate, dane ali i duži vremenski period. Dok recimo kod krivičnog djela ubistvo, kada se neposredno po izvršenju krivičnog djela otkrije leš, te ukoliko se odmah izvrši sudsko-medicinsko vještačenje leša,

⁷⁴ Ibid, str 119.

⁷⁵ Član 7 *Krivični zakon Crne Gore* „Službeni list Crne Gore“ broj 44/2017, i član 16 *Krivični zakon R. Srbije*, „Službeni glasnik R. Srbije“ broj 94/2016.

⁷⁶ N. Vojinović, *Kriminalistika sa kriminologijom*, Priručnik za polaganje stručnog ispita u oblasti obezbjeđenja pritvorenih i osuđenih lica, Podgorica 2017, str. 8.

moguće je utvrditi vrijeme kada je smrt nastupila, način izvršenja krivičnog djela i druge bitne okolnosti, na osnovu kojih se može sprovesti provjera alibija.

Način i sredstvo izvršenja krivičnog djela

U praksi organa unutrašnjih poslova, veliki broj krivičnih djela rasvijetli se upravo nakon saznanja na koji način i sa kojim sredstvom je izvršeno krivično djelo. Obzirom da organi unutrašnjih poslova posjeduju evidencije „modus operandi“,⁷⁷ profesionalni kriminalci prije izvršenja krivičnog djela nikada ne zaboravljaju da izvrše pripreme i način na koji će izvršiti djelo, i uvijek imaju pripremljen alibi za slučaj da im bude potreban, zato na mjestu izvršenja krivičnog djela nikada ne ostavljaju tragove i predmete ili bilo koje druge dokaze, što organima unutrašnjih poslova predstavlja otežavajuću okolnost u otkrivanju izvršilaca krivičnih djela. Međutim, način na koji je izvršeno krivično djelo u pojedinim situacijama može da ukaže na pravac i na moguće izvršioci krivičnog djela. Recimo na primjer, izvršilac krivičnog djela je više puta izvršio pljačku zlatare, koristeći profesionalnu iglu ili ključ za otključavanje brave, uz ostale pripreme kao što su onesposobljavanje sigurnosnog video nadzora i slično, bez ikakvih dokaza ostavljenih na licu mjesta jer je prethodno izvršio dobru pripremu. U takvim slučajevima desi se, da se izvršilac ne otkrije dugo vremena, ali se i kod izvršioca desi propust pa u određenim slučajevima ostavi dokaz (otisak, prsta, dnk, predmet i sl.), na osnovu čega kasnije bude otkriven, nakon čega naravno prizna sva krivična djela koja su izvršena na taj način, dok prethodno ta ista osoba nije mogla biti otkrivena i ako je privođena na saslušanje i uvijek je imala pripremljen alibi, zbog čega je odmah puštana, a drugih dokaza nije bilo kako bi ta osumnjičena osoba bila zadržana i procesuirana. Način i sredstvo izvršenja krivičnog djela takođe može biti pouzdana indicija o motivu, zanimanju učinioca, godinama starosti i sl., a ujedno saznanje na koji se način odigrao određeni događaj, dolazi se do odgovora na četvrto zlatno pitanje kriminalistike „kako se desilo“. Takođe, utvrđivanjem sa kojim sredstvom je izvršeno krivično djelo dobija se odgovor na peto zlatno pitanje kriminalistike „sa čime je izvršeno“. Zato je prilikom utvrđivanja alibija osumnjičene osobe, veoma bitno utvrditi koja su sredstva korišćena za izvršenje krivičnog djela, čija su to sredstva, da li su lično osumnjičene osobe, ili su pozajmljena od saučesnika, pomagača i sl., da li su ta sredstva korišćena ranije za neke nedozvoljene radnje, kao i to, da li su sredstva izvršenja krivičnog djela podmetnuta od strane trećih lica, jer kada službenici organa unutrašnjih poslova provjeravaju MOS evidencije ukoliko se način i sredstvo izvršenja krivičnog djela poklope, utoliko je i lakše otkriti izvršioca, zato je u ovakvim slučajevima lakše

⁷⁷ U praksi organa unutrašnjih poslova, za način i sredstvo izvršenja krivičnog djela, tj. način na koji određeni izvršilac pristupa radnji, koristi se latinski naziv „modus operandi“, a to znači da je prethodno potrebno da izvršilac učini i ponovi dva ili više puta krivično djelo na određen, specifičan i prepoznatljiv način, koji se u svim slučajevima u potpunosti podudara, na osnovu čega se formira evidencija izvršioca po načinu i sredstvu izvršenja krivičnog djela - MOS evidencija.

otkriti izvršioca koji je više puta počinio krivično djelo – profesionalca, nego početnika koji prvi put izvrši krivično djelo. Takođe, ukoliko se tokom provjeravanja i dokazivanja alibija dođe do indicija koje osnovano upućuju da je u izvršenju učestvovalo više lica (izvršioци, saučesnici, pomagači), dolazi se do odgovora na osmo zlatno pitanje kriminalistike „sa kime je izvršeno“, tj. da li je još neko pored osumnjičene osobe učestvovao u izvršenju krivičnog djela.

Identifikacija oštećenih lica i svjedoka

Kroz praksu organa unutrašnjih poslova o saznanjima i informacijama o oštećenim osobama upravo prvi saznaju organi unutrašnjih poslova i to obično nakon izlaska na mjesto izvršenja krivičnog djela, ali i u slučajevima kada oštećeni sami prijave krivično djelo. Prijava oštećenog lica je obično istinita, ali se dešava da oštećeni prilikom prijave krivičnog djela pokuša da iznese lažne podatke i da preuveliča krivično djelo iz nekih subjektivnih razloga, zato je oštećenog potrebno detaljno saslušati i ispitati o svim stvarima i činjenicama u vezi kojih je dao prijavu.⁷⁸ Identifikacija oštećenih osoba vrši se nakon ukazivanja ljekarske pomoći ukoliko im je potrebna. Pored oštećenih osoba važno je identifikovati i druga lica koja su se zadesila na mjestu izvršenja krivičnog djela ili imaju bilo kakve informacije o krivičnom djelu, koja bi mogla biti svjedoci. Tako da u procesu utvrđivanja alibija, izjave oštećenih i drugih svjedoka predstavljaju važan faktor, jer ta lica mogu pružiti veoma važne informacije i dokaze kao što su saznanja o izvršiocu krivičnog djela, kao i druge važne informacije o izvršenju krivičnog djela. Takođe, treba imati u vidu tačnost i istinitost informacija koje pružaju oštećeni i svjedoci, jer kao što je pomenuto uvijek postoji mogućnost da daju lažne izjave.⁷⁹ Koliko je važno odmah identifikovati oštećene osobe i druge svjedoke, isto toliko važno je odmah izvršiti i sve operativne i druge provjere u vezi njih, jer će nam upravo oštećeni i drugi svjedoci krivičnog djela dati najpouzdanije informacije o izvršiocu krivičnog djela, na osnovu kojih organi unutrašnjih poslova odmah mogu usmjeriti kriminalističke provjere i nakon toga pristupiti identifikaciji i pronalaženju osumnjičene osobe. Saslušanje, ispitivanje i provjeru oštećenih i svjedoka, treba vršiti po načelu hitnosti uz maksimalno angažovanje i kompaktnost svih nadležnih subjekta u organima unutrašnjih poslova, jer ponekad i najmanja sitnica može da ukaže na osumnjičenog i da tačan pravac daljem toku kriminalističke obrade. Tako da saznanjem za oštećenu osobu, tj. žrtvu krivičnog djela (ako je neposredno nad njom izvršeno krivično djelo), dolazi se do odgovora na deveto zlatno pitanje kriminalistike „nad kime je učinjeno“, a ujedno možemo od žrtve dobiti i najvažnije pitanje kriminalistike, ko je izvršilac krivičnog djela (ako se

⁷⁸ V. Vodenić i Ž. Aleksić, *Kriminalistika*, Informator, Zagreb 1990, str. 61.

⁷⁹ I. Deljković, *Taktika provjeravanja i utvrđivanja alibija pomoću informacija iz personalnih izvora*, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2015, str. 15

ne radi o ubistvu) i na taj način puno lakše utvrditi sve činjenice koje su neophodne za provjeru i dokazivanje alibija.

Identifikacija osumnjičene osobe

Identifikacija osumnjičene osobe je primarni zadatak organa unutrašnjih poslova u postupku provjeravanja i dokazivanja alibija, jer tek nakon što organi unutrašnjih poslova identifikuju osumnjičenu osobu, može se početi sa preduzimanjem određenih mjera i radnji, radi utvrđivanja, provjeravanja i dokazivanja alibija. Način na koji organi unutrašnjih poslova dolaze do identifikacije osumnjičene osobe, je najčešće putem informacija koje su dobijene od oštećenih osoba, svjedoka krivičnog djela, materijalnih dokaza koji su nađeni na mjestu izvršenja krivičnog djela, zatim pomoću MOS evidencija, pregledom sigurnosnih video nadzora ukoliko ih je imalo u blizini mjesta izvršenja krivičnog djela, prijavom građana, provjerom telekomunikacijskog saobraćaja i na druge slične načine uz primjenu kriminalističke taktike, metodike, tehnike i operative. Po identifikaciji, osumnjičena osoba se dovodi u prostorije organa unutrašnjih poslova gdje se vrši uzimanje izjave od osumnjičene osobe, nakon čega se vrše i detaljne provjere svih informacija koje je iznijela osumnjičena osoba, a koje se odnose na alibi. Organima unutrašnjih poslova data je i zakonska mogućnost, da kada postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo, da u tim slučajevima mogu vršiti prikupljanje obavještenja od građana pozivanjem i na druge načine, kako je to zakonom definisano, u Crnoj Gori najduže do šest sati, a u R.Srbiji do četiri sata, a uz pristanak lica može se i produžiti.⁸⁰ Pa tako, kada organi unutrašnjih poslova imaju osnov sumnje prema nekom licu da je izvršilac krivičnog djela ili ima bilo kakve veze sa krivičnim djelom mogu prikupljati informacije za period od četiri odnosno šest časova ili duže i za to vrijeme mogu doći do informacija i dokaza koji će ukazati na osnovanu sumnju, nakon čega mogu zadžati lice i izvršiti ostale provjere. Informacije koje se dobiju na prvom razgovoru sa osumnjičenom osobom od presudnog su značaja za dalji tok kriminalističke obrade u postupku provjere i dokazivanja alibija. Veoma je važno da se odmah po identifikaciji osumnjičene osobe, za vrijeme dok se prikupljaju informacije od osumnjičene osobe, istovremeno odmah izvršiti pretres stana, pomoćnih i drugih objekata, vozila osumnjičene osobe, provjeri tačnost i poklapanje svih iskaza, i dokaza koje je ponudio osumnjičeni, kako bi pravilno i tačno utvrdili da li se radi o lažnim ili istinitim dokazima, tj. da li se radi o lažnom ili istinitom alibiju, u slučajevima kada osumnjičeni u svoju odbranu nudi alibi, ali i u slučajevima kada organi unutrašnjih poslova na svoju inicijativu vrše provjeru alibija, kao što je već rečeno. Naravno povoljnije za organe unutrašnjih poslova, a i za samog osumnjičenog je kada osumnjičeni želi da sarađuje i kada odmah iznese svoju odbranu, nego kada osumnjičeni ne želi da sarađuje niti da iznosi svoju odbranu. Identifikacijom

⁸⁰ Član 259 *Zakona o krivičnom postupku Crne Gore* „Službeni list Crne Gore“ broj 44/2017, i član 288 *Zakona o krivičnom postupku R.Srbije*, „Službeni glasnik R.Srbije“ broj 94/2016.

osumnjičene osobe, tj. dobijanjem dokaza koji osnovano ukazuju, da je određeno lice učinilac krivičnog djela dobija se odgovor na šesto zlatno pitanje kriminalistike „ko je učinilac krivičnog djela“, ali u principu konačan odgovor na ovo pitanje dobija se kada se kompletiraju svi dokazi i činjenice koje ukazuju na izvršioca krivičnog djela.

Motiv izvršenja krivičnog djela

Kako nakon identifikacije osumnjičene osobe tako i prije, dodatna indicija koja će uputiti na osumnjičenog kao izvršioca krivičnog djela, jeste i utvrđivanje motiva za izvršenje krivičnog djela ukoliko ga je i bilo, pa na taj način organi unutrašnjih poslova lakše će sklopiti široki mozaik dokaza i protiv dokaza u vezi sa osumnjičenom osobom, jer je i to jedan od osnovnih zadataka organa unutrašnjih poslova,⁸¹ koje realizuju prilikom otkrivanja izvršilaca krivičnog djela i tokom provjera, i dokazivanja alibija. Tako da, nakon izvršenog krivičnog djela, te utvrđenih činjenica o mjestu i načinu izvršenja krivičnog djela i drugih dokaznih radnji, potrebno je detaljnom analizom i provjerama utvrditi eventualno moguće uzročne posledice i veze između osumnjičene osobe, tj. počinioca krivičnog djela i žrtve. Ako se utvrdi da postoji motiv, na taj način se dolazi do zaključka da je postojala određena pobuda u izvršenju krivičnog djela i svjesnost izvršioca krivičnog djela, ali isto tako kod određenih krivičnih djela se ne otkrije motiv izvršioca, što ne mora da znači da u tim slučajevima nije bilo određenog motiva, već to dodatno otežava rasvjetljavanje krivičnog djela. Kod utvrđivanja motiva, tj. nakon što se potvrdi motiv, organima unutrašnjih poslova to predstavlja značajnu indiciju za dalje rasvjetljavanje krivičnog djela i otkrivanje počinioca, te olakšava postupak provjere i dokazivanje alibija. Motiv ukazuje na počinioca ili može da usmjeri na uži krug mogućih izvršilaca krivičnog djela. Za motiv krivičnog djela, može se reći da predstavlja pobudu koja se javlja usljed određenih okolnosti, a koja je povod za oslobađanje latentnih nagona, koji podstiču preduzimanje određenih radnji, radi zadovoljenja određenih želja, pa tako kod utvrđivanja motiva uvijek treba polaziti od toga, da li motiv ima snagu da pokrene učinioca na djelo i da li su djelo i motiv uopšte u nekoj vezi.⁸² Motiv izvršenja krivičnog djela, daje odgovor na sedmo zlatno pitanje kriminalistike „zašto je krivično djelo izvršeno“, tako da ukoliko se odmah utvrdi motiv izvršenja krivičnog djela, lakše će se izvršiti i provjera i dokazivanje alibija, jer će motiv povezati osumnjičenu osobu sa krivičnim djelom.

⁸¹ N. Dilberović, Uloga Interpola u postupku ekstradicije, *Časopis Pravne teme*, Departman za pravne nauke Internacionalnog Univerziteta u Novom Pazaru 2017, godina 5, broj 9, str. 95.

⁸² N. Vojinović, *Kriminalistika sa kriminologijom*, Priručnik za polaganje stručnog ispita u oblasti obezbjeđenja pritvorenih i osuđenih lica, Podgorica 2017, str. 10.

Značaj materijalnih i personalnih dokaza

Tokom provjere i dokazivanja alibija, organi unutrašnjih poslova prikupljaju materijalne i personalne dokaze sa ciljem utvrđivanja tačnog činjeničnog stanja, tj. utvrđivanja istinitog alibija, tako da što se više dokaza prikupi, to je organima unutrašnjih poslova lakše provjeriti i utvrditi tačnost alibija koji iznosi osumnjičeni. Najznačajniji dokazi koji se provjeravaju u postupku provjere i dokazivanja alibija su iskazi svjedoka, iskazi oštećenih lica tj. žrtava krivičnog djela, tragovi ostavljeni na licu mjesta, tragovi koji su uklonjeni sa lica mjesta, stvari i predmeti ostavljeni na licu mjesta, stvari odnijete sa lica mjesta, isprave i dokumenti, zatim evidencije organa unutrašnjih poslova (MOS, evidencije prelazaka državne granice i druge evidencije koje posjeduju organi unutrašnjih poslova), označavanje od strane psa tragača, snimci sigurnosnih video nadzora, provjere telekomunikacijskog saobraćaja, izjave osumnjičenih i drugi materijalni i personalni dokazi koji se mogu dovesti u vezi sa krivičnim djelom koje je predmet provjera. Tako da bi na osnovu materijalnih i personalnih dokaza utvrdili potpun alibi, potrebno je prikupiti sledeće dokaze. Kao prvo, da se uzme izjava od osumnjičene osobe u kojoj tvrdi da nije bila na mjestu izvršenja krivičnog djela u vrijeme kada je djelo učinjeno, drugo, objašnjenje gdje je bila i treće, da ima svjedoke i dokaze koji potvrđuju alibi osumnjičene osobe. Naravno, uvijek treba imati u vidu, da pojedini dokazi kako materijalni tako i personalni mogu biti podmetnuti i izmišljeni, pa zbog toga organi unutrašnjih poslova moraju maksimalno biti oprezni u provjeravanju svih dokaza. Schneickert⁸³ navodi primjer, da je izvršilac krivičnog djela ubistvo, koji je htio da sebi osigura alibi, na način što je odmah neposredno poslije ubistva izvršio provalnu krađu u trafici i namjerno tamo ostavio svoju ličnu ispravu, da bi na ispitivanju kao osumnjičeni, provalnu krađu rado priznao, a ubistvo je poricao pozivajući se na alibi, tj. da je u vrijeme izvršenja krivičnog djela vršio krađu u trafici, tako da je u ovom slučaju u kom je ubica sam iskonstruisao svoj alibi, ubistvo kasnije otkriveno ali tek nakon dvadesetdvije godine, jer u ovom slučaju organi unutrašnjih poslova nijesu imali drugih dokaza protiv osumnjičenog. Iz ovog primjera se može zaključiti, da su materijalni i personalni dokazi presudni u otkrivanju izvršilaca krivičnog djela i isto tako pri utvrđivanju, provjeravanju i dokazivanju alibija.

SASLUŠANJE SVJEDOKA ALIBIJA

U procesu utvrđivanja alibija, izjave građana kao potencijalnih svjedoka mogu predstavljati esencijalni izvor informacija i saznanja za utvrđivanje činjeničnog stanja u vezi provjere i dokazivanja alibija. Kako u Crnoj Gori, tako i u R. Srbiji kada postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo, organi unutrašnjih poslova mogu prikupljati informacije i obavještenja od lica za koja postoji vjerovatnoća da imaju određena saznanja o krivičnom djelu, a isto tako se mogu i

⁸³ K. Schneickert, *Kriminalistik*, Berlin 1940, str. 220.

pozivati kao što je već pomenuto u radu. Takođe U Crnoj Gori i R. Srbiji Zakonom o krivičnom postupku propisano je, da se lica mogu pozivati kao svjedoci, kao i ostale odredbe u vezi sa svjedočenjem i lica koja mogu dati informacije i obavještenja o krivičnom djelu.⁸⁴ Obzirom da se kao svjedoci u toku provjera alibija mogu javiti veoma različite osobe, potrebno je odmah na početku saslušanja pri uzimanju izjave od svjedoka sabrati što više podataka i informacija o svjedoku. Tako da, gledano sa taktičke strane veoma je važno znati kakve su osobine karaktera i temperamenta svjedoka kao što su, da li je iskren, lukav, podmukao, da li je sklon lažnim davanjima izjava, da li je promišljen, da li je osoba koja želi da saraduje sa policijom i sl. Veoma je važno da se prilikom saslušanja svjedoka sastavi i plan saslušanja, zatim psihološke pripreme i da se pripreme pitanja i način postavljanja pitanja, kako bi tokom postavljanja pitanja odmah došli do indicija koje ukazuju da li svjedok govori istinu ili iznosi netačne podatke. U slučajevima kada svjedoci lažno svjedoče, važno je odmah posumnjati u to i tada treba dati odgovor na tri pitanja, prvo ima li svjedok alibija interesa u pogledu ishoda postupka, drugo pokazuje li on dobru volju za saradnju i treće da li se zapleo u protivrječnosti, posebno ako su svjedoci rodbina i prijatelji odnosno poznanici, jer postoji mogućnost da se osumnjičeni prethodno sa njima dogovorio da svjedoče lažno. Takođe kriminalistička taktika ukazuje na to, da pri saslušanju svjedoka alibija treba posebno biti obazriv i taktičan, jer je poznato da je za pokretanje mehanizma sjećanja potrebna priyatna atmosvera, prikladne prostorije(ako se ispitivanje vrši u prostorijama), poštovanje svjedoka kao i kulturno ponašanje i strpljenje,⁸⁵ zatim primijeniti metode dijaloške komunikacije, iznijeti događaj, dati svjedoku mogućnost da iznese slobodan iskaz, kao bi na taj način opustili svjedoka i zavrijedili njegovo povjerenje. Svaka osoba ili svjedok na svoj način iznosi informacije koje su zapazili, tako da imamo onih osoba koje se ne mogu sjetiti događaja, osoba koje iz određenih razloga ne žele da daju sve informacije, osoba koje su prethodno pripremljene na lažno svjedočenje i sl. Pa iz tih razloga organi unutrašnjih poslova moraju biti oprezni uz maksimalnu primjenu svih taktičkih metoda, kako bi od svjedoka dobili što više tačnih podataka i informacija. Takođe je veoma važno, da se prilikom prikupljanja informacija od svjedoka i drugih građana vodi kvalitetna evidencija o svim informacijama kako bi ih pravilno i što preciznije mogli analizirati, kao i razjašnjenje i tačno evidentiranje vremenske orijentacije, kao što su minut, čas, dan itd., jer je to potrebno za vremensko poklapanje dobijenih informacija i vremena kada je izvršeno krivično djelo, tj. da li se svjedočenje proteže na čitavo vremensko razdoblje, ili samo na jedan vremenski preiod tj. isječak vremena. Zato je uvijek efikasnije saslušanje svjedoka ako je prije toga utvrđeno mjesto, vrijeme i ostali faktori u vezi sa određenim krivičnim djelom. Potrebno je pitati da li su čuli pucanj, eksploziju, škripu guma i sl. Na sledećem primjeru iz prakse organa unutrašnjih poslova, jasno se može izvesti konstatacija,

⁸⁴ Član od 107-132 *Zakona o krivičnom postupku Crne Gore* „Službeni list Crne Gore“ broj 44/2017, i član od 91-112 *Zakona o krivičnom postupku R.Srbije*, „Službeni glasnik R.Srbije“ broj 94/2016.

⁸⁵ V. Balević, *Alibi u kriminalistici i krivičnom pravu*, Ralex Beograd 1999, str. 121.

da je svjedočenje bez materijalnih dokaza, sigurno slabije dokazne snage i da dokazivanje alibija traje znatno duže. „Mještani jednog sela, tvrdili su tj. osnovano sumnjali da je određena osoba iz njihovog sela ubila osamnajestogodišnju djevojku iz istog sela. Međutim skoro svi mještani sela su potvrdili organima unutrašnjih poslova da osumnjičenu osobu nijesu dugo viđali, niti su je viđali neposredno prije, u toku, niti nakon ubistva u selu. Utvrđeno je tačno vrijeme, mjesto ubistva i način ubistva djevojke koje se odigralo u samom selu na jednoj zaravni gdje nije bilo kuća u blizini. Izvršen je uviđaj lica mjesta. Ukućani osumnjičene osobe su izjavili da je osumnjičeni prije ubistva jednostavno nestao i da ga nijesu viđali. Nakon dva mjeseca osumnjičeni je viđen u drugoj državi od strane osoba koje ga znaju, pa je prijavljen policiji. Nakon toga, on je dobrovoljno došao u svoje selo i dao izjavu policiji negirajući da je on ubio djevojku, pozivajući se na alibi, tj. da se u to vrijeme nalazio u inostranstvu. Međutim organi unutrašnjih poslova ponovili su uviđaj i na tavanu jednog pomoćnog objekta u blizini kuće osumnjičenog, pronađeni su određeni dokazi koji su ukazivali na to, da se je tu neko skrivao, između ostalog krv i parče kožice (osumnjičeni kada je otvarao konzervu posjekao se) koji su odgovarali osumnjičenom. Daljom obradom pronađeno i utvrđeno je, da je osumnjičeni dan nakon ubistva napustio svoju državu (dokaz, pečat granične službe u pasošu), tako da je nakon tri mjeseca osumnjičeni uz prezentovane dokaze priznao da je djevojku ubio iz ljubomore“.⁸⁶ Takođe iz navedenog primjera vidimo da lažan alibi u početku istrage može da navede organe unutrašnjih poslova u suprotnom smjeru otkrivanja izvršioca krivičnog djela, pa je zbog toga sve dokaze i provjere potrebno vršiti detaljno bez ijedne radnje propuštanja, jer samo na taj način može se utvrditi da li se radi o istinitom ili lažnom alibiju, kao i to da alibi bez materijalnih dokaza sa mjesta izvršenja krivičnog djela nije dovoljno valjan i uvijek ga treba provjeravati, ali i da je lažan alibi najopasniji neprijatelj za otkrivanje izvršioca krivičnog djela.

SASLUŠANJE OSUMNJIČENE OSOBE

Kod prikupljanja obavještenja od osumnjičene osobe prilikom saslušanja, organi unutrašnjih poslova tada taktiku razgovora trebaju prilagoditi okolnostima konkretnog slučaja, a za sve slučajeve je zajedničko da prije razgovora treba izvršiti pripreme koje se odnose kako na krivično djelo koje je predmet slučaja tako i na osumnjičenu osobu od koje se prikupljaju informacije tj. obavještenja, kako bi na taj način došli do što više podataka koji ukazuju o kakvoj se osobi radi, da li je sklona vršenju krivičnih djela posebno djela koja su predmet provjera, te da li je osoba sklona davanju lažnih iskaza.⁸⁷ U postupku provjere i saslušanja osumnjičene osobe, alibi predstavlja jednu vrstu odbrane osumnjičene osobe, kada osumnjičena osoba želi dokazati da je u vrijeme izvršenja krivičnog djela bila na nekom drugom mjestu, tj. da fizički nije mogla biti na mjestu izvršenja krivičnog djela. Kako organi

⁸⁶ Ibid, str 121-122.

⁸⁷ V. Krivokapić, *Kriminalistika taktika*, Policijska akademija Beograd, 2005, str. 365.

unutrašnjih poslova tokom preduzimanja mjera i radnji na otkrivanju krivičnih djela, nakon što identifikuju osumnjičenu osobu pristupaju sa detaljnim provjerama i prikupljanjem informacija o toj osobi i svakako vrše uzimanje izjave od te osobe, zatim vrše određene procjene u vezi sa osumnjičenom osobom, kao na primjer, da li će osumnjičena osoba govoriti istinu ili će do kraja pokušavati da se brani lažnim iskazima. Takođe, organi unutrašnjih poslova nesmiju ni u kom slučaju dati povoda osumnjičenoj osobi da misli, da ne može biti otkrivena sve dok protiv nje ne postoje konkretni dokazi, tj. da njena odbrana zavisi od njenih iskaza. Dakle, u postupku saslušanja osumnjičene osobe, organi unutrašnjih poslova suočeni su izjavama osumnjičene osobe, da je ona u vrijeme izvršenja krivičnog djela za koje se vrše provjere, bila na nekom drugom mjestu, a ne na mjestu izvršenja krivičnog djela, tako da u cilju dokazivanja svoje nevinosti osumnjičena osoba nudi razne dokaze i informacije pozivajući se na njihove izvore.⁸⁸ U takvim situacijama rad organa unutrašnjih poslova se imperativno usmjerava na brzo i efikasno provjeravanje svih datih dokaza i informacija koje je ponudila osumnjičena osoba, kao i drugih bitnih informacija do kojih je moguće doći tokom vršenja provjera. U postupku saslušanja osumnjičene osobe, taktika vođenja razgovora između organa unutrašnjih poslova i osumnjičene osobe, treba da bude do detalja isplanirana, tako da treba pustiti osumnjičenu osobu da se sama izjasni na okolnosti gdje se tačno nalazila u vrijeme izvršenja krivičnog djela (vrijeme, mjesto), zatim pitati je na osnovu čega zaključuje da je to bilo baš u to vrijeme i sl., te da navede sve informacije i okolnosti koje su joj poznate u vezi krivičnog djela koje je predmet obrade, da navede sve osobe (što više informacija o tim osobama, to su obično kao što je rečeno rodbina i prijatelji osumnjičenog, ali mogu biti i druge osobe) koje mogu potvrditi alibi osumnjičene osobe, takođe, ne treba osumnjičenom iznositi detalje o krivičnom djelu prije nego što on iznesese tj. da svoju izjavu, kao i to da se prema osumnjičenoj osobi treba uljudno ponašati i steći njeno povjerenje, ali i da se službenici organa unutrašnjih poslova ne bi trebali ponašati kao ukrućeni činovnici, jer će na taj način izazvati kontraefekat kod osumnjičenog, koji će svoju izjavu u tom slučaju dati na drugačiji, najverovatnije na odbrambeni i zatvoren način. Na sledećem primjeru iz prakse organa unutrašnjih poslova, jasno se može zapaziti kako je osumnjičeni uhvaćen u makaze dokaznih i materijalnih činjenica. „U blizini jednog jezera, pored jedne napuštene kolibe pronađen je leš djevojke. Na tom istom mjestu, pored leša pronađen je otisak cipele koji je u potpunosti odgovarao osumnjičenom. Prilikom davanja izjave organima unutrašnjih poslova, osumnjičeni je izjavio da se ne sjeća da li je prolazio pored tog jezera i naravno iznio je alibi koji je bio pripremljen i lažan, da bi se kasnije kada je pozvan drugi put da, da izjavu, sjetio da je pored jezera prošao desetak dana ranije. Nakon toga, osumnjičenom je rečeno da je neposredno pored leša pronađen otisak cipele koji u potpunosti odgovara njegovom i da je pretresom odjeće osumnjičenog

⁸⁸ I. Deljković, *Taktika provjeravanja i utvrđivanja alibija pomoću informacija iz personalnih izvora*, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2015, str. 13

pronađen medaljon koji je nosila ubijena djevojka, tako da je osumnjičeni uhvaćen u makaze dokaznih činjenica, nakon čega je promijenio svoj prethodni iskaz, potom je iznio i na kraju priznao da je izvršio ubistvo djevojke⁸⁹. Tokom kriminalističkih provjera prilikom saslušanja osumnjičene osobe, po logici stvari osoba koja nije bila prisutna na mjestu izvršenja krivičnog djela, po pravilu odmah na prvom saslušanju će to i iznijeti, zato svako kasnije pozivanje na alibi može ukazivati na lažno iznošenje činjeničnih stvari, kao i to da se radi o unaprijed pripremljenoj izjavi. „Jedan policijski šef u Parizu duhovito piše u svojim memoarima, da kada je osumnjičeni zapitan gdje je bio izvjesnog dana u određeno vrijeme, nije znao da odgovori pa je zbog toga bio sumnjiv. Nakon toga isti osumnjičeni je saslušan po drugoj stvari, pa poučen iskustvom, vodio je bilješke o svom kretanju, tako da je na saslušanju čitao iz sveske sast po sat gdje je bio u kritično vrijeme, zato je sada sumnjiv, upravo zbog toga tj. zbog vođenja evidencije.⁹⁰ „*Enrico F.* piše da nevino osumnjičeni izlaže svoju odbranu otvoreno jer on ima da kaže samo istinu, a *Altavilla* mu odgovara da to nije tako, već da ima i nevinih lica koja se u takvim situacijama ponašaju kao slijepi miševi, a oni koji su krivi se ponašaju kao laste u svom procesualnom držanju, pa tako nevin čovjek ne može uvijek kazivati istinu i nije stalan u svojim iskazima, zato ako je uhvaćen u lažima ili kontradikciji ne treba smatrati da je zbog toga kriv⁹¹. „*Marković T.* kaže da nevino osumnjičeni teže dokazuje alibi jer ne može da se sjeti svih detalja, dok recimo iskusni prevarant i izvršilac krivičnog djela je obično pripremljen, i spreman je uvijek da iznese sve detalje i u većini slučajeva ima pripremljen alibi⁹². Zato u procesu saslušanja osumnjičenoj osobi treba dati prostora, vremena i slobodu da se sama izjasni i iznese događaj, što će na kraju svakako biti povoljnije i za osumnjičenu osobu i za organe unutrašnjih poslova.

ZAKLJUČAK

Alibi kao dokaz u postupku provjeravanja i utvrđivanja u toku kriminalističkih radnji, organima unutrašnjih poslova daje indicije, koje mogu ukazati na smjer u otkrivanju izvršioca krivičnog djela. Taj smjer može biti pozitivan i negativan, ali svakako u kakvom će smjeru ići kriminalističke radnje zavisice najviše od taktike postupanja organa unutrašnjih poslova u takvim situacijama. U zavisnosti od slučaja, generalno alibi ima malu, ali značajnu vrijednost, može da bude pouzdan, ali isto tako i nepouzdan dokaz, a može i da prouzrokuje velike zablude i greške koje mogu biti štetne kako za osumnjičenog, tako i za rad organa unutrašnjih poslova u procesu kriminalističkih radnji, ali isto tako i u krivično procesnom postupku. Prilikom saslušanja osumnjičenih, svjedoka i drugih osoba, mali broj njih se može sjetiti šta se dešavalo sat, dan ili duže vremena

⁸⁹ V. Balević, *Alibi u kriminalistici i krivičnom pravu*, Ralex Beograd 1999, str. 168.

⁹⁰ V. Vodenić i Ž. Aleksić, *Kriminalistika*, Informator, Zagreb 1990, str. 72.

⁹¹ Ibid, str. 70.

⁹² V. Balević, *Alibi u kriminalistici i krivičnom pravu*, Ralex Beograd 1999, str. 116.

ranije, a sa druge strane imamoiskusne kriminalce koji unaprijed pripreme alibi, zato ukoliko je to moguće treba uvijek i drugi put provjeriti sve činjenice i dokaze, jer se ponovnim provjerama može doći do neke nove činjenice i dokaza koji kriminalističke radnje može okrenuti u potpuno drugom smjeru. Alibi treba da pruži činjenice i dokaze koji će potvrditi odsustvo sa mjesta izvršenja krivičnog djela, ali isto tako treba i dokazi sa mjesta izvršenja krivičnog djela da idu u prilog iznijetom alibiju, tj. da ni jedan forenzički dokaz ne povezuje osumnjičenu osobu sa krivičnim djelom, kako bi alibi u potpunosti bio vjerodostojan, jer materijalni dokaz koji nedvosmisleno povezuje osumnjičenu osobu sa izvršenjem krivičnog djela, obara svaki alibi pa i onaj koji je potvrđen izjavom svjedoka, ali isto tako treba imati u vidu, da dokaz koji je nađen na mjestu izvršenja krivičnog djela ne mora značiti da je lice kome pripada izvršilac, jer se taj dokaz mogao naći tu i na drugi način, kao i personalni dokaz koji je iznio svjedok da je osumnjičeni izvršilac krivičnog djela ili suprotno tome. Kako su vrlo česte situacije u kojim se izvršioци krivičnih djela u cilju svoje odbrane služe alibijem kako bi dokazali svoju nevinost, upravo zbog toga na organima unutrašnjih poslova je, da obezbijede dokaze koji će potvrditi ili opovrgnuti takav iskaz, ali i to da se provjera i dokazivanje alibija ne treba samo zasnivati na personalnim dokazima, već se vjerodostojnost alibija treba potvrđivati i materijalnim dokazima. Kroz ovaj rad pojašnjen je pojam alibija, te na koji način organi unutrašnjih poslova najčešće vrše provjeru alibija i koji su to personalni i materijalni dokazi koji potvrđuju alibi. Isto tako, za vjerodostojan alibi koji je istinit, tj. potpun i potkrijepljen materijalnim, i personalnim dokazima koji se ne kose sa alibijem, može se izvesti zaključak i konstatacija da je veoma značajan odbrambeni dokaz osumnjičene osobe koji je oslobađa od tog statusa i na taj način olakšava posao organima unutrašnjih poslova u postupku kriminalističkih radnji, usmjeravajući ih u pravcu koji vodi ka otkrivanju izvršioca krivičnog djela. Kao što je pomenuto, pojam alibi kao institut nije propisan procesnim zakonodavstvom, ali organi unutrašnjih poslova imaju kako policijska, tako i zakonska ovlašćenja da kriminalističko radnjama utvrđuju činjenično stanje u vezi otkrivanja krivičnih djela, pa tokom tog postupka vrše provjere i utvrđuju alibi, kako bi na taj način uz prikupljene dokaze identifikovali pravog izvršioca krivičnog djela. Generalno, može se zaključiti da alibi ima veliki značaj u postupku kriminalističkih radnji i mjera jer predstavlja važan indicijalni metod otkrivanja izvršioca krivičnog djela, što olakšava posao organima unutrašnjih poslova, ali isto tako i važan dokaz u krivično-procesnom postupku gdje takođe olakšava posao krivičnom sudu, a koji će se vrednovati na osnovu prikupljenih kako materijalnih tako i personalnih dokaza tokom kriminalističkih i istražnih radnji, koje sprovode organi unutrašnjih poslova i drugi nadležni organi.

LITERATURA

- 1) Balević, V., *Alibi u kriminalistici i krivičnom pravu*, Ralex Beograd, 1999.
- 2) Vodenić, V., i Aleksić, Ž., *Kriminalistika*, Informator, Zagreb 1990.
- 3) Krivokapić, V., *Kriminalistika taktika*, Policijska akademija Beograd, 2005.
- 4) Đorđević, Đ. M., *Alibi i njegovo provjeravanje*, Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja Beograd, 1994.
- 5) Vojinović, N., *Kriminalistika sa kriminologijom*, Priručnik za polaganje stručnog ispita u oblasti obezbjeđenja pritvorenih i osuđenih lica, Podgorica, 2017.
- 6) Deljković, I., *Taktika provjeravanja i utvrđivanja alibija pomoću informacija iz personalnih izvora*, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2015.
- 7) Schneickert, K., *Kriminalistik*, Berlin 1940.
- 8) Dilberović, N., Uloga Interpola u postpku ekstradicije, *Časopis Pravne teme*, Departman za pravne nauke Internacionalnog Univerziteta u Novom Pazaru, godina 5, broj 9, 2017.
- 9) *Zakon o krivičnom postupku Crne Gore* „Službeni list Crne Gore“ broj 58/2015.
- 10) *Zakon o krivičnom postupku R.Srbije* „Službeni glasnik R.Srbije“, broj 55/2014.
- 11) *Zakon o unutrašnjim poslovima*, „Službeni list Crne Gore“ broj 1/2015.
- 12) *Zakon o policiji* „Službeni glasnik R.Srbije“, broj 24/2018.
- 13) *Krivični zakon Crne Gore*, „Službeni list Crne Gore“ broj 44/2017.
- 14) *Krivični zakon R.Srbije*, „Službeni glasnik R.Srbije“ broj 94/2016.
- 15) <https://kodex.me/članak/112107>, 2016.

CHECHING AND EVIDENCE ALIBI IN THE PRAKTICE OF BODIES INTERNAL AFFAIRS

Miftar Kalac

Abstract:

In this paper, the author analyzes the verification and proving of alibi as well as the terms associated with the alibi. The tasks and subject matter of this paper derive from the topic, so that it can be said that an alibi is a commonly known term that is used daily by people of various professions, and especially in the detection of criminal offenses when the suspect is in order to prove his innocence offers an alibi. The study of the alibi in literatura is little represented, therefore the alibi should be given more space in the literature. Through everyday life, the alibi became a popular notion and the jargon. The main significance of the alibi is in detecting perpetrators of crimes, and in the process of verifying and proving alibi, the most important role is played by the organs of the interior, who, after knowing that a certain criminal offense has been committed, usually leave the place at the scene of the commission of the criminal offense.

Key words: alibi, concept of alibi, types of alibis, procedure of verification and proving alibi, hearing of alibi witnesses, hearing of the suspect.

Article history:

Received: 02. 27. 2018.

Accepted: 29. 04. 2018.

UDK: 341.231.14(4)

Pregledni naučni rad

KOMPARATIVNO-PРАВNA ANALIZA ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA U DRŽAVAMA REGIONA U ODNOSU NA EVROPSKU UNIJU

Doc. dr Mirza Čaušević *

Apstrakt:

Ljudska prava i osnovne slobode su kroz historiju bile osporavane, jer su suštinski prevladavali ideološki i politički obrasci, a države su dovodile u pitanje ljudska prava, kako individualna, tako i grupna odnosno kolektivna (nacija i rasa) – Evropa nije izuzetak. Zbog toga, novija poimanja ljudskih prava i osnovnih sloboda su vezana za čitav niz dokumenata kako političkih, tako i pravnih. Prvenstveno to su: međunarodni ugovori, politički sporazumi, međunarodni običaji, opća pravna načela, koja priznaju prosvijećeni narodi, komparativno pravo, demokratska načela – dobra praksa, dobro upravljanje, odluke međunarodnih organizacija i jednostrani akti država. Veoma je važno napomenuti da je autor u radu posebnu pažnju posvetio pitanju korelacije između političkih i pravnih dokumenata, dokumenata Evropske unije i država regije, kao i sistemima zaštite, prethodno navedenih, prava kako u Evropskoj uniji, tako i u državama regije. U radu su analizirani mehanizmi zaštite ljudskih prava i sloboda, kako u Uniji, tako i u državama regije.

Ključne riječi: ljudska prava, međunarodni standardi – katalog prava, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Povelja osnovnih prava Evropske unije, izvori prava, sistemi zaštite.

UVODNA RAZMATRANJA

Ljudska prava¹ označavaju veoma raznovrsnu grupu ustavnih, pravnih, sudskih, akademskih i popularnih tekstova i komentara. U posljednje vrijeme, kada

* Docent na Katedri za državno i međunarodno pravo Fakulteta pravnih nauka Sveučilišta/Univerziteta „Vitez“ u Vitezu. Nositelj je kolegija Međunarodno javno pravo, Osnovi prava Evropske unije i Lokalne samouprave. (e-mail: mirza.causevic@unvi.edu.ba).

¹ „Svi ljudi rođeni su slobodni, s jednakim dostojanstvom i pravima“ – tako počinje član 1. Opće deklaracije o ljudskim pravima. Ljudska prava su zajamčena svakom čovjeku na temelju njegova postojanja kao čovjeka i ona su neotuđiva, što znači da ne mogu nikome biti oduzeta. Ljudska prava obuhvaćaju tri generacije ljudskih prava. **Prva generacija ljudskih prava** uključuje građanska i politička prava, kao što su pravo na slobodu izražavanja, pravo na život, pravo na pošteno suđenje i slično. **Druga generacija ljudskih prava** uključuje ekonomska, socijalna i kulturna prava, kao što su na primjer pravo na adekvatan životni standard, pravo na zdravlje, pravo na obrazovanje i slična prava.

se govori o pravu, onda se posebna pažnja i diskurs posvećuju ljudskim pravima. Ljudska prava su postala neizostavan medij, koji okuplja čitavu plejadu naučnika, koji se bave ovim pitanjem: kako iz aspekta prava, tako i političke i kulturne oblasti. Ljudska prava su postala predmetom kako vladinih, tako i nevladinih agencija. Samim tim, konceptualno i semantički smisao ovih prava je veoma širok, a istovremeno otvara i čitav niz pitanja i nedoumica, koji upravo potiču iz samog poimanja ovih termina. Veliki broj teoretičara „ukazuju na dvostruki karakter ljudskih prava: kao ustavne norme, ona uživaju pozitivnu validnost, ali kao prava koja posjeduje svaki pojedinac kao ljudsko biće, ona imaju nadnacionalnu i univerzalnu validnost.“ (Douzinas, 2009:13)

Ljudska prava kao urođena prava pripadaju svakom ljudskom biću, a da bi ljudska prava postala dio sistema prava pojedine države i međunarodne zajednice, ona su morala da dožive pretvorbu i da naprave „civilizacijski korak, ali ujedno i lukavi trik usmjeren protiv svećenstva i vladara. Kada se zanje i um podvrgavaju autoritetu, nazivaju se *teologijom* ili *pravnim učenjem*, ali oni ne mogu biti filozofija, posebno filozofija ljudskih prava.“ (Sadiković, 2006:234)

Bez ljudskih prava ne bi postojala ni demokratija, mada demokratija podrazumijeva i druga načela (kao što su: *ograničenje vlasti*, *ustavne vladavine*, *pravne države*). Na osnovu pomenute premise, veoma je lako zaključiti da se „demokratija, sama po sebi, ne svodi na ljudska prava, ali ju je teško zamisliti bez poštivanja ljudskih prava, od kojih su neka upravo pravo na demokratiju, na učešće građana u obrazovanju vlasti, dok su druga prava slobode koji stvaraju i održavaju demokratsku klimu, kao što su na primjer sloboda izražavanja i udruživanja. Pored toga, ljudska prava na neki način koriguju demokratiju, i ne dozvoljavaju da se ona shvati u najvulgarnijem smislu, kao vladavina trenutne većine. I većina mora da vodi računa o nekim trajnim interesima, te se ne sme pretvoriti u demagogiju i zato mora da se ograniči Ustavom, koji pojedinca i manjine štiti od samovolje, proizvoljnosti i trenutnih masovnih opsesija. Ideja ljudskih prava potiče od shvatanja o urođenom čovjekovom dostojanstvu, iz koga proističu neka osnovna osnovna i neotuđiva prava i slobode, koja nikakva vlast ne daruje niti može da oduzme.“ (Dimitrijević, 2011:13)

Kratka historija ljudskih prava (koja su relativno skorijeg datuma) ima svoju predhistoriju: u sferi filozofije i drugih društvenih teorija; od pozitivizma, naturalizma (prirodno pravo) utilitarizma i marksističkih teorija. Historijska pozadina razvoja ljudskih prava počinje sa deklaracijama i dokumentima, koja proizilaze iz individualnih ljudskih prava i temelje se na prirodno-pravnim shvatanjima. Individualne slobode i prava građana su nesumnjivo našle svoja uporišta u dokumentima engleske ustavnosti XVII stoljeća (Magna Carta Libertatum, Habeas Corpus Act i The Bill of Rights).² Poseban značaj imaju

Treća generacija ljudskih prava odnosi se na kolektivna prava društva ili naroda, kao što je pravo na održivi razvoj, mir ili zdravo okruženje. (Kolednjak & Šantalb, 2013:322)

² Drugim riječima, Velika Britanija danas nema ustav u formalnom smislu, ali ima pisane dokumente ustavnopravnog karaktera. Ti akti, koji se smatraju dijelovima Ustava Velike Britanije su: Magna Carta

Deklaracija prava država Virdžinije (12. juli 1776. godine); Deklaracija o nezavisnosti Sjedinjenih Američkih Država (04. juli 1776. godine); Deklaracija o prava čovjeka i građanina (26. august 1789. godine); Deklaracija pravaradnog i eksploatisanog naroda iz 1918. godine. Ovi dokumenti su nesumnjivo odigrali značajnu ulogu u izgradnji pravnih poredaka mnogih zemalja, afirmisali su ideju slobode, jednakosti i bratstva. Na bazi ovih načela stvoreni su koncepti individualnih i kolektivnih prava. Istovremeno, ova načela su našla svoju razradu u ustavnim dokumentima, kod svih civilizovanih naroda i postepeno su postajala sastavnim dijelom međunarodnih konvencija na bazi kojih su se dalje razvijala ljudska prava.³

Ljudska prava, koja propisuje pravni poredak svake pojedine zemlje (demokratske i nedemokratske) ne bi trebala da zavise od volje ustavotvorca, odnosno zakonodavca. Ona bi trebala da zadovolje osnovna moralna načela i obzire i da ne poriču osnovne ljudske kvalitete. Ona ne bi trebala da budu u sukobu sa ljudskom slobodom i jednakošću, na taj način dolazimo do stava da ljudsko biće ima pravo „samim tim što je ljudsko biće“ i ono je „nezavisno od države“. Prema tome, ljudska prava nisu pozitivno-pravnog već moralnog porijekla. Shodno tome, „ona potiču iz normativnog poretka, koji je iznad države i država ih mora poštovati bez obzira da li je ona na to izričito pristala.“ (Dimitrijević & Popović, 2007:39)

Na ovaj način dolazimo do toga da su ljudska prava utemeljena i da postoji njihov spisak. Savremna pravna misao izradila je kataloge ljudskih prava, koji počivaju na: slobodama i pravima građana, osnovnim pravima i zakonskim pravima.

(1215.), Petition of Rights (1628.), Habeas Magna Carta i početci engleske ustavnosti Corpus Act (1679.), Bill of Rights (1689.), Act of Settlement (1701.), Act of Union (1707., sjedinjenje sa Škotskom), Parliament Act (1911. i 1949. godine) i drugi. Samim tim, drugi dio britanskog ustava čine običajna pravila, tj. sudske odluke, parlamentarni običaji i pravila te nenapisane ustavne konvencije. (Maršavelski, 2006:107)

³ Najstarijim pisanim ustavom smatra se Ustav Sjedinjenih Američkih Država donesen 1787. godine. Međutim, i u samim Sjedinjenim Američkih Država tom su aktu prethodili ustavi država, koje su se kasnije udružile u američku federaciju (Virginija 1776., Massachussets 1780.), dok historičari ukazuju i na ranije historijske dokumente ustavnog značaja (Connecticut 1638). U Evropi, prvim se pisanim ustavima smatraju revolucionarni Ustav donesen 1791. godine u Francuskoj, te Ustav Poljske iz 1791. godine. Nakon napoleonskih ratova, početkom XIX stoljeća doneseni su ustavi Španjolske iz 1812., Norveške iz 1814., Švedske iz 1809., Belgije iz 1831. godine. Ustavi kao pisani dokumenti rezultat su ideja građanskih revolucija XVIII stoljeća, kao i borbi i ratova uzrokovanih imperijalnim pokušajima širenja revolucije u Evropi. Posebno su važne ideje razvijene za vrijeme borbe za nezavisnost u Sjevernoj Americi, kao izraz nastojanja da se ideje zbog kojih je podignuta revolucija i promjene koje su postignute, utvrde i učine temeljem novog poretka u političkoj zajednici. Pisanim se ustavima nastojalo uspostaviti novi tip društvenog poretka, demokratsko državno ustrojstvo utemeljeno na shvaćanju o uzajamnim pravima i dužnostima nositelja vlasti i onih kojima se vlada. Ustavi su imali stabilizirati takvo ustrojstvo, te omogućiti njegovo trajno održavanje i razvitak. (<https://www.hrvatski-fokus.hr/index.php/feljtomi/19122-ustav-razvitak-ustavnosti-u-svijetu-6>)

MEĐUNARODNI IZVORI LJUDSKIH PRAVA

U savremenim pravnim poretcima ljudska prava i slobode se garantuju i obezbjeđuju svim građanima i to ne samo na ustavima i zakonima konkretne zemlje, već i brojnim aktima međunarodnog prava. Na taj način ljudska prava dobivaju univerzalni značaj, ona se garantuju svakom čovjeku pripradniku ljudske zajednice, zajamčene ne samo propisima unutrašnjeg prava, već i aktima međunarodnog prava. (Novak, 2015:50)

Ljudska prava su nakon Drugog svjetskog rata posebno obezbijedena međunarodnim dokumentima. Glavni pokretač, da tako kažemo, ere ljudskih prava bilo je usvajanje Povelje Ujedinjenih nacija 1945. godine, u kojoj se zaštita ljudskih prava predstavlja kao jedan od osnovnih i glavnih ciljeva ove organizacije. Veoma brzo nakon toga (tri godine), Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je i Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, koja je postala standard za vlast širom svijeta, koga se moraju pridržavati prilikom tretmana svojih građana. Na taj način, stvorene su pretpostavke da se usvoji: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima⁴ i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.⁵

Pored ovih međunarodnih dokumenata, koji garantuju ljudska prava, donešen je i čitav niz drugih dokumenata u obliku konvencija, koje obavezuju države nakon ratifikacije. Istovremeno, međunarodna zajednica je obogaćena regionalnim međunarodnim dokumentima u formi međunarodnih konvencija, kao na primjer Američka konvencija o ljudskim pravima iz 1969. godine, Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda iz 1981. godine i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine. Sve međunarodne konvencije itekako utiču na unutrašnje pravo država, kada uređuju ljudska prava u svojim dokumentima, i to prvenstveno u ustavima, zakonima i podzakonskim aktima. Mnogi ustavi izričito naznačavaju da ove konvencije predstavljaju izvor prava za njih, kao i osnov za tumačenje ljudskih prava. U novije vrijeme u ustavima se garantuje da građani imaju pravo da se obraćaju institucijama međunarodne zajednice, kako bi zaštitile svoja prava. Dakle, pored nacionalnih sudova u pravne poretke i sisteme uvodi se i međunarodno pravo ravnopravno sa unutrašnjim (nacionalnim) pravom. (Lohmann, 2004:120)

⁴ *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* (engl. International Covenant on Civil and Political Rights, skraćena ICCPR) je multilateralni sporazum kojeg je 16. decembra 1966. usvojila Generalna skupština nacija, odnosno koji je stupio na snagu 23. marta 1976. godine. Sporazum obavezuje stranke da poštuju građanska i politička prava pojedinaca, uključujući pravo na život, slobodu vjeroispovijesti, slobodu govora, slobodu okupljanja, izbornih prava i prava na pravično suđenje. Od aprila 2014. pakt ima 74 potpisnika i 168 stranaka. (Marochini, 2013:319)

⁵ *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima* je usvojen i otvoren za potpisivanje i ratifikovanje, ili pristupanje, rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2200 A(XXI) od 16. decembra 1966. godine. Pakt je stupio na snagu 3. januara 1976. godine, kada je potrebnih 35 država deponovalo instrumente o ratifikaciji ili pristupanju. Pakt je međunarodni instrument o ljudskim pravima legislativnog karaktera. Njegovim odredbama utvrđena su individualna i kolektivna prava i određene mjere za nadzor nad njihovim poštovanjem. (Morochini, 2013:320).

Državljanstvo⁶, kao limitirajući faktor u odnosu na ljudska prava jednim je dijelom i prevaziđeno. Ustavi garantuju, u skladu sa međunarodnim konvencijama, ljudska prava koja se tiču slobode, fizičkog i duhovnog integriteta, kao i sveopšti integritet, koji je pretpostavka za ostvarivanje „svih drugih ljudskih prava“. Korpus ljudskih prava iz aspekta integriteta ljudske ličnosti se ne mogu i ne smiju dovoditi u pitanje, bez obzira na državljanstvo. (Stjepanović, 2008:44)

Državljanstvo, polako ali sigurno izlazi iz okvira država i postaje zaštićeno i garantovano dokumentima svjetske organizacije Ujedinjenih nacija. Njega garantuje Univerzalna deklaracija⁷ Organizacije Ujedinjenih nacija, kao i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.⁸ Ovi dokumenti proklamuju pravo svakog čovjeka na državljanstvo, a istovremeno zabranjuju uskraćivanje ovog prava. Iz ovih međunarodnih dokumenata nazire se intencija garantovanja prava svakom čovjeku državljanstva, sa ciljem da se izbjegne postojanje lica bez državljanstva, odnosno apatrida, kao i da se izbjegne postojanje lica sa više državljanstava, odnosno bipatrida. (Isensee, 1999:8)

U skladu sa tim, međunarodno pravo kada govori o izvorima ljudskih prava, u te izvore, između ostalog, navodi: *međunarodne ugovore, međunarodne običaje, međunarodne sporazume, opšta pravna načela prosvijećenih naroda i odluke međunarodnih organizacija.*

MEĐUNARODNI UGOVORI

Jedan od dominantnih izvora ljudskih prava iz aspekta savremenog međunarodnog prava o ljudskim pravima su međunarodni ugovori, nastali saglasnošću država. Najvažniji od ovih ugovora su multilateralni ugovori⁹, koji

⁶ *Državljanstvo* je temeljni pravni odnos ili osobita pravna veza trajnoga značaja između pojedinca i države, na temelju koje pojedinac ima status *državljanina*. Stjecanjem državljanstva određene države pojedincu se priznaje status temeljem kojega mu, uz odgovarajuće obveze (na primjer vojna obveza), postaju dostupna sva gospodarsko-socijalna, građanska i osobito politička prava (biračko pravo, primitak u javne službe i slično). Status državljanina, u pravilu, neovisan je o tome nalazi li se osoba stvarno na području države. Državljaninu je osigurana diplomatsko-konzularna zaštita u inozemstvu. (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16371>)

⁷ U *članu 15. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima* garantuje se pravo na državljanstvo. U stavu 1. navodi se da „*svako ima pravo na državljanstvo*“, dok se u 2. stavu naznačava da „*niko ne smije samovoljno biti lišen svog državljanstva niti prava da promijeni državljanstvo*“. (http://www.azlp.me/docs/zajednicka/medjunarodni_dok/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf)

⁸ U *članu 24. stav 3. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine* navodi se da „*svako dijete ima pravo na državljanstvo*“. (<http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MedunarodniPakt%20B.pdf>)

⁹ *Međunarodni ugovori* su sporazumi sklopljeni između država ili drugih subjekata međunarodnog prava i uređeni su međunarodnim pravom, radi postizanja određenoga pravnog učinka. Mogu biti u pisanom ili nepisanom obliku, u jednoj ili više isprava i imati različite nazive (ugovor, konvencija, protokol, sporazum, pakt, povelja, memorandum i slično). Većina pravila međunarodnog prava o međunarodnim ugovorima zaključenima između država u pisanom obliku, kodificirana je Bečkom konvencijom o pravu međunarodnih ugovora iz 1969. godine. Međunarodne ugovore sklapaju u ime države njezini ovlašteni organi. (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39853>)

obavezuju veliki broj država. Oni su istovremeno i univerzalni, jer otvaraju mogućnost da ovim ugovorima pristupe i druge države. Naime, ovi ugovori nastali su prevashodno pod okriljem Ujedinjenih nacija sa tendencijom da uspostave svjetski režim ljudskih prava. (Šošić, 2014:645)

Multilateralni ugovori o ljudskim pravima mogu se konstituirati i na regionalnom nivou u zaštiti i izgradnji sistema ljudskih prava. U tom smislu, najpotpuniji je međunarodni ugovor, kojim je konstituisana ***Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama*** iz 1950. godine.¹⁰

Međunarodni ugovori, u biti, ne razlikuju se od ostalih međunarodnih ugovora, iako su ovi ugovori, koji govore o ljudskim pravima sklopljeni između država, oni su u osnovi u funkciji zaštite individualnih korisnika, ljudi odnosno državljana, koji su u nadležnosti država ugovornica. Države koje su pristupile međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima su se obavezale da poštuju i štite ugovorom definisana prava. Na taj način, ovi su ugovori postali ugovor-zakon. (Kreća, 2008:289)

POLITIČKI SPORAZUMI

U savremenom svijetu postoji čitav niz sporazuma koji uspostavljaju države, međunarodne organizacije i druge asocijacije. Države, vrlo često, i to na najvišem nivou, donose političke sporazume, a s obzirom na broj učesnika tih sporazuma, njihov međunarodni značaj raste. Suštinska razlika između političkih sporazuma i međunarodnih ugovora, koji sklapaju najviši državni organi (šefovi država, vlada i ministara), što ne prolaze kroz postupak usvajanja međunarodnih ugovora, što znači da oni ne podliježu ratifikaciji. Pored toga, važno je napomenuti, da njihova pravna snaga nije dominantna, njihov politički značaj i politički pritisak, koji proizvedu itekako utiče da oni budu realizovani. Najegzemplarniji primjer, je primjer ljudskih prava u Evropi, koji je prisutan u političkim sporazumima, koji je usvojen na Konferenciji o evropskoj bezbjednosti i saradnji (KEPS), odnosno Organizaciji za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS). (Sadiković, 2007:57)

MEĐUNARODNI OBIČAJI

Običaj kao izvor prava, nalazi svoju snagu i značaj u neprotivriječnosti prakse subjekata, koji su dužni da postupaju na identičan način u istim situacijama. Iako je običaj nepisani izvor prava, on se u međunarodnom pravu mnogo češće upotrebljava nego u unutrašnjem pravnom sistemu. (Sadiković, 2007:69)

¹⁰ *Evropska konvencija o ljudskim pravima* međunarodni je ugovor o zaštiti ljudskih prava i sloboda u Evropi te je kao takav najstariji i najučinkovitiji sistem za zaštitu ljudskih prava u svijetu. Potpisana je u Rimu 4. novembra 1950. godine od strane dvanaest zemalja članica novoosnovanog Vijeća Europe, a na snagu je stupila 3. septembra 1953. godine. Postupno se nadopunjavala nekoliko puta dodavanjem protokola, koji su nadopunili odredbe konvencije. (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43866>)

Upotreba običaja, kao izvora prava u međunarodnom pravu je nesumnjiva; čitav niz ljudskih prava je „zagarantovan međunarodnim običajnim pravom, kao što su (...) apsolutna čovjekovog tjelesnog integriteta (zabrana torture) i na zabranu genocida, ropstva i rasne diskriminacije“; a o običajima u vezi sa ljudskim pravima Međunarodni sud pravde se izjasnio na sljedeći način: „ovakve obaveze, na primjer, u savremenom međunarodnom pravu potiču iz zabrane akta agresije i genocida, kao i iz načela i pravila o osnovnim pravima ljudske ličnosti, uključujući tu i zaštitu od ropstva i rasne diskriminacije. Neka od odgovarajućih prava na zaštitu ušla su u sastav međunarodnog prava.“ (Sahadžić, 2011:86)

Dakako, mnogi teoretičari međunarodnog prava, a među njima i profesor *Dimitrijević* eksplicitno iznose svoje mišljenje da je Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima „bar što se tiče osnovnih odredaba, vremenom prerasla u običajno pravo.“ (Dimitrijević et.al., 2007:67)

OPŠTA PRAVNA NAČELA

Mada opšta pravna načela ne sadrže konkretna pravila, ona su izvor međunarodnog prava (pa i ljudskih prava), te su ista zasnovana na principima „zajedničkim svim ili većini priznatih pravnih sistema svijeta“. Samim tim, na osnovu njih se stvaraju i grade u oblasti ljudskih prava standardi o ljudskim pravima, koja, ovom prilikom, nije potrebno posebno definisati. (Papić, 2007:233)

ODLUKE MEĐUNARODNIH ORGANIZACIJA

Odluke međunarodnih organizacija s obzirom na njihovu raznolikost (opšte i specijalizovane) su raznovrsne. Statut¹¹ Međunarodnog suda pravde ih ne poznaje. Značaj odluka međunarodnih organizacija (posebno specijalizovanih) je u stalnom usponu posebno onih, koje se odnose na oblast ljudskih prava.

Zavisno od materije, koja se reguliše odlukama međunarodnih organizacija, a posebno Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija, nesumnjivo imaju pravni značaj i obavezujuće pravno dejstvo, posebno kada se radi o pitanjima iz glave VII Povelje Ujedinjenih nacija.¹² *Illustrationis causam* odluke Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih

¹¹ *Član 1. Statuta međunarodnog suda pravde*, na jasan i nedvosmislen način naznačava da „međunarodni sud, ustanovljen Poveljom Ujedinjenih naroda kao glavni sudski organ Ujedinjenih naroda, konstituirat će se i djelovati prema odredbama ovoga Statuta.“, **dok se u članu 2. navodi oblik ustrojstva Suda**, pa se kaže da „sud je zbor nezavisnih sudaca izabranih, bez obzira na njihovo državljanstvo, između osoba najvišega moralnog ugleda, koje ispunjavaju uvjete što se u njihovim zemljama traže za obavljanje najviših sudačkih službi, ili su pravnici, priznati kao stručnjaci međunarodnog prava.“ (http://www.mvcp.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/ugovori/statut_icj_hr.pdf)

¹² *Povelja Ujedinjenih naroda* potpisana je 26. juna 1945. na konferenciji u San Francisku od strane 50 zemalja. Stupila je na snagu 24. oktobra 1945. godine. Povelja sadrži 19 poglavlja, plus Statut međunarodnog suda, od čega je najbitnije prvo poglavlje u kojem su definirani ciljevi (prvi član) i načela organizacije (drugi član). Ciljevi organizacije Ujedinjenih nacija su: očuvanje međunarodnog mira i sigurnosti te miroljubivo rješavanje međudržavnih sporova u skladu s načelima međunarodnog

nacija nesumnjivo imaju pravni značaj i pravno obavezujuće dejstvo, kada se radi o pitanjima iz glave VII Povelje Ujedinjenih nacija. Ove odluke su u pravilu pojedinačne, i ne diraju u sistem opštih pravila. (Đorđević, 1995:490)

U odnosu na ljudska prava, ako izuzmemo Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, preporuke međunarodnih organizacija nemaju pravno obavezujući značaj, ali njihov pravni efekat se na dužu stazu čini značajnim. One „mogu uspostaviti merila na osnovu kojih se utvrđuje da je neki subjekt prekršio pravo, sa svim posledicama koje odatle mogu proisteći“. (Dimitrijević et.al., 2007:72)

TIPOLOGIJA LJUDSKIH PRAVA U PRAVNIM SISTEMIMA EVROPSKE UNIJE I DRŽAVA REGIONA

Kada se govori o ljudskim pravima (kako u njihovom ostvarivanju i zaštiti) primjetno je posljednjih decenija da se priča o ljudskim pravima u međunarodnoj zajednici pretvara u svoju suprotnost, i da ljudska prava postaju „moneta“ za ideološko konfrontiranje i sučeljavanje demokratije i totalitarizma. Bez obzira na sve, i uprkos nesporazuma različite vrste, ljudska prava su uslov i pretpostavka razvoja međunarodne zajednice i povezanost njenih nastojanja za razvijanjem i zaštitom prava čovjeka.

U pravnim sistemima Evropske unije i država regiona, bez obzira kako i na koji način vršili tipologiju ljudskih prava, ona čine jednu cjelinu kao građanska, politička, kulturna, ekonomska i socijalna zajedno sa pravima novih generacija, koji nastaju i uobličavaju se u novim odnosima. U toj tipologiji ljudska prava možemo posmatrati i kao individualna i kolektivna, ali, ona su u osnovi ljudska prava. Pravni sistemi i Evropske unije i država regiona garantuju ova prava.

LJUDSKA PRAVA I SLOBODE U EVROPI

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, koja je usvojena 1950. godine od Savjeta Evrope je najvažniji i najefikasniji ugovor o ljudskim pravima u Evropi, kojim su garantovana ljudska prava. Konvencija je na nov način garantovala ljudska prava na međunarodnom planu i prevazišla dotadašnju praksu da samo države imaju pravu, a ne pojedinci. Konvencija je inaugurisala pravila o zaštiti pojedinca u odnosu na državu, naročito sopstvenu. Od prvih početaka pa do najsavremenijeg doba Konvencija je proširivana protokolima, tako da je izradila čitav korpus ljudskih prava na novim principima. Istovremeno, važno je napomenuti, da je Konvencija konstituisala mehanizme i organe, koji

prava. Razvijanje prijateljskih odnosa među narodima, koje temelji na načelu jednakosti svih naroda, poticanje međunarodnog ekonomskog, kulturnog te socijalnog djelovanja s ciljem stvaranja zajedničkih interesa zbog čega će teže dolaziti do konflikata. (https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Povelja_Ujedinjenih_nacija.pdf)

funkcionišu u Evropi, a radi se o Sudu, Komitetu ministara, sudijama, organizaciji Suda, pokretanju postupka, obraćanje Sudu, odlučivanje, odluke i izvršenje odluka. (Sadiković, 2006:179)

LJUDSKA PRAVA I SLOBODE U EVROPSKOJ UNIJI

Do donošenja *Povelje o osnovnim pravima*¹³ (koncem 2000. godine) u Evropskoj uniji, sfera zaštite sloboda pojedinaca je šticeana na osnovu prenijetih ovlaštenja država članica. Iako Evropska unija nije država, ona je razvila mehanizme, koji su počivali na podlozi da „po osnovu prenetih ovlaštenja ona ima pravo da donese propise, kojima se konstituišu prava i obaveze građana, iako pravo Zajednice ima veću pravnu snagu u odnosu na pravo određene države članice, pravom Zajednice ne mogu se vrijeđati garantovana osnovna prava i slobode građana. Osnivački ugovori triju zajednica, kao ni osnivački ugovor Evropske unije ne sadrže listu onih prava koja se garantuju“. (Stjepanović, 2008:55)

Prema *Ugovoru iz Mastrihta*, Evropska unija poštuje sva prava koja su konstituisana i naznačena *Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*; takođe, Evropska unija prihvata, kao i sve države članice, koje su pristupile Evropskoj uniji *Pakt Ujedinjenih nacija o osnovnim građanskim i političkim pravima iz 1966. godine*. Na taj način, Evropska unija je zaokružila korpus najvažnijih prava i sloboda, a to su: „pravo na ljudsko dostojanstvo; pravo na preduzetništvo; pravo na svojinu; pravo na zapošljavanje i privrednu djelatnost; pravo na udruživanje; pravo na nepovredivost stana; pravo na poštovanje privatnosti; pravo na zaštitu ličnih podataka; pravo na slobodu izbora religije; pravo na zaštitu porodice; pravo na slobodno izražavanje mišljenja; pravo na opštu ravnopravnost; pravo na efikasnu pravnu zaštitu; pravo da se bude saslušan pred sudom; pravo na pošten sudski postupak; pravo na zaštitu u okviru predviđenih rokova; pravo na nepovredivost pošte (komunikacije) između zastupnika i zastupanog; zabrana retroaktivnog dejstva kaznenih propisa i zabrana dvostrukog kažnjavanja (*ne bis in idem*).“ (Popović, 2012:199)

¹³ *Povelja Evropske unije o temeljnim pravima - PTP* (engl. *Charter of Fundamental Rights of the European Union - CFR*; fr. *Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne - CDF*) je akt Evropske unije donijet u redovnom zakonodavnom postupku u svrhu jačanja "zaštite temeljnih prava u svjetlu promjena u društvu, društvenog napretka te znanstvenog i tehnološkog razvojavesna svojeg duhovnog i moralnog nasljeđa". U njoj se deklarira da se Evropska unija "temelji na nedjeljivim, univerzalnim vrijednostima ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti i solidarnosti ... na načelima demokracije i vladavine prava. Ona pojedinca postavlja u središte svojeg djelovanja uspostavljanjem građanstva Unije i stvaranjem područja slobode, sigurnosti i pravde". Odredbe Povelje obvezuju institucije, tijela, urede i agencije Unije, te na države članice samo kada provode pravo Unije (član 51.). Povelja sadrži katalog temeljnih ljudskih prava i sloboda, koja su izložena u 50 članaka. Povelja osobito propisuje da se državljanke država članice Evropske unije ne smije po bilo kojoj osnovi diskriminirati u drugim članicama EU. (http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Povelja.pdf)

Povelja osnovnih prava Evropske unije je u osnovi konstituisala jedinstven korpus osnovnih prava za građane svih država članica Evrope. Ona nije dirala u ključne odredbe i funkcije Evropske unije. Prava i slobode, koje su garantovane Poveljom se u osnovi ostvaruju u Uniji, od strane njenih organa, a oni principi koji su postojali i prije postojanja Povelje, inkorporisani su u Povelju. Povelja predstavlja „akt kojim se menjaju ili dopunjuju funkcije, koje su ustanovljene osnivačkim aktom Zajednice ili Unije, (...) a prava i slobode, koja su garantovana Poveljom ostvaruju se prilikom primene prava Unije, odnosno Zajednice, i to bilo od strane organa EU, ali i od strane država članica onda kada one primjenjuje pravo EU. Povelja samo izražava preporuke da i kada se primjenjuje isključivo nacionalno pravo države članice (u nacionalnim granicama) treba voditi računa o pravima ustanovljenim Poveljom i postupati u duhu Povelje (...) Povelja ne dira ni u restrikcije, koje su ustanovljene primarnim pravom Zajednice, te je osnivačkim aktom, ako takve restrikcije postoje.“ (Stjepanović, 2008:57) Da bi u samoj Povelji bilo naznačeno da u „slučaju da Povelja i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda predviđaju zaštitu istog prava, za određenje značenja i cilja zaštite tog prava primenit će se Evropska konvencija, osim u slučaju da Povelja predviđa veći stepen zaštite, kada će se primeniti Povelja“. (Donnelly, 1999:150)

Povelja osnovnih prava Evropske unije kada govori o pravima i slobodama, njih uobličava kroz sljedeća poglavlja: ljudsko dostojanstvo, slobode, jednakost, solidarnost, građanska prava i pravda, što znači da Evropska povelja osnovnih prava ima dvostruko dejstvo.¹⁴ „Prvo, ona obavezuje organe i institucije

¹⁴ **Povelja o temeljnim pravima** dijeli se na sedam glava. U šest glava pobrojane su konkretne vrste prava, dok su u posljednjoj objašnjeni područje primjene Povelje i načela u skladu s kojima je utvrđeno njezino tumačenje. Važna značajka Povelje njezino je inovativno grupiranje prava, s obzirom na to da je u njoj napušteno tradicionalno razlikovanje građanskih i političkih prava s jedne, te ekonomskih i socijalnih prava s druge strane. Istovremeno, Poveljom se jasno razlikuju prava i načela. Načela se, u skladu s članom 52. stavom 5., provode u okviru dodatnog zakonodavstva i postaju relevantna za sudove tek u predmetima o tumačenju i zakonitosti takvih zakona. Glavni dio Povelje podijeljen je na sljedeći način: prvom glavom, pod nazivom „Dostojanstvo“, štite se prava na ljudsko dostojanstvo, život i osobni integritet te se ponovno potvrđuje zabrana mučenja i ropstva.; drugom glavom „Slobode“ štite se prava na slobodu i poštovanje privatnog i obiteljskog života, pravo na stupanje u brak i osnivanje obitelji, pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti te pravo na slobodu izražavanja i okupljanja. Njome su obuhvaćena i prava na obrazovanje, rad, vlasništvo i azil.; trećom glavom „Jednakost“ ponovno se potvrđuje načelo jednakosti i nediskriminacije te poštovanje kulturne, vjerske i jezične raznolikosti. Jamči se i posebna zaštita prava djece, starijih osoba i osoba s invaliditetom.; Četvrtom glavom naziva „Solidarnost“ jamči se zaštita prava radnika, uključujući prava na kolektivno pregovaranje i djelovanje, kao i na poštene i pravedne uvjete rada. Njome se također priznaju dodatna prava i načela, kao npr. pravo na socijalnu sigurnost, pravo na pristup zdravstvenoj skrbi te načela zaštite okoliša i potrošača.; u petoj glavi „Prava građana“ navedena su prava građana Unije: pravo na glasanje i kandidiranje na izborima za Europski parlament i općinskim izborima, pravo na dobru upravu, pravo na podnošenje peticije, pravo pristupa dokumentima, pravo na diplomatsku zaštitu te pravo na slobodu kretanja i boravka.; šestom glavom naziva „Pravda“ ponovno se potvrđuje pravo na učinkoviti pravni lijek i na pošteno suđenje, pravo na obranu, načela zakonitosti i proporcionalnosti kaznenih djela i kazni te pravo na izbjegavanje dvostrukog suđenja ili kažnjavanja

Evropske zajednice i Evropske unije na poštovanje osnovnih prava u skladu sa Poveljom. Bez povelje, ne postoji izvor prava koji bi ih obvezivao, jer je reč o nenacionalnim, odnosno nadnacionalnim organima i institucijama za koje ne važi pravni sistem neke određene države. Kako EZ i EU nisu, niti mogu biti potpisnice Evropske povelje za zaštitu ljudskih prava, što u odnosu na njih nije postojao akt koji bi ih na to obvezivao. Svakako, određeni broj normi, koje su pomenute, bio je sadržan u osnivačkim ugovorima triju zajednica, odnosno, EU, ali je njihov značaj zbog malobrojnosti i dejstva bio vrlo mali. Drugo, Povelja osnovnih prava obavezuje i države članice na poštovanje osnovnih prava u skladu sa rešenjima sadržanim u Povelji. Njeno dejstvo se proteže i na teritorije država članica, a ne samo na organe i institucije EZ i EU. Države članice imaju pravo da odstupe od normi sadržanih u Povelji, ako su rešenja sadržana u njihovom nacionalnom pravu takva da se njima garantuje veći stepen zaštite u odnosu na Povelju. U suprotno, postoji obaveza da se osnovna prava štite prema rešenjima sadržanim u Povelji.“ (Misita, 2010:86)

Da bi obezbijedila ostvarivanje corpusa osnovnih prava za građane svih članica Evropske unije, kao i za države članice i Institucije Zajednice, Evropska zajednica je formirala sopstveni pravni sistem, a u okviru njega i Sud. Nadležnost Suda je isključiva „zaštita prava Zajednice, a ne nacionalnih prava država članica. Sa druge strane, Sudovi država članica nisu formirani radi zaštite prava Zajednice, iako se ono posredno odnosi i obrađuje u nacionalne pravne sisteme država članica Zajednice. U takvim slučajevima i nacionalni sudovi štite pravo Zajednice. Sve one norme koje čine pravo EZ, a koje neposredno važe ili se posebno primjenjuju na teritorijama države članice, nacionalni sudovi i drugi organi su dužni da neposredno primjenjuju“. (Misita, 2007:442)

Sud je formiran 1952. godine. Promjene u EU dovele su do promjena u pravosudnom sistemu, tako da je 1979. godine došlo do podjele na dva suda, i to: na Sud pravde, Sud prve instance, specijalizovane sudove i Patentni sud EZ. Do ove, uslovno kazano, pravosudne disperzije, došlo je iz razloga da se „građani odnosno preduzeća i druga pravna lica obraćaju ovom Sudu i traže zaštitu prava, koja su ustanovljena pravom Zajednice, a uskraćena ili modifikovana nacionalnim pravima država kojima pripadaju, s jedne strane, a sa druge, da se razdvoje postupci u kojima učestvuju samo države i EZ od postupaka u kojima učestvuju preduzeća, druga pravna lica i građani“. (Divjak, 2009:44)

LJUDSKA PRAVA I SLOBODE U DRŽAVAMA REGIONA

Demokratski karakter ustavnih uređenja država regiona ocjenjuje se na ostvarivanju i garanciji ljudskih prava i osnovnih sloboda. Da bi države regiona (kao i druge države) mogle da garantuju i ostvaruju ljudska prava, potrebno je da imaju: ograničenu vlast, ustavnu vladavinu i temeljne pretpostavke demokratije.

zbog istog kaznenog djela. (<http://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/146/povelja-o-temeljnim-pravima>)

Sve ove elemente moramo imati u vidu, kada govorimo o ljudskim pravima u pravnim sistemima država regiona.

Analizirajući normativno-pravnu cjelinu ustavnih tekstova država regiona, moramo obratiti pažnju na pojedine odredbe ustava, koje govore o: *slobodi, jednakosti, nacionalnoj ravnopravnosti, poštovanju prava čovjeka, nepovredivosti vlasništva, očuvanju prirodne i čovjekove okoline, vladavini prava, demokratskim višestranačkim sistemima, ravnopravnosti spolova kao i mehanizmima za zaštitu ustavom proklamovanih sloboda i prava.*

Pravni i politički sistemi konstituisani ustavima država regiona izgrađeni su na principima garantovanja i zaštite prava i sloboda, a u skladu da međunarodnim standardima. Tako na primjer, *Ustav Republike Srbije* garantuje i neposredno primjenjuje zajamčena prava, pa se u članu 18. Ustava kaže: „Ustavom se jamče, i kao takva neposredno se primjenjuju ljudska i manjinska prava zajamčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonima. Zakonom se može propisati način ostvarivanja ovih prava, samo ako je to Ustavom izričito predviđeno ili ako je to neophodno za ostvarenje pojedinog prava zbog njegove prirode, pri čemu zakon ni u kom slučaju ne sme da utiče na suštinu zajamčenog prava.“¹⁵ U daljnjem tekstu Ustav govori o svrsi ustavnog jemstva, zabrane diskriminacije, zaštite ljudskih i manjinskih prava i sloboda, kao i ograničenja ljudskih i manjinskih prava.

Na sličan, ali ne i istovjetan način, *Ustav Republike Crne Gore* u drugom dijelu, pod nazivom „Ljudska prava i slobode“ determiniše karakter ličnih, političkih, ekonomskih, kulturnih, socijalnih i manjinskih prava i sloboda. Shodno tome, u članu 17. Ustava navodi se da: „Prava i slobode ostvaruju se na osnovu Ustava i potvrđenih međunarodnih sporazuma. Svi su pred zakonom jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo“.¹⁶

Govoreći o ljudskim pravima i slobodama, *Ustav Republike Hrvatske*, u članu 14. precizno se navodi da „svatko u Republici Hrvatskoj ima prava i slobode, nezavisno o njegovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom i drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama. Svi su pred zakonom jednaki.“¹⁷

O ljudskim pravima i osnovnim slobodama govori i Ustav Bosne i Hercegovine, na sličan, ako ne i identičan način. U članu II Ustava navodi se da „Bosna i Hercegovina i oba entiteta će osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda“ (...) „prava i slobode predviđene u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima“.¹⁸ Da bi, nakon toga, u istom članu u stavu 3. naveden katalog

¹⁵ *Ustav Republike Srbije*, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html

¹⁶ *Ustav Republike Crne Gore*, <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf>

¹⁷ *Ustav Republike Hrvatske*, <http://www.udu-pgz.hr/dokumenti/ustav.pdf>

¹⁸ *Ustav Bosne i Hercegovine*, http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

prava, gdje se kaže da „Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju osnovna prava i slobode iz stava 2. ovog člana, što uključuje: a.) pravo na život; b.) pravo lica da ne bude podvrgnut mučenju niti nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni; c.) pravo lica da ne bude držano u ropstvu ili potčinjenosti, ili na prisilnom ili obaveznom radu; d.) pravo na ličnu slobodu i sigurnost; e.) pravo na pravično saslušanje u građanskim i krivičnim stvarima i druga prava u vezi sa krivičnim postupkom; f.) pravo na privatni i porodični život, dom i prepisku; g.) sloboda misli, savjesti i vjere; h.) sloboda izražavanja; i.) sloboda mirnog okupljanja i udruživanja sa drugima; j.) pravo na brak i zasnivanje porodice; k.) pravo na imovinu; l.) pravo na obrazovanje i m.) pravo na slobodu kretanja i prebivališta.“¹⁹ Da bi poslije toga, u Aneksu I, bili naznačeni dodatni sporazumi o ljudskim pravima, koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini, istovremeno u članu 10. stav 2. rečeno je da „nijednim amndmanom na ovaj Ustav ne može se eliminisati ili umanjiti bilo koje od prava i sloboda iz člana II ovog Ustava, niti izmijeniti ova odredba“. (Jović, 2013:86)

Ustavi entiteta Bosne i Hercegovine (Ustav Federacije Bosne i Hercegovine i Ustav Republike Srpske), kada formulišu ljudska prava i slobode (mada su rađeni u različitim vremenima) oni ih temelje na načelima i principima opštih akata o pravima čovjeka izraženih u dokumentima međunarodnog prava o ljudskim pravima. Daljnja normativno-pravna analiza pravnih poredaka zemalja regiona u odnosu na ljudska prava i slobode dovela bi nas do sličnih zaključaka, pa u nju nećemo detaljnije ulaziti.

Naša pažnja će posebno biti usmjerena na mehanizme zaštite ljudskih prava država regiona. Ustav proklamirajući ljudska prava posebno mora i treba da razradi i mehanizme za ostvarivanje tih prava, a u krajnjem i mehanizme za zaštitu tih proklamovanih ljudskih prava. O ustavu i njegovim svojstvima ne možemo suditi na osnovu prava koja ustav propisuje. Samo analizom mehanizama za ostvarivanje ljudskih prava, mi možemo utvrditi pravu demokratičnost ustava, i istovremeno doći do toga da li pravni sistemi obezbjeđuju potpuno poštivanje ljudskih prava i sloboda.

Iz komparativno-pravne analize možemo konstatovati da se Ustavnim sudovima dodjeljuje čitav niz nadležnosti (u koju nećemo ulaziti s obzirom na temu), a između ostalog i nadležnost ustavnih sporova o povredama osnovnih ustavnih prava građana, nezavisno od vrste akata, kojima se takve povrede čine.

¹⁹ Prava svakog pjeđinca u Bosni i Hercegovini propisani su Ustavom Bosne i Hercegovine, međunarodnim ugovorima ili konvencijama, koje je Bosna i Hercegovina potpisala, kao i zakonima. U Preambuli Ustava Bosne i Hercegovine navodi se odlučnost da se u Bosni i Hercegovini osigurava puno poštivanje međunarodnog humanitarnog prava, te opredijeljenost da se polazi od Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, međunarodnih ugovora o građanskim i političkim, te ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i Deklaracije o pravima osoba, koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama, te drugih instrumenata o ljudskim pravima. (Bakšić-Muftić, 2005:86)

Ustavni sistemi posmatranih država regiona (Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine) pružaju posebnu ustavnopravnu zaštitu ostvarivanju ljudskih prava, kako iz aspekta lokalnog i regionalnog prava, tako i prava proklamovanog deklaracijama o ljudskim i građanskim pravima. Zaštita ljudskih prava država regiona, pored opšteg i primarnog oblika zaštite, koja se ostvaruje putem opšte kontrole ustavnosti i zakonitosti ima i drugi oblik zaštite ljudskih prava putem instituta ustavne žalbe i odgovarajućeg postupka po toj žalbi.

Ustavna žalba u *Republici Srbiji* može se izjaviti „protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija, kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se potvrđuju ili usklađuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajamčena Ustavom, ako su iscrpljeni ili nisu predviđena druga pravna sredstva za njenu zaštitu“.²⁰ Istovremeno, *Zakonom o Ustavnom sudu* naglašava se da ovu žalbu „može izjaviti svako lice koje smatra da mu je pojedinačnim aktom ili radnjom državnog organa ili organizacije, kojoj je povereno javno ovlašćenje povređeno ili uskraćeno ljudsko ili manjinsko pravo i sloboda zajamčena Ustavom.“²¹ Istovremeno, Ustavnu žalbu pojedinac može izjaviti, iako nisu iscrpljena pravna sredstva u slučaju kada je tom pojedincu povrijeđeno pravo na suđenje u razumnom roku, koje je zajamčeno ustavom.

Ustav Crne Gore, uspostavlja primarni mehanizam ustavne žalbe (*constitutional complaint*), koja postaje vitalno pravno sredstvo zaštite prava i sloboda građana, kao osnovne ustavne vrijednosti, na kojoj počiva ustavni poredak Crne Gore. Sam Ustav predviđa da Ustavni sud odlučuje o „ustavnoj žalbi zbog povrede ljudskih prava i sloboda zajamčenih Ustavom, nakon iscrpljivanja svih djelotvornih pravnih sredstava.“²²

Ustavni poredak Republike Hrvatske pored opšte kontrole ustavnosti i zakonitosti, reguliše i pitanje Ustavnih tužbi. Govoreći u Ustavnoj tužbi, Ustav Republike Hrvatske eksplicite kaže da „protiv pojedinačnih odluka državnih tijela, tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, te pravnih osoba s javnim ovlastima, kad su tim odlukama povrijeđena ljudska prava i temeljne slobode“²³, da bi u Ustavnom zakonu o Ustavnom sudu mnogo preciznije regulisao mehanizme i postupke te zaštite.

I *ustavni sistem Bosne i Hercegovine* pruža ustavno-sudsku zaštitu ljudskih prava i sloboda, mada je ona *sui generis* u odnosu na države regiona. Ta specifičnost proizilaze iz činjenice da je Bosna i Hercegovina složena država (za razliku od država regiona) i ustavnog rješenja iz kojeg proizilaze prava pojedinca na ustavnu žalbu. Državljeni Bosne i Hercegovine nemaju pravo direktnog obraćanja Ustavnom sudu, već indirektno kroz mehanizam *tzv. apelacije*, koja je indirektno postulirana

²⁰ Član 170. Ustava Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 98/06, 2006.

²¹ Zakon o Ustavnom Sudu Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 109/07

²² Član 149. stav 1. tačka 3. Ustava Republike Crne Gore, „Službeni list Republike Crne Gore“, broj 48/92

²³ Član 128. stav 1. alineja 4. Ustava Republike Hrvatske, „Narodne novine – prečišćen tekst“, broj 41/01 i 55/01, 1990.

članom 6. stav 3. tačka c., gdje se kaže: „Ustavni sud je nadležan u pitanjima koja mu je proslijedio bilo koji sud u Bosni i Hercegovini u pogledu toga, da li je zakon o čijem važenju njegova odluka ovisi, kompatibilan sa ovim Ustavom, sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i njenim protokolima, ili sa zakonima Bosne i Hercegovine; ili u pogledu postojanja ili domašaja nekog opšteg pravila međunarodnog javnog prava, koje je bitno za odluku suda.“²⁴

Ustavi entiteta (Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske) su nove ustavnopravne institucije sa zadatkom zaštite ustavnosti i zakonitosti, ali i ostvarivanje zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ove nove institucije, koje nisu do sada postojale u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine su direktna posljedica državnog uređenja Bosne i Hercegovine. Nadležnosti Ustavni sudova entiteta su različita u odnosu na ljudska prava. Dok se Ustav Federacije Bosne i Hercegovine u odnosu na ljudska prava i slobode zadržava na opštim i primarnim oblicima zaštite tj. kreće se u okviru opšte kontrole ustavnosti i zakonitosti, Ustav Republike Srpske dozvoljava pored opšte kontrole ustavnosti i zakonitosti i mogućnost da „svako može dati inicijativu za pokretanje postupka za ocjenu ustavnosti i zakonitosti.“²⁵

ZAKLJUČAK

Ideja da ljudska prava prevashodno treba da obezbjeđuje i sankcioniše država unutar svog pravnog sistema i poretka je prevaziđena. Ljudska prava kao urođena prava koja pripadaju svakom biću postala su predmetom mnogih međunarodnih dokumenata. U tim dokumentima je afirmisana ideja jedankosti, slobode i bratstva. Ti dokumenti su postali sastavnim dijelom međunarodnih konvencija.

Iako su još uvijek ljudska prava sastavnim dijelom pravnih poredaka svake pojedine zemlje, države itekako vode računa da njihovi ustavni dokumenti budu u skladu sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, kao i regionalnim konvencijama o ljudskim pravima i slobodama.

U pravnim sistemima Evropske unije i država regiona garantovana su građanska, politička, kulturna, ekonomska i socijalna prava, zajedno sa pravima nove generacije, koji nastaju i uobličavaju se u novim odnosima. Pravni sistemi i država regiona i Evropske unije garantuju, u potpunosti, ova prava.

Ljudska prava i slobode u državama regiona su kompatibilne sa ljudskim pravima i slobodama Evrope. Demokratski karakter ustavnih uređenja država regiona su garant ostvarivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Da bi države

²⁴ *Ustav Bosne i Hercegovine,*
http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

²⁵ *Ustav Republike Srpske,*
http://www.narodnaskupstinar.net/sites/default/files/upload/dokumenti/ustav/lat/ustav_republike_srpske.pdf

regiona mogle da garantuju i ostvaruju ljudska prava, one treba da imaju: ograničenu vlast, ustavnu vladavinu i temeljne pretpostavke demokratije.

Međutim, uvijek treba imati u vidu da se stvarna briga o ljudskim pravima ne ispoljava samo u donošenju odgovarajućeg zakonodavstva, već i njegovom adekvatnom primjenom, koja treba normama o ljudskim pravima da obezbijedi život. Zaštita prava i sloboda putem ustavne žalbe zahtijeva i redefinisane principe pravosnažnosti sudske odluke u smislu da i pravosnažno okončani postupak može biti ponovljen, nakon ukidanja odluke od strane Ustavnog suda, ako je utvrđena povreda prava ili sloboda, jer zaštita prava putem ustavne žalbe mora imati primat nad pravosnažnošću sudske odluke. Posebnu pažnju treba pokloniti i oblikovanju ustavne žalbe na način kojim bi se osiguralo da ona od strane Evropskog suda bude priznata kao djelotvorno pravno sredstvo i u slučajevima neopravdano dugog trajanja sudskog postupka. U skladu sa tim obavezama iz Konvencije, Ustav Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine od nacionalnog zakonodavstva zahtijeva djelotvorno pravno sredstvo za ostvarivanje i zaštitu ljudskih prava i sloboda garantovanih Ustavom i Konvencijom, koje u suštini predstavlja žalbu ili prigovor, koji može da riješi problem podnosioca, a koji je neophodno iskoristiti prije upotrebe ustavno-sudske zaštite prava. Iako je urađeno dosta na jačanju djelotvornosti ustavne žalbe i ona načelno priznata od strane Evropskog suda za ljudska prava, kao djelotvorna, potrebno je uložiti još napora u tom pravcu, posebno u zaštiti pojedinih prava, da bi postala u potpunosti djelotvorno pravno sredstvo u smislu zahtjeva utvrđenih Konvencijom. Osnovna pretpostavka za punu zaštitu Ustavom Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine i Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama iz 1950. godine garantovanih prava i sloboda je postojanje djelotvornih pravnih sredstava u domaćem zakonodavstvu. Pravo na djelotvoran pravni lijek svoj osnov ima u generalnoj obavezi države da obezbijedi realnu mogućnost za ostvarivanje ljudskih prava utvrđenih nacionalnim ustavom i prihvaćenim međunarodnim ugovorima i za zaštitu tih prava putem odgovarajućeg djelotvornog pravnog sredstva.

LITERATURA

1. Bakšić – Muftić, Jasna. 2005. *Razumijevanje dejtonskog Ustava 10 godina kasnije*. Pravni fakultet: Pravni fakultet Univerziteta u Splitu, godina 42., Vol. 30: 67-92.
2. Dimitrijević, Vojin, Popović, Dragoljub, Papić, Tatjana, Petrović, Vesna. 2007. *Međunarodno pravo ljudskih prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
3. Dimitrijević, Vojin, Popović, Dragoljub. 2007. *Međunarodno pravo ljudskih prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava u Beogradu.
4. Dimitrijević, Vojin. 2011. *Temelji moderne demokratije*. Beograd: Zavod za udžbenike u Beogradu.
5. Divjak, Slobodan. 2009. *Ljudska prava i imperija*. Beograd: Službeni glasnik.

6. Douzinas, Costas. 2009. *Ljudska prava i imperija: politička filozofija kosmopolitizma*. Beograd: Službeni glasnik.
7. <https://www.hrvatski-fokus.hr/index.php/feljtomi/19122-ustav-razvitak-ustavnosti-u-svijetu-6>
8. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16371>
9. <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MedunarodniPakt%20B.pdf>
10. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39853>
11. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43866>
12. http://www.mvcp.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/ugovori/statut_icj_hr.pdf
13. https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Povelja_Ujedinjenih_nacija.pdf
14. http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Povelja.pdf
15. <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/146/povelja-otemeljnim-pravima>
16. Isensee, Josef. 1999. *Nacija kao političko jedinstvo*. Politička misao: Časopis za politologiju, godina 4., Vol. 36: 3-17.
17. Jović, Ivo Miro. 2013. *Mirovni Ugovor*. Kiseljak: Hrvatsko kulturno društvo Napredak.
18. Kreća, Milenko. 2008. *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
19. Kolednjak, Marijana, Šantalb, Martina. 2013. *Ljudska prava treće generacije*. Tehnički glasnik: Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku, godina 3., broj 3., Vol. 7: 322-328.
20. Lohmann, Georg. 2004. *Demokracija i ljudska prava*. Politička misao: Časopis za politologiju, godina 1., Vol. 41: 115-125.
21. Maršavelski, Aleksandar. 2006. *Magna Carta i počeci engleske ustavnosti*. Pravnik: Časopis za pravna i društvena pitanja, godina 40., Vol. 83: 105-122.
22. Misita, Nevenko. 2007. *Osnovi prava Evropske unije*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
23. Misita, Nevenko. 2010. *Evropska unija: osnivanje i razvoj*. Sarajevo: Revicon.
24. Novak, Stjepan. 2015. *Autonomija pravnog poretka Europske unije u postupku pristupanja Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*. Pravne teme: Zagrebačka pravna revija, godina 1, broj 4: 41-63.
25. Papić, Tatjana et.al. 2007. *Međunarodno pravo ljudskih prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
26. Popović, Mirjana. 2012. *Ljudska prava u Bosni i Hercegovini: pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava sa ispitivanjem javnog mnijenja*. Sarajevo: Centar za ljudska prava.
27. Sadiković, Lada. 2006. *Ljudska prava*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

28. Sadiković, Ćazim. 2007. *Evropsko pravo ljudskih prava*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
29. Sahadžić, Maja et.al. 2011. *Pristup pravdi u Bosni i Hercegovini: zbirka analiza javnih politika iz oblasti pravosuđa*. Sarajevo: Mreža pravde u Bosni i Hercegovini.
30. Stjepanović, Zlatko. 2008. *Pravo Evropske Unije*. Beograd: Savremena administracija
31. Šošić, Trpimir. 2014. *Interpretativne izjave uz međunarodne ugovore*. Zbornik radova: Pravni fakultet Univerziteta u Zagrebu, godina 4., Vol. 64: 641-665.
32. Ustav Republike Crne Gore, <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf>
33. Ustav Republike Hrvatske, <http://www.udu-pgz.hr/dokumenti/ustav.pdf>
34. Ustav Bosne i Hercegovine, http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_bos.pdf
35. Ustav Republike Srpske, http://www.narodnaskupstinars.net/ustav_republike_srpske.pdf
36. Ustav Republike Srbije, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html
37. Zakon o Ustavnom Sudu Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 109/07

COMPARATIVE-LEGAL ANALYSIS OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN REGIONAL COUNTRIES IN RELATION TO THE EUROPEAN UNION

Mirza Čaušević, PhD

Abstract:

Throughout history, human rights and fundamental freedoms were disputed, as ideological and political patterns prevailed, and the states questioned human rights, both individual and collective, ie collective (nation and race) - Europe is no exception. For this reason, newer concepts of human rights and fundamental freedoms are linked to a whole range of documents both political and legal. They are primarily: international treaties, political agreements, international customs, general legal principles recognized by enlightened peoples, comparative law, democratic principles - good practice, good governance, decisions of international organizations and unilateral acts of states. It is very important to note that the author has paid special attention to the issue of correlation between political and legal documents, documents of the European Union and countries of the region, as well as the protection systems of the aforementioned rights both in the European Union and in

the countries of the region. The paper analyzes the mechanisms of protection of human rights and freedoms, both in the Union and in the countries of the region.

Key words: *Human Rights, International standards - catalog of rights, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Charter of Fundamental Rights of the European Union, sources of rights, protection systems.*

Article history:

Received: 30. 5. 2018.

Accepted: 01. 7. 2018.

УДК: 35.074(497)"18/20"

Прегледни научни рад

**УПОРЕДНИ ПРИКАЗ РАЗВОЈА ДРЖАВНЕ УПРАВЕ НА БАЛКАНУ ОД 19.
ДО 21. ВЕКА – СТУДИЈА СЛУЧАЈА СРБИЈА И БУГАРСКА****Марко Крстић****Апстракт:*

Државна управа је изузетно битан део државног апарата јер представља један од кључних субјеката у вршењу државне власти без које се целокупан систем државне власти не би могао замислити. Појам државне управе као одређене делатности није само врло сложени појам, који се не да прецизирати и дефинисати неком логичном дефиницијом, већ се он у теорији врло различито поставља, па се о томе води приличан спор у науци о управи и управном праву. Национално-ослободилачка кретања и препород у 19. веку, по правилу у свим балканским, првенствено у Србији и Бугарској, ничу углавном на руралном тлу, са изузетком малобројних елита, образованих најчешће у иностранству. У таквим условима неразвијености, изолованости и сиромаштва, балканске земље, тачније владајући кругови, своју будућност су по правилу видели у ратовањима, у освајањима нових територија, у постајању великог народа, у игрању значајног фактора у шемама великих сила, или пак, у добијању неке династичке лозе од тих сила.

Кључне речи: државна управа, елите, Србија, Бугарска, освајања.

УВОД

Током 20. века, далеко више од половине људи на Балкану зарађивали су за живот бавећи се пољопривредом, што значи да је Балкан био првенствено рурална област, за разлику од западне Европе, која је почела да се индустријски развија до средине 19. века. Балкан каквог познајемо, састоји се од држава које су ослобођене од Турске или Аустро-Угарске владавине. Њихове етничке, верске и језичке разноврсности су сличне државним ентитетима Централне и Западне Европе и политици апсолутних монархија, а касније су све националне државе успеле да достигну широку културну и верску хомогенизацију. Накнадно монументални помак од пољопривреде и трговине ка индустрији и услугама дошло је у оквиру ширег европског

* Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Полицијска управа у Шапцу, Е mail: marko.krstic.1982@gmail.com.

контекста двадесетог века. Развучени прелазак на још један облик модернизације и социјалне дислокације узроковало је подељеност значајног дела Европе и утицао је на ратове, рецесије и велике промене режима који су пратили цео континент. Када су три независне балканске државе подигле оружје да ослободе своје сународнике из турске окупације, у циљу преузимања турског наслеђа у Европи, у позадини њиховог савеза лежале су контроверзне аспирације, као и непремостиве идеолошке разлике које су временом постајале све израженије.

Балкан као географски појам и један од европских региона, на којем су нестајале старе и настајале нове империје, сусретале се и непосредно сукобљавале велике европске и светске цивилизације, нестајале и рађале се нове нације, привлачан је за многе истраживаче - политикологе, антропологе, историчаре и војне стратеге. Процес ослобађања балканских народа од отоманске окупације био је дуготрајан (трајао је више од сто година), са много жртава, патњи и страдања. Пре освајања балканских простора од стране отоманских Турака, на Балкану су, у различитим временским периодима и различитог степена државности, биле афирмисане следеће земље: Грчка и Бугарска. Што се ових главних играча на тадашњој геополитичкој карти Балкана тиче, њихово незадовољство испољавано је због даљег задржавања неких „њихових” територија под отоманском влашћу, и тиме што су њихове обновљене државе ограничене на мали географски простор.

Балканске националне државе, Србија и Бугарска, су по ослобођењу од турске окупације и раскида са остацима феудалног уређења, почеле убрзано развијати. Развој је био инициран увођењем нових, капиталистичких друштвених односа, јачањем националног идентитета и тежњи за ослобођењем крајева који су се још увек налазили под турском влашћу. Док је 18. век на Балкану доминирала је стални пад отоманске власти, изузетна карактеристика 19. века било је стварање националних држава на оно што је било Османска територија. Појава националне свести и стварање националних држава су условљени од стране локалних фактора, које је сваки народ развио у појединачном начину. Ипак, неке опште карактеристике су приметне. Први је да су спољашњи фактори били крајње одреднице. Организација државне управе представља веома сложен и специфичан систем који подразумева учешће и координацију више различитих чинилаца повезаних ради остваривања заједничких циљева. Од организације и позиционирања државне управе зависи и функционисање целокупног државног система. Само са ефикасном и професионалном државном управом може се повећати степен демократије у једној држави, остварити владавина права и правна држава уопште. Јавна управа и јавно управљање представљају изузетно важно подручје савремене политичке, правне и економске мисли и емпиријских генерализација. Посебно су вредна искуства развијених и просперитетних система, који су правовремено препознали потребу и

сврсисходност добро уређене државе и квалитетне, добре владавине. Савремена организација државне управе има веома сложену структуру и вишеструке функције, и као таква представља поље разноврсних облика координирања и повезивања. У развијеним демократским друштвима и економски просперитетним системима посебна пажња се посвећује конституисању добре организације државне управе, јер она представља полазну основу за успостављање квалитетног политичког система, правне државе и владавине права уопште. Организација државне управе представља тежак задатак за сваку државу, али оне државе које брже и квалитетније одговоре на тај задатак имаће и бољу организацију и функционисање целокупног државног апарата. Данас се управа јавља као иницијатор и координатор друштвено неопходних и корисних послова (у здравству, просвети, саобраћају, комуникацијама, комуналним службама и сл.), а атрибути власти, иако нису сасвим нестали, више не представљају основну садржину управне активности државе.

1.1. АПАРАТ ПРИНУДЕ: ВОЈСКА И ПОЛИЦИЈА КАО ОРУЖАНЕ ФОРМАЦИЈЕ ДРЖАВЕ

1.1.1. Србија

Генеа полицијске организације у Србији може се поделити на: средњовековни период, период Првог српског устанка, период Краљевине Србије, период Краљевине СХС/Југославије, период Другог светског рата, период од Другог светског рата до распада СФРЈ, период од распада СФРЈ до краја 2000. године и савремени период. Настанак и развој полиције у Србији у периоду Првог српског устанка обележило је неколико кључних догађаја. Међу њима је најзначајнији онај с почетка 1811. године када је на Скупштини завршена реформа државне управе, а Правитељствујући совјет Сербски подељен је на шест министарстава, а за првог министра Унутрашњих послова постаљен је Јаков Ненадовић. Другим српским устанком, 1815. године, који је објавио кнез Милош Обреновић, започиње поновна изградња полицијске организације у Србији. Наиме, већ 1815. године кнез Милош Обреновић је донео одлуку о организовању пандура, а током 1825. године формирана је прва стална војно-полицијска јединица. Десет година касније услед формирања Министарстава унутрашњих послова, на основу одлука Сретењске скупштине од 15.02.1835. изграђен је пројекат устава којим је предвиђено Министарство унутрашњих и Министарство војних послова. Законом о жандармерији 1884. године и Уредбом о формацији полицијске жандармерије формирана је државна жандармерија, док је у Београду и окружним местима фомиран по један жандармеријски одред. Уставом из 1838. је установљено Министарство унутрашњих дела (поред министарстава финансија и правде) и прив пут су одређене његове уставне надлежности. За уставобранитељски

период треба још назначити три момента битна за развој полиције. Доласком на престо краља Петра 1. Карађорђевића, 1903. године, доноси се нови српски Устав и оснажују закони тако да полиција поново долази у границе законских овлашћења које је имала пре укидања Устава из 1888. године. Министарство унутрашњих послова Краљевине је основано 7. децембра 1918. године када је осрована и прва влада, а декларисано је као врховна управна и надзорна власт над свим управно-полицијским властима и органима у држави (Милосављевић, 1997:102-114)

Током Другог светског рата на територији Србије успостављено је више паралелних власти, при чему је свака од њих имала сопствену полицијску организацију. Значајан датум за развој органа безбедности представља 13. мај 1944. године, када је основано одељење за заштиту народа ОЗН, које је било надлежно за обавештајне контраобавештајне послове. Три месеца касније формиран је корпус народне одбране Југославије КНОЈ, који је представљао оперативне војне јединице ОЗН. Током 1956. године формирани су Савезни и републички секретаријат за унутрашње послове (уместо данашњих министарстава). Након тога 1956. године, усвојен је Закон о органима унутрашњих послова, којим је стављен ван снаге Закон о народној милицији. Србија 1972. године доноси закон о Унутрашњим пословима, организација и функционисање органа унутрашњих послова у периоду од 1991. до 2005. године били су у складу са Законом о унутрашњим пословима из 1991. године. Током 1992. године успостављена је нова организација ПЈМ, а од 1996. назив „милиција званично је замењен називом „полиција“. Милиција, касније полиција, у том периоду сврстана је у Ресор јавне безбедности МУП-а РС. Најважнија промена у МУП РС од 2000. године односи се на издвајање Ресора ДБ из организације МУП, доношењем Закона о безбедносно-информативној агенцији 2002. године. Народна скупштина је 2005. донела Закон о полицији, уређујући ову област безбедности РС (Субошић, 2010: 19-23).

Што се тиче војске, у свакој модерној држави постоји непосредна повезаност између функционисања оружаних снага и других државних институција. Наиме, друштвена стратификација утиче на особености војне организације, принципе на којима се заснива, на унутрашњу хијерархију и улогу оружаних снага у друштву. Организација војске је била најпречи и најважнији од свих послова који су се налазили пред новом српском државом у 19. веку. Постојало је искуство, устаничко искуство, да се једино оружаној силом може нешто постићи. И од Првог устанка, од 1804. године, па све до стварања заједничке државе југословенских народа 1918. године, Србија само са оружјем решава своје националне и државне проблеме. Због тога се од самог почетка борбе за ослобођење и независност, највећа пажња поклања управо војсци. Војска са којом је Србија кренула у устанак 1804. године имала је одлике чисто народне војне организације у којој је сваки борац набављао

потребно наоружање и опрему из сопствених средстава и био позиван под заставу државе само за вођење борбе (Вуксановић-Антић, 1993: 9-18).

Процесу модернизације, који је започет након стицања независности 1878. прикључила се и војска јер се није смело заостајати ни за европским силама, ни за суседним земљама (Бабац, 2015:10-12). Модерна српска држава и њена војска настале су у току Првог српског устанка, којим је резултат вишевековне отоманске окупације српских земаља. Српска устаничка војска је била ангажована у операцијама заштите и ширења ослобођене територије и заједничкој војној кампањи са руским снагама у источној Србији. Након Другог светског рата, па до 1951. године, носила је назив Југословенска армија а потом Југословенска народна армија која је по политичком и друштвеном месту, била један од стубова социјалистичке Југославије. У периоду од 1944-1949. била је под јаким совјетским утицајем. Потом је од 1951-1958. године, кроз амерички програм војне помоћи опремљена западним наоружањем, а више стотина њених припадника прошло је обуку у државама НАТО. ЈНА је учествовала у сукобима приликом оцепљења република - Словеније, Хрватске и БиХ 1991-1992, а касније и у заштити српског становништва на ратом захваћеним подручјима Хрватске и БиХ.

Након демократских промена 2000-те године, створен је нови политички амбијент, у коме је и војска постепено проналазила своју улогу. Престанком постојања државне заједнице СЦГ, крајем маја 2006. део војске у Црној гори одвојио се у Црногорску војску а део базиран у Србији постао је Војска Србије. 2006. године Србија се укључила у војне активности кроз програм државног партнерства са америчком државом Охајо, а крајем године приступила је НАТО програму Партнерство за мир, отварајући тако нову страницу у историји војног савезништва (Димитријевић, 2008:5-19).

1.1.3. Бугарска

Полиција у Бугарској мора доста да се развије и реорганизује да би постала демократска цивилна полиција. Фокус програма помоћи често може угрозити процес реформе ако се бави више са питањима као што су полиција у заједници и организовани криминал, уместо да се фокусира на срж проблема, односно ставове и проблеме и полицајаца и цивилног друштва. Пажња треба да се обрати на модел полиције у заједници. Мора да постоји помак у приступу, где се полиција више не види као начин стицања моћи, контроле и потенцијалног богатства преко корупције, већ као сервис заједнице. Нагласак треба да буде на обуци и питањима која се односе на овај оквир унутра заједнице и полиције (Мобекк, 5)

Министарство унутрашњих послова је одувек била централизована институција за време комунистичке владавине, која је завршена 3. априла 1990. Министарство унутрашњих послова је хијерархијски и централизована институција која је задужена за заштиту националне безбедности, јавног

реда и права и слободе грађана, као и борбу против криминала. На челу Министарства унутрашњих послова је министар унутрашњих послова, који је једини и централни извршни орган у оквиру Министарства. „Закон о Министарству унутрашњих послова“ даје огромна надзорна овлашћења над свим полицијским компонентама у Министарству унутрашњих послова. Министарство унутрашњих послова контролише Народну милицију (полицију) и посебне милитаризоване трупе унутрашње безбедности познате као Црвене беретке. У одговору на јавне захтеве за реформе, нови Независни синдикат милиције предвиђа реформе у циљу побољшања односа с јавношћу, која је иначе постала веома лоша у 1990. години.¹ (http://www.photius.com/countries/bulgaria/national_security/bulgaria_national_security_police_organizations.html).

Национална служба Жандармерије је основана 26. јула 1881. године Указом Кнеза Александра Батемберга, а током своје истроје је више пута реорганизована и модернизована. На основу Закона о Министартсву унутрашњих послова из 1897. године, Национална служба Жандармерија је постала наследница „Националне службе унутрашње војске“. Представља специјализовану безбедносну оперативно-истражну службу Министарства унутрашњих послова, задужену за обезбеђење стратешких, нарочито важних објеката, борбу против терористичких диверзантних група, очување јавног реда и мира као и борбу против других угрожавајућих делатности (Савић, Бајагић, 2002).

Кадровска војска у независној кнежевини била је 1879. године другачија и била је била под командом руских официра који су постепено замењивани са бугарским, свршеним ученицима створеног 1878. године Војног училишта-академије. Године 1883. формирана су још два коњичка пука. Тодоров К. (1938). Политичка историја савремене Бугарске, Београд, 184-1903а време Другог светског рата, упоредо са борбом на фронту против Немачке и против домаћих фашиста и издајника, бугарски народ ствара своју нову народну власт и врши реорганизацију државе, а овај процес обнављања нарочито се запажа у војсци (Данашња Бугарска, 1945: 15-31). Период 1989-91 обележен је почетним законодавним и институционалним приближавањем захтевима демократских принципа. Нови, демократски устав из 1991. године, затим новим закони одбране, оружаних снага, унутрашњих безбедносних и обавештајних служби дефинисане улоге и одговорности Скупштине, председник, Владе и Генералштаба у складу са захтевима демократских цивилних надзора. Приоритети политике одбране, мисије и задаци војске и приоритети одбрамбене политике су саставни део државних националних интереса (Programme for the development of the defence capabilities of the Bulgarian armed forces 2020).

2. РАЗВОЈ ПРАВОСУЂА И ЗАКОНОДАВНЕ ДЕЛАТНОСТИ У СИСТЕМУ ДРЖАВНЕ УПРАВЕ

2.1. Србија

Време у коме се у Србији отворило уставно питање, није остало без ширих програма, који би их превазилазили у општем интересу земље. Рад, на новом Уставу, показао је да су у овој ситуацији, биле одлучније оне тенденције које су довеле до укидања устава од 1835. године, него оне, које су суделовале у његовом доношењу. Читаво уставно питање пребачено је на дипломатски терен, онако како је то било са хатишерифом из 1830. Изграђивање државне власти представља увођење нових управних и судских установа које се обављало у ситуацији јачег нагласка на „уставност“ и „законитост“. Од главних тековна законодавног рада, поред закона, којим се регулисала државна управа, основу учвршћвања друштвеног поретка чинио је Грађански законик из 1844. године. Већим делом превод аустријског Општег грађанског законика из 1811., показао је достигнуте могућности да се у Србији санкционише буржоаска својина. „Заштита законности“ је створила нови професионални ред, адвокате, али је заступање странака постао уносан посао кој није имао стварне везе са професионалном адвокатуром. Радом на изграђвању управе, судства и њихове уставне законске основе, уствобранитељски режим је прилично брутално испољавао и штитио интересе старешинске олгархије и њој лојалне бирократије (Ђорђевић, Стојичић, 1999:113-114). Прописе који на општи начин регулишу олакшавајуће и отежавајуће околности налазимо у Полицијској уредби из 1850. године у чл. 38, мада су судови и у периоду који је претходио имали у виду ове институте, ценећи их по слободном судијском уверењу (Тодоровић, 2011:407-423).

Још 1804. године започет је озбиљан рад на утемељавању законодавне, извршне и судске власти као основних функција једне државе. Прва вест о успостављању српских судова пада у време рада Остружничке скупштине (мај 1804). Карађорђе је тражио од нахијских старешина да „поведу 2 до 3 главна човека за избор судија“ (Поповић, 2010: 157-177).

Судство у Србији је коначно уређено изменама и допунама Закона о устројству судова од 20. фебруара 1865. године и законима из 1890. и 1903. године, када су у Србији установљени следећи судови: општински (надлежни за грађанске спорове мале вредности), окружни (за сваки округ по један), Суд вароши Београда, Трговачки суд у Београду и Апелациони и Касациони суд у Београду. После балканских и Првог светског рата, донет је Видовдански устав 28. јуна 1921. године, којим су постављени темељи модерне организације правосуђа. Чланом 109 Устава проглашена је независност судства и у изрицању правде они не стоје ни под каквом влашћу, но суде по законима“ (Друштво судија Србије, 2004).

Доношењем Устава из 1946. године створена је могућност за изградњу правног система у новоформираној држави. Закон о врстама казни донет 5. јула 1945. године предвиђао је дванаест казни, којима су 1946. године придодате и три васпитно-поправне мере. С обзиром да Закон није садржао одредбе о начину извршења казни, већ 27. септембра 1945. године, донето је Привремено упутство о извршењу казни. Значајне измене у систему кривичних санкција уследиле су 1951. године, када су донети потпун Кривични законик ФНРЈ (општи и посебни део) и Закон о извршењу казни, мера безбедности и васпитно-поправних мера. Процес јачања неприкосновеност положаја република и децентрализације југословенске федерације, започет уставним амандманима шездесетих и почетком седамдесетих година, кулминирао је доношењем Устава СФРЈ из 1974. године, што је резултирало значајним променама и у овим областима. Неопходност усклађивања система извршења кривичних санкција са Уставом Републике Србије из 1990. године и што потпуније усаглашавање правног система Републике у овој области, са низом међународних докумената универзалног и регионалног карактера који формирају оквир заштите човека и његових права у поступку извршења кривичних санкција, представљали су најважније разлоге за његово доношење.

Значајне политичке и друштвено-економске промене, које су се у Србији догодиле на размеђи 19. и 21. века, указивале су на неминовност суштинске реформе кривичног законодавства и система извршења кривичних санкција. Делимичне, честе и, по правилу, исхитрене измене чиниле су кривично законодавство све лошијим, а проблем је додатно потенциран неадекватним функционисањем система извршења кривичних санкција, што је резултирало побунама у казнено-поправним заводима од 6. новембра 2000. до 12. фебруара 2001. године. Функционална и организациона неприлагођеност система извршења новонасталим условима захтевала је посебну стратегију реформе. У складу с тим, народна скупштина Републике Србије 29. септембра 2005. године донела је Кривични законик, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица и Закон о извршењу кривичних санкција, који су ступили на снагу 1. јануара 2006. године (Илић, 2013:70-81).

2.3. Бугарска

Почетак правосуђа у Бугарској се налази у древним народима - почиње са првим акцијама једне особе у племену са другом. Освета је манифестација правосуђа, санкција. Затим је то урадила породица или старији. Када се формира држава, ствари се развијају у мери у којој судство има одређене владине службенике. Уз правосуђе, поред њега, окружни гувернери, блиски асистенти владара такође имају исто. Након крштења основани су црквени судови. Њихове овласти су углавном у области

породичног права, закона о наслеђивању и решавања спорова између свештеника.

Правосуђе има дуг и разнолик развој у различитим историјским периодима од оснивања бугарске државе крајем 19. века до данас. Уставом из 1991. године извршене су велике промене у организацији правосуђа. По први пут у историји бугарског права судство укључује не само судство, већ и тужилаштво и истрагу. Функције правосуђа по Уставу поверене су органима који делују као независни и јединствени систем. Основни принцип правосуђа је да свако има право на правично и јавно суђење. Независно судство је одговорно за спровођење правде. Организација правосуђа у Кнежевини Бугарској потврђује принцип раздвајања овлашћења. Судство припада судовима и особама које делују у име принца. Темељи организације правосуђа у Кнежевини Бугарској имају право на усвајање у 1880. Правосудни систем у Кнежевини Бугарској значајно је развио организацију извршне и законодавне власти. Правосудни систем у Источној Румелији је регулисан усвајањем органског статута који је усвојен 14. априла 1879. године Овај правосудни систем је сачуван све до Унификације Кнежевине Бугарске и Источне Румелије 1885.

Темељи организације правосуђа у Кнежевини Бугарској регулисани су Законом о структури судова усвојеним 1880. године. Руски статут за судске судове (1864.) стоји у ИУ корену закона стоји Руски статут за судове (1864.). Суд одлучује само за поротнике за кривична дела за која Турски кривични закон предвиђа затварање у тврђави, рехабилитацију или смрт. 1. маја 1896. усвојен је Бугарски кривични закон, према којем се ови уставни посланици баве случајевима који укључују казне затвора у трајању од више од 5 година. Судски систем у Кнежевини Бугарској развија се много боље у организацији извршне и законодавне власти. Током 30 година, до 1912. године није постојала административна надлежност (Познатата и непозната сљедбна власт, <http://www.vss.justice.bg/root/f/upload/8/g.georgieva.pdf>). Постављање темеља правосуђа започело је након ослобођења Бугарске од турског ропства када је 24. августа 1878. Принц је донео прелазна правила за структуру судског одељења у Кнежевини Бугарској. Општи судови који су подељени по окрузима. Као први степен, окружни судови се баве свим грађанским предметима без обзира на предмет спора или трошкове поступка и кривичног поступка Регионални суд у Бургасу је прва инстанца у грађанским, кривичним и привредним предметима (<http://os-burgas.org/Info/history.pdf>).

3. ЕКОНОМСКА И СОЦИЈАЛНА ФУНКЦИЈА ДРЖАВЕ (ФИНАНСИЈЕ)

3.1. Србија

Корени финансијског сектора у Србији поклапа се са оснивање Привилеговане народне банке Краљевине Србије се поклапа са догађајима од изузетног значаја за развој младе српске државе. Званично међународно признање суверенитета Србије и њеног уласка у Европску државног система се одиграло у 1878. на Берлинском конгресу. Међутим, историјско језгро квалитета банке, која је заправо идентификовала своју историјску позицију, резултат је два различита процеса - националног и светског. У Србији су никле важне финансијске институције са улогом дубоко уграђеном у процесе трансформације са којима се суочавају земље у савременом свету. Прва кованица у ослобођеној Србији је скована 1868. са портретом Кнез Михаила и пуштен је у циљу замене српске валуте. Законом од 1873. године, предвиђен је динар као главна новчана јединица („Србљак“ према првом нацрту закона) и пуна имплементација принципа латинске монетарне уније. Прва банка у Србији је основана са приватним капиталом у 1869. године под именом од „Прва српска банка“. Незгода у берзанском пословању, изградња пруге у иностранству (Ријека-Карловац) и одобравања кредита, финансијски колапс 1871 године, имали су негативни утицај на даљи развој банкарства и успостављање нових банака у наредних неколико година. Од дана када је банка инкорпорирана до краја Првог светског рата, пословала је пре свега као кредитна банка која такође бави издавањем папирних новчаница. Подлеже Закону из 1883. године, који каже да је циљ Народне банке да „унапреди трговину и економску активност у Краљевини Србији путем јефтиног капитала и добро регулисаних кредита“. Ова правна дефиниција циља Народне банке била је укључена у свим законима о Народној банци до доношења закона из 1920. године (Ђурђевић, Сојић 2006:144-157). Србија креће са уређењем банкарског сектора након „Светоандрејске скупштине“, прве српске „славне револуције“, када се у народу јавила нада да ће поновни долазак Обреновића на власт означити почетак корених реформи у привреди и друштву, с обзиром на то да су корупција и зеленаштво били присутни на сваком кораку. Уређењу новчаног тржишта први пут се приступило 1867. године После безуспешно поднетих предлога Народној скупштини из 1879. и 1881. године о оснивању Народне банке, пројекат предложен крајем 1882. године, на иницијативу министра Чедомира Мијатовића коначно је прошао скупштинску процедуру и верифи- кован 6. јануара 1883. године. Основни циљ доношења Закона о Народној банци Краљевине Србије био је да се „јефтинијим капиталом и добро уређеним кредитом, трговина и радиност у земљи унапреде“ (Кршев, 2015:65).

70-их година 20. века је убрзано запошљавање, уз успоравање раста продуктивности, а све ово су пратила велика, и до данас последња,

инвестициона улагања финансирана спољним задуживањем. Као и до 2008. године, задуживање није могло да траје дуго при изузетно брзом расту укупног дуга. Бивша Југославија је почетком 80-их година ушла у озбиљну дужничку кризу која је трајала до њеног распада. Много озбиљнији проблем настао је са падом економске активности током 90-их година, до 1993. године посебно: у кратком року је дошло до обрушавања економских активности које није било праћено отпуштањем новостворених вишкова запослених. Током 90-их година запосленост је смањивана по стопи од 1,1%, тако што су људи чекали, у већини не радећи док чекају ништа, да оду у пензију. Трећи графикон показује обрачунате вишкове запослених под претпоставком да је након 1980. године продуктивност рада имала просечну годишњу стопу раста од 2%. По овом прорачуну већ је до 1989. године створен вишак од око 600 хиљада запослених, он је достигао максимум у 1993. години од 1,5 милиона, да би 2000. годину завршили са вишком запослених од 1,4 милиона лица. Значи, у демократске промене и привредне реформе смо ушли са армијом лица која ефективно нису, или нису много, радила. Упркос економској кризи од 2008. године, након 2000. године остварен је просечан раст БДП-а од преко 3% годишње, што је при смањивању броја запослених од 1,6% утицало на изузетно висок раст продуктивности од 4,8% годишње. Раст продуктивности у прерађивачкој индустрији је био двоструко већи, али тако што је запосленост преполовљена (<http://www.макроекономија.орг/0-мирослав-здравковиц/србија-1955-2011-бдп-запосленост-и-продуктивност/Србија-1955-2011: БДП, запосленост и продуктивност>).

3.3. Бугарска

Национално рачуноводство у Бугарској је достигло свој процват у међуратном периоду, посебно од средине 1920. до краја рата. У ствари, било је покушаја да се пружи дефиниција индикатора националног доходка и изграде груби индекси тренда привредног раста. У периоду до 1945. године, током прве половине 20. века општи концепт националног дохотка био је у процесу разјашњења на глобалном нивоу и није било консензуса међу економистима и статистика о њој Rangelova R. (2000). *Bulgaria s national income and economic growth 1913-1945, Review of Income and Wealth Series 46, Number 2, June 2000* 1913-45 Бугарска спада у земље са slabим капиталом који је, упркос пословичној штедњи и скромности становништа, врло скуп, где домаћи капитал никако не задовољава насушне потребе за новим инвестицијама, раширена економска делатност се стално мора обраћати страним новчаним тржштима. Од кредитних установа, најважнија је Бугарска народна банка која је тек законом од 1928. постала чист емисион завод. Њен задатак је да се стара о стабилизацији народне монете, да кредитира трговину, индустрију, да даје изванредан аванс држави, да прима у ризикантни менични портфељ. Бугарска народна банка је створена

још 1879., одмах кад и слободна бугарска држава (Пиперов, 1950:7). Важно је истаћи и то да је бугарска економија већ средином XIX века имала значајну корист од независности и аутономије Србије (Антић, 2016:25).

Након низа политичких и финансијских катаклизми, 1924. године, Бугарска је обновила предратне принципе монетарне ортодоксности где је у контексту широм Европе доминирало коришћење злата. Стабилизација је подржана посебном стабилизацијом кредита одобреног од стране конзорцијума америчких и британских банака под покровитељством Лиге Народа. Финансијска стабилизација постиже појачан економски опоравак земље и након неколико година тешких катаклизми, и у 1925. години, предратни ниво БДП по глави становника је прекорачен и у наредним годинама постигнут умерен раст економије. Може се закључити да је монетарна стабилизација у Бугарској повећана што је настало као резултат резултат наметнуте финансијске дисциплине и повећања конкуренције у банкарском сектору (Nenovski, Gergana, 2008). Прво, Грчка и Србија су показале најкритичније буџетске ситуације. Бугарска фискална кретања су мање повољна од оних у Румунији, али боља од оних у Грчкој и Србији. Периоди финансијских проблема су били ограничени до касних 1890-их и почетком прве деценије 20. века и поново у времену балканских ратова (Morus, 2014).

Једна од најсиромашнијих земаља у централној Европи, Бугарска је прешла полако са командне на тржишно оријентисану економију. До средине 1990-их, реалне плате су пале на мање од половине и држава није имала инфраструктуру потребну за одрживи раст: у зависности од увоза енергената, наставља да акумулира знатне стране дугове, са трговинским везама претежно из бившег СССР-а. Економски развојни напори су усмерени на структурне промене у привреди и пољопривреди, приватизацији и повећању извоза, који је допринео расту БДП-а. Од веома ниске негативне стопе раста у већини година од 1990-их, Бугарска бележи позитиван раст од 1998. године, достигавши 5,8% у 2000. години. Инфлација је драстично смањена и банкарски систем стабилизован. Од 1998. године бугарска економија је добио доста подршке од Међународног монетарног фонда и Светске банке (Koulaksazov, et al., 2003, 55).

ЗАКЉУЧАК

Како су новије националне државе усвојиле политике и моделе државне управе својих европских прототипа, они су доживели метаморфозу свог друштва и економије. Балканске националне државе су се, по ослобођењу од турске окупације и раскида са остацима феудалног уређења, почеле убрзано развијати. Развој је био инициран увођењем нових, капиталистичких друштвених односа, јачањем националног идентитета и тежњи за ослобођењем крајева који су се још увек налазили под турском влашћу. Док

током 18. века на Балкану доминирао стални пад отоманске власти, изузетна карактеристика 19. века било је стварање националних држава на оно што је било Османска територија. Појава националне свести и стварање националних држава су условљени од стране локалних фактора, које је сваки народ развио у појединачном начину. Ипак, неке опште карактеристике су приметне. Први је да су спољашњи фактори били крајње одреднице. Али балкански народи, без обзира колико је јак њихов осећај националне сврхе, могу да постигну независну државност, или чак посебан административни идентитет, без спољне подршке. Стране војне интервенције у име одређених група су уобичајене: Русија помаже Србе и Бугаре, док су Британија, Француска, Русија и интервенисле за Грке.

Из наведеног се може закључити да организација државне управе представља веома сложен и специфичан систем који подразумева учешће и координацију више различитих чинилаца повезаних ради остваривања заједничких циљева. Од организације и позиционирања државне управе зависи и функционисање целокупног државног система. Само са ефикасном и професионалном државном управом може се повећати степен демократије у једној држави, остварити владавина права и правна држава уопште. Јавна управа и јавно управљање представљају изузетно важно подручје савремене политичке, правне и економске мисли и емпиријских генерализација. Посебно су вредна искуства развијених и просперитетних система, који су правовремено препознали потребу и сврсисходност добро уређене државе и квалитетне, добре владавине. Савремена организација државне управе има веома сложену структуру и вишеструке функције, и као таква представља поље разноврсних облика координирања и повезивања. У развијеним демократским друштвима и економски просперитетним системима посебна пажња се посвећује конституисању добре организације државне управе, јер она представља полазну основу за успостављање квалитетног политичког система, правне државе и владавине права уопште. Државна управа је изузетно битан део државног апарата јер представља један од кључних субјеката у вршењу државне власти без које се целокупан систем државне власти не би могао замислити. Појам државне управе као одређене делатности није само врло сложени појам, који се не да прецизирати и дефинисати неком логичном дефиницијом, већ се он у теорији врло различито поставља, па се о томе води приличан спор у науци о управи и управном праву. Организација државне управе представља тежак задатак за сваку државу, али оне државе које брже и квалитетније одговоре на тај задатак имаће и бољу организацију и функционисање целокупног државног апарата. Данас се управа јавља као иницијатор и координатор друштвено неопходних и корисних послова (у здравству, просвети, саобраћају, комуникацијама, комуналним службама и сл.), а атрибуту власти, иако нису сасвим нестали, више не представљају основну садржину управне активности државе.

Кад су се на Балкану народи ослобађали вишевековног феудалног ропства Отоманског царства и Аустро-угарске монархије, новоформиране нације чиниле су своје прве политичке кораке у тежњи да се еманципују и престану да буду колонија у Европи. Нове балканске државе и њихове владајуће буржоазије, у тежњи да за себе приграбе што већи део ослобођених територија утркивале су се у националистичким фантазмагоријама и великодржавним претензијама. Након Првог светског рата одрживост релативно нових балканских држава је био угрожен од стране политичких превирања, етничких подела, светске економске депресије, и успона фашистичких држава Немачке и Италије. После Другог светског рата, комунизам је донео већу политичку стабилност на Балкану, али по цену индивидуалних слобода, социјалних и економских проблема у вези са брзом индустријализацијом и различитог степена доминације СССР-а. На Балкану, формирање држава је постало консеквентно на појаву националних покрета. После њиховог формирања, међутим, користе се сва средства на располагању: војска, образовни систем, црква и медији, како бу унапредили процес изградње националног идентитета. Након што буду конституисане, нове балканске државе, и пре и после Првог светског рата, покушавале су да изграде политичке и привредне структуре по угледу на оне државе које су еволуирале на Западу. Међутим, њихов подухват је спутан сопственим историјама, које се по много чему много разликују од оних на западу. Комунистичка економска трансформација није успела да обезбеди основу за квалитетно побољшање у балканским земљама. Али у смислу основних, или квантитативне, економске модернизације, народи ових земаља су боље живели након комунистичке владавине него пре тога. Међутим, у поређењу са Западном Европом, људи на Балкану немају животни стандард који желе и као што је случај у остатку Европе, културни синкретизам на Балкану прожима све аспекте живота. У данашњем глобалном свету, нације - државе коегзистирају у различитим фазама развоја и далеко од тога да је постигнута једнообразност у пред-модерној фази, делују раме уз раме са модерним државама, као и са пост-модерним ентитетима.

ЛИТЕРАТУРА

Антић Д. (2016). Поглед на Српско-Бугарске односе с краја XIX и XX века, Годишњак Педагошког факултета у Врању, књига VII,
<http://os-burgas.org/Info/history.pdf>
http://www.photius.com/countries/bulgaria/national_security/bulgaria_national_security_police_organizations.html
<http://www.макроекономија.орг/0-мирослав-здравковиц/србија-1955-2011-бдп-запосленост-и-продуктивност/Србија 1955-2011: БДП, запосленост и продуктивност>

- Koulaksazov, S. et al. in Tragakes, E. (ed.) Health care systems in transition: Bulgaria. Copenhagen, European Observatory on Health Care Systems, 5(2) (2003).
- Mobekk E. Chapter 11 Police Reform in South East Europe: An Analysis of the Stability Pact Self-Assessment Studies
- Morus M. (2014). South-Eastern European Monetary History in a pan-European perspective, 1841–1939
- Nenovski N., Ivanov M., Gergana S. (2008). The evolution of Bulgarian banks efficiency during the twenties: a dea approach 200
- Programme for the development of the defence capabilities of the Bulgarian armed forces 2020, Approved by the Council of Ministers of the Republic of Bulgaria Sofia, September 30, 2011
- Rangelova R. (2000). Bulgaria s national income and economic growth 1913-1945, Review of Income and Wealth Series 46, Number 2, June 2000 1913-45
- Тодоров К. (1938). Политичка историја савремене Бугарске, Београд, 184-190
- Бабац Д. (2015). Српска војска у рату са Бугарском, 1885-1886, Београд, Медија центар одбрана, 10-12
- Вуксановић-Антић Д. (1993). Стварање модерне српске војске, Српска књижевна задруга, ВИЗ, Београд, 9-18
- Данашња Бугарска (1945). Борба бр. 31, 15.12. 1944. године, Књижара будућност Нови сад, 1945, Чланци из Борбе 6. 15-31
- Димитријевић Б. (2008). Српска војска, Министарство одбране, Београд, стр. 5-19.
- Друштво судија Србије (2004). Два века Првог суда у Србији, Београд, 2004, Посвећено 200 годишњици оснивања првог суда у Ваљеву, Београд, 2004
- Ђорђевић М., Стојичић С. (1999). Национална историја државе и права, Ниш, Правни факултет, Центар за публикације, 1999, 113-114
- Ђурђевић Љ., Сојић М. (2006). National Bank of Serbia 1884 – 2006. Establishment and Beginning of Operation, 144-157
- Илић А. (2013). Историјски развој друштвене реакције на криминално понашање, Правни факултет Универзитета у Нишу, стр. 70-81
- Кршев Б. (2015). Основне карактеристике банкарства у Србији до Првог светског рата, Civitas, br.5,65
- Милосављевић Б. (1997). Наука о полицији, Полицијска академија, 102-114
- Пиперов В. (1950). Финансије НР Бугарске, Финансијски институт Министарства финансија ФНРЈ, 7
- Познатата и непозната сљедбна власт, <http://www.vss.justice.bg/root/f/upload/8/g.georgieva.pdf>
- Поповић М. (2010). Организација судства у кнежевини Србији 1838–1846, Српске студије, Vol. 1, 2010, 157-177
- Савић А, Бајагић М. (2002). Безбедност света од тајности до јавности – прво издање, Виша школа унутрашњих послова, Земун
- Субошић Д. (2010). Организација и послови полиције, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 19-23

Тодоровић М. (2011). Симболизам у кажњавању у Србији у првој половини 19. Века, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 2/2011 407–423

APPROVAL OF THE DEVELOPMENT OF THE STATE ADMINISTRATION IN THE BALKANS FROM 19TH TO 21ST CENTURY - CASE STUDY SERBIA AND BULGARIA

Marko Krstic

Abstract:

State administration is an extremely important part of the state apparatus because it is one of the key subjects in the exercise of state power without which the entire system of state power could not be imagined. The notion of state administration as a certain activity is not only a very complex notion, which can not be specified and defined by a logical definition, but rather in a very different way in theory, and there is a considerable dispute in the science of administration and administrative law. National-liberation movements and revival in the 19th century, as a rule in all Balkan countries, primarily in Serbia and Bulgaria, are largely rural, with the exception of the few elites educated most often abroad. In such conditions of underdevelopment, isolation and poverty, of the Balkan countries, or more precisely ruling circles, their future was generally seen in wars, in the conquest of new territories, in the becoming of a great nation, in the play of a significant factor in the schemes of great powers, or, in obtaining some the dynastic lines of these forces.

Key words: state administration, elite, Serbia, Bulgaria, conquests.

Article history:

Received: 01. 06. 2018.

Accepted: 01. 07. 2018.

UDK: 341.231.14
342.7

Pregledni naučni rad

LJUDSKA PRAVA U KONTEKSTU MIRA I STABILNOSTI

Prof. dr Harun Hadžić*

Apstrakt:

Sve više postajemo svjesni činjenice da je poštovanja ljudskih prava i sloboda, kako individualnih tako i kolektivnih, važno ne samo sa aspekta samih beneficijara-korisnika tih prava, nego i sa aspekta demokratičnosti savremenih država koje se susreću sa tom problematikom. Naime, odnos vlasti prema drugima i drugačijima u svojoj nadležnosti, jeste mjerilo demokratičnosti te vlasti i njenog sistema, što doprinosi pozitivnom ili negativnom imidžu iste i kod svojih građana i kod međunarodne zajednice. Međutim, daleko je veći značaj odraza tog odnosa na mir i stabilnost i na unutrašnjem i na međunarodnom planu. Zato međunarodna zajednica još od vremena Drugog svjetskog rata ne smatra pitanje ljudskih i manjinskih prava samo unutrašnjim pitanjem država, već je to itekako važno međunarodno pitanje o kome su doneseni brojni međunarodni dokumenti. U tom smislu je u ovom radu stavljen akcenat kako na unutrašnje tako i na međunarodne norme regulisanja tih prava i sloboda – postupak i kažnjavanje prekršilaca, sudske organe, regulativu, aspekte lustracije, uticaj na bezbjednost, te mir i stabilnost kako višenacionalnih država, tako i cijele međunarodne zajednice.

Ključne riječi: Ljudska i manjinska prava, mehanizmi zaštite, regulativa, lustracija, ekonomski razvoj, mir i stabilnost.

Ljudska prava u regulativi Srbije

Uživanje ljudskih i manjinskih prava u svakoj savremenoj državi određeno je međunarodno proklamovanim okvirima i mehanizmima njihove zaštite, koji su dati u međunarodnim instrumentima. Takva zaštita dodatno je razrađena na unutrašnjem planu svake od država članica UN-a. Jer, pored međunarodnih mehanizama zaštite, data je mogućnost svakoj državi da sama, u okviru svog pravnog sistema, sva kršenja ljudskih prava svojim zakonodavstvom reguliše, ispravi, sankcioniše. Međunarodni sistem, odnosno mehanizam zaštite neće se ni aktivirati, ako se dato ljudsko pravo ostvaruje, onako kako je zamišljeno i regulisano, unutar države i njenog unutrašnjeg pravnog sistema.

Sasvim je nesporno da zaštita i implementacija ljudskih prava, koja je formalno

* Vanredni profesor na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: h.hadzic@uninp.edu.rs.

proklamovana putem ustava i/ili ustavnih zakona država, nije dovoljna. Potrebno je, da bi se ljudska prava stvarno zajamčila i zaštitila, unijeti u pravni sistem svake države i sankcije za njihovo neprimjenjivanje i kršenje. Znači, potrebno je ovakva kršenja inkriminisati putem krivičnog zakonodavstva. Jer, krivični zakoni određuju konkretne forme krivičnopravne zaštite u ovoj oblasti. Zato se u novije vrijeme u mnogim zemljama predviđa čitav niz inkriminacija na osnovu kojih se kažnjavaju sve djelatnosti kojima se neposredno ili posredno povrjeđuju ili ugrožavaju ljudska i manjinska prava. Krivični zakoni SR Jugoslavije i SCG ranije, odnosno, danas samostalnih, Srbije i Crne Gore, predviđaju krivična djela kojima se osnovna ljudska prava dodatno potvrđuju i štite.

Mi u ovom radu potenciramo Krivični zakonik Republike Srbije ("Sl. Glasnik RS" broj 85/2005.), koji je stupio na snagu 1. januara 2006.godine, a koji u većini slučajeva poštuje međunarodne standarde iz ove oblasti. Tako u glavi XIV pod nazivom „Krivična dela protiv slobode i prava građana“, predviđa krivična djela protiv kršenja ljudskih prava. To ne znači da se sva osnovna ljudska prava, čitav njihov katalog, štiti ovom glavom. Medjutim, ovo treba shvatiti tako da je zakonodavac tu htio da istakne poseban značaj i vrijednost pojedinih ljudskih prava. U ovoj glavi akcenat je stavljen na slijedeća krivična dela: Povreda ravnopravnosti (čl. 128), Povreda prava upotrebe jezika i pisma (čl.129), Sloboda izražavanja nacionalne i etničke pripadnosti (čl. 130), Povreda ispovedanja vere i vršenja verskih obreda (čl.131), Protivpravno lišenje slobode (čl. 132), Povreda slobode kretanja i nastanjivanja (čl. 133), Otmica (čl. 134), Prinuda (čl. 135), Iznuđivanje iskaza (čl. 136), Zlostava u službi (čl. 137), Ugrožavanje sigurnosti (čl. 138), Narušavanje nepovredivosti stana (čl. 139), Protivzakonito pretresanje (čl. 140), Neovlašćeno otkrivanje tajne (čl. 141.), Povreda tajnosti pisama i drugih pošiljki (čl. 142), Neovlašćeno prisluškivanje i snimanje (čl. 143), Neovlašćeno fotografisanje (čl. 144), Neovlašćeno objavljivanje i prikazivanje tuđeg spisa, portreta, i snimka (čl.145), Neovlašćeno prikupljanje ličnih podataka (čl. 146), Povreda prava na podnošenje pravnog sredstva (čl. 147), Povreda slobode govora i javnog istupanja (čl. 148), Sprečavanje štampanja i rasturanja štampanih stvari i emitovanje programa (čl. 149.), Sprečavanje objavljivanja odgovora i ispravke (čl. 150), Sprečavanje javnog skupa (čl. 151), Sprečavanje političkog, sindikalnog i drugog organizovanja i delovanja (čl. 152). Svakako, ovo ne znači da je lista krivičnih djela protiv ljudskih prava iscrpljena. Jer, citirano normiranje i kažnjavanje je predviđeno samo za ona djela protiv ljudskih prava, gde se kao kriterijum određuje pretežna vrijednost i značaj objekta zaštite društveno opasnih djela. Treba istaći činjenicu da se u Krivičnom zakoniku pominju i druga krivična djela kojima se štite ljudska prava, ali je objekt njihove zaštite pretežno drugi. Na primjer, u XIII glavi navode se krivična djela protiv života i tijela, kojima se štiti fizički integritet čovjeka. U XV glavi, krivična djela protiv izbornih prava i slobode izjašnjavanja (npr. povreda prava glasanja čl. 80), u XV glavi, krivična djela protiv radnih odnosa (na primjer, povreda prava na štrajk), u XVII glavi, krivična djela protiv časti i ugleda, u XIX glavi, krivična djela protiv braka i porodice, u XXIV glavi

krivična djela protiv životne sredine, u XXXIV glavi krivična djela protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom. itd. Znači, zajedno sa Zakonikom o krivičnom postupku, (Sl. Glasnik RS" broj 46/2006, i 85/2006.), osigurava se da onome ko učini neko od pomenutih krivičnih djela, bude izrečena ona sankcija koja je propisana krivičnim zakonima. Napominjemo da su Republika Srbija i Republika Crna Gora, nakon formiranja državne zajednice SCG 2003.godine, a svakako i nakon osamostaljenja ovih država 21.05.2006.godine, u svoje republičke-državne zakone unijele i unose, odredbe iz dotadašnjih saveznih propisa, a predviđaju i druge inkriminacije u skladu sa međunarodnim i evropskim pravom.

Važno je podsjetiti da je raniji Krivični zakonik SRJ u XIV poglavlju predviđao „Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, kojim su u stvari bile unesene odredbe međunarodnog prava u krivično zakonodavstvo Srbije i Crne Gore. Do 1992.godine, za većinu zločina iz ovog dijela KZ-a, bile su predviđene smrtne kazne, koje su tada ukinute i zamijenjene vremenskim, u skladu sa opštim opredjeljenjem ukidanja najteže kazne. Nažalost, u proteklom periodu krvavih balkanskih ratova i teških ratnih i zločina protiv čovječnosti, ovaj dio Krivičnog zakonika je ostao mrtvo slovo na papiru.“ (Vučinić, N., 2001. str. 223.).

Međunarodni aspekt ljudskih prava

Kada govorimo o međunarodnom aspektu zaštite ljudskih prava, prvorazredno nam se nameće pitanje reagovanja međunarodne zajednice u ovoj oblasti nakon Drugog svjetskog rata.

„Sporazum o ustanovljenju Međunarodnog suda i kažnjavanju glavnih ratnih zločinaca evropskih zemalja koje su izgubile Drugi svetski rat, potpisale su u Londonu 8. avgusta 1945. godine četiri velike sile koje su taj rat konačno dobile, a pristupilo mu je devetnaest država članica antihitlerovske koalicije, među kojima i Jugoslavija. Ovom sporazumu pridodat je Statut Međunarodnog vojnog suda, koji je kasnije zasedao u Nirnbergu“. (Dimitrijević,V., Paunović, M., Đerić, V., 1997, 2004, www.bgcentar.org.yu, i Vučinić, N., 2001. str. 216.). Ovaj sporazum se odnosio samo na kažnjavanje glavnih ratnih zločinaca, čija djela nisu imala specifičnu geografsku opredijeljenost, tj. radilo se o djelima po komandnoj odgovornosti. „Nije se utvrđivala krivična odgovornost država (već pojedinaca m.p.). Statut Međunarodnog vojnog suda iz Nirnberga grupiše zločine u tri kategorije: zločin protiv mira, ratni zločin i zločin protiv čovečnosti (čl. 6, st. 2, tač. a-c)“.

Zločin protiv mira- obuhvata planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje napadačkog rata ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili jemstva, ili učestvovanje u zajedničkom planu ili zavjeri za izvršenje nekog od ovih djela.

Ratni zločin - se opisuje u Statutu kao povreda ratnih zakona i ratnih običaja. Takve povrede odnose se na ubistvo, zlostavljanje ili odvođenje na prinudni

rad ili za koji drugi cilj civilnog stanovništva okupirane teritorije, ili na okupiranom području, ubistvo ili zlostavljanje ratnih zarobljenika ili lica na moru, ubijanje talaca, pljačkanje javne ili privatne imovine, namjerno razaranje gradova, varoši ili sela ili pustošenje neopravdanom vojnom potrebom.

Zločini protiv čovječnosti- su ubistvo, istrebljenje, porobljavanje, deportacija i ostala nečovječna djela, izvršena protiv bilo kojeg civilnog stanovništva prije ili za vrijeme rata, ili proganjanje na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi u izvršenju ili u vezi s bilo kojim zločinom koji spada u nadležnost Međunarodnog vojnog suda, bez obzira jesu li ili nisu time učinjene povrede zakona zemlje u kojoj su zločini počinjeni.

Poznato je da je « Međunarodni vojni sud u Njembergu je radio 1946. godine. Dvanaest ratnih zločinaca osuđeno je na smrt vješanjem, trojica na doživotnu robiju a četvorica na vremenske kazne od 10 do 20 godina. Sličan takav sud formiran je za Daleki istok Deklaracijom komandanata savezničkih snaga od 19. januara 1946. godine, a suđenje je održano u Tokiju tokom 1948. godine. Na tokijskom suđenju od dvadeset i sedam optuženih sedam njih je osuđeno na smrt, šesnaest na doživotni zatvor, dvojica na vremenske kazne, a protiv trojice je obustavljen postupak ». (Dimitrijević, V. i dr. isto).

Valja napomenuti da je bilo onih koji su osporavali legalnost i legitinmost ovog Vojnog nirnberškog suda, s obzirom na to da je Statut suda donesen nakon izvršenja pomenutih krivičnih djela, pa je odbrana optuženih postavljala pitanje povrede opšteprihvaćenog pravnog načela « nullum crimen, nulla poena sine lege », a time i zakonitosti kažnjavanja ratnih zločinaca. »Naravno, sud je odbio ovakva stanovišta, ukazujući da se u svojoj delatnosti oslonio na ranije akte koji su rat proglasili nezakonitim. I samo donošenje Statuta, ističe se u presudi, nije proizvoljno vršenje vlasti od strane pobjedničkih država...nego međunarodnog prava koje je postojalo u vreme njegovog donošenja ». (Dimitrijević, V. i dr. isto). Jer, « Sva djela propisana Statutom su od ranije bila zabranjena međunarodnim pravom, ugovornim i običajnim, posebno Haškim konvencijama, Ženevskom konvencijom i Brajen Kelogovim Paktom iz 1928. godine, višestranim ugovorom o zabrani i nezakonitosti rata koji je potpisala i Njemačka ». (Vučinić, N., 2001, str 217.)

Sa današnje vremenske distance posmatrano, ovi sudovi u Njembergu i Tokiju, kao ad hoc sudovi, izgubili su svoju pravnu važnost i prestali su da postoje završetkom svog zadatka. Medjutim, njihova uloga u međunarodnom krivičnom pravu je značajna, naročito zahvaljujući legalističkim naporima njegovih osnivača i sudija, koji su morali riješiti tri glavna pitanja: «utvrditi relevantno materijalno krivično pravo po kojem će suditi optuženima, urediti ustrojstvo ovoga suda i propisati njegov postupak». (Dimitrijević, V. i dr. isto). Kasniji razvoj međunarodnog prava potvrdio je njegov značaj, i mnoga načela koja su korišćena prilikom ovih suđenja, unesena su u Nacrt statuta Stalnog krivičnog suda, koji je potpisan u Rimu 1998. a stupio na snagu 2002. godine, kao i u Statut

Međunarodnog krivičnog tribunala kojeg je 1993. formirao Savjet Bezbjednosti UN za zločine počinjene na području bivše Jugoslavije.

Osnovni principi koje su ovi sudovi utvrdili a koji važe i danas jesu :

1. Princip individualne krivične odgovornosti pojedinaca (individualizacija kazne), za kršenje međunarodnog prava, bez obzira da li su takva djela kažnjiva po unutrašnjem pravu ;
2. Princip da svojstvo i funkcija ne oslobadjaju odgovornosti ;
3. Princip po kome izvršenje naredjenja ne oslobadja potčinjeno lice odgovornosti, ako je ono imalo mogućnost drugog moralnog izbora ;
4. Princip da svako optuženo lice ima pravo na zakonit i pravičan sudski postupak, odnosno odbranu ;
5. Princip po kome su određene organizacije proglašene zločinačkim, a članstvo u njima je takodje inkriminisano kao krivično djelo (Nacional-socijalistička partija Njemačke, para-vojne i para-političke jedinice, odnosno odredi SS, SA SD). (Vučinić, N.,Isto.).

Stalni međunarodni krivični sud

Suđenja u Nirnbergu i Tokiju, njihova kritika i osporavanje zbog navodne nelegitimnosti, pospješili su ideje o stvaranju stalnog međunarodnog krivičnog suda. Krivično pravo bilo je sve do početka 90-tih godina prošlog vijeka u strogo unutrašnjoj nadležnosti države. Danas je situacija sasvim drugačija. Tačno je da su države zadržale krivičnu nadležnost za učinjena krivična djela, pa i ona protiv čovječnosti i međunarodnog prava, ali se osnivaju i ad hoc međunarodni krivični sudovi.“Ovo pitanje je prvi put postavljeno nakon Prvog svjetskog rata, kada je članom 227. Versajskog mirovnog ugovora, bilo predviđeno formiranje specijalnog krivičnog suda koji bi sudio njemačkom caru Kajzeru Vilijamu II, za najvišu povredu međunarodnog morala i osveštanog poštovanja međunarodnih ugovora, za šta su ga optužile Savezničke i udružene sile. Pored cara, na listi potencijalnih zločinaca optuženih za kršenje zakona i običaja rata, nalazilo se više njemačkih oficira, medju kojima i mladi vazduhoplovni poručnik Herman Gering. Medjutim do sudjenja nije došlo, jer Holandija u koju je car izbjegao, odbila je da izvrši ekstradiciju“. (Vučinić, N.,Isto, str. 2015). Nakon ovoga, poslije Drugog svjetskog rata, „poslije osnivanja UN, činjeni su naponi da se donese zakonik (kodeks) međunarodnog krivičnog prava, koji bi sadržao i pravila o stalnom međunarodnom krivičnom sudu. Komisija za međunarodno pravo je još 1954. godine pripremila Nacrt kodeksa krivičnih djela protiv mira i bezbjednosti čovječanstva. Međutim, poslije toga se zastalo, očekujući ključnu definiciju,„agresije“ za potrebe definisanja zločina protiv mira. Agresija je definisana tek 1974. godine, pa je Komisija nastavila rad... U maju 1993. došlo se do nacrtu Statuta stalnog krivičnog suda koji je razaslat na razmatranje državama članicama UN. Ovaj Statut je usvojen na diplomatskoj konferenciji u Rimu jula mjeseca 1998.godine, i otvoren za potpis i ratifikaciju.

Statut je stupio na snagu jer ga je potpisalo više od 60 država.“ (Vučinić, N.,Isto, str. 222.)

Ovaj stalni Međunarodni krivični sud je nadležan da sudi pojedincima za najteže zločine izvršene na teritoriji država članica Statuta. Za pokretanje postupka potrebna je saglasnost države čiji je državljanin počinio krivično djelo ili države na čijoj je teritoriji djelo počinjeno. Nadležnost „*ratione temporis*“ je ograničena na zločine počinjene nakon stupanja Statuta na snagu. Sud je „*ratione materie*“ prema čl.15. Statuta nadležan za sudjenje za: genocid, zločine protiv čovječnosti, ratne zločine, i zločin protiv mira – agresiju. U organizacionom smislu, prema članu 34. Statuta, Sud se sastoji od: „Predsjedništva, tri sudska vijeća, kancelarija tužioca, i registra. Predsjedništvo čine predsjednik i dva potpredsjednika Suda, koji se biraju apsolutnom većinom svih sudija na period od tri godine. Skupština država članica Statuta bira 14 sudija na period od 9 godina, bez mogućnosti ponovnog izbora. Jenoj trećini sudija mandat traje tri godine, uz mogućnost reizbora na puni period, drugoj trećini šest godina, a posljednjoj trećini devet godina, što se određuje izvlačenjem kocke. (Vučinić, N.,Isto, str. 223.)

Usvajanje Statuta Međunarodnog krivičnog suda je najvažniji korak uvođenja u život i rad ovog suda. „Ovaj prvi korak predstavlja nesumnjiv uspjeh u afirmaciji međunarodnog prava, posebno ljudskih prava i njihove neposredne primjene, i označava konačan kraj koncepcijama apsolutne suverenosti i neograničene državne moći. Formiranje ovog suda predstavlja realnu prijetnju diktatorima i totalitarnim režimima da pod izgovorom zaštite nacionalnog suvereniteta i zabrane miješanja u unutrašnje poslove, više neće moći da olako čine najteže zločine i negiraju urodjeno ljudsko dostojanstvo. Zabrinjavajuća je i posebno indikativna činjenica da SAD, danas jedina preostala super sila nisu prihvatile i potpisale Statut.“ (Vučinić, N.,Isto.)

Haški tribunal za područje bivše Jugoslavije

Zbog ratova koji su se desili tokom raspada bivše SFRJ i u njima počinjenih zločina «Rezolucijom Saveta bezbjednosti br. 827/1993 od 25. maja 1993. godine osnovan je Tribunal radi suđenja licima odgovornim za ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava, izvršene na području bivše Jugoslavije od 1. januara 1991. godine». (Vučinić, N.,Isto, str. 218.) Odlučeno je da sve države u potpunosti sarađuju s Međunarodnim krivičnim tribunalom i njegovim organima saglasno s ovom Rezolucijom i Statutom Međunarodnog tribunala i da će u vezi s tim «sve države preduzeti mere potrebne po njihovom domaćem pravu da uvedu u svoj pravni sistem odredbe ove Rezolucije i Statuta...» (Dimitrijević, V., i dr. Isto.)

Savet bezbjednosti je usvojio i Statut Međunarodnog tribunala koji u preambuli ističe da je «Tribunal uspostavljen na osnovu glave VII Povelje UN. U Statutu se inače jasno ističe podela na materijalno pravni deo (čl. 210), organizacioni (čl. 1117) i procesnopravni deo (čl. 1829). Međunarodni tribunal

sudi za teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. godine, povrede zakona i običaja rata, genocid i zločine protiv čovečnosti (čl. 25) ». (Dimitrijević, V., i dr. Isto)

Sud je nadležan da sudi za krivična dela koja pripadaju međunarodnom krivičnom pravu, kao što su: « namerno ubijanje, tortura i nečovečno postupanje, uključujući tu i biološke eksperimente, genocid, sporazum za izvršenje genocida, neposredno i javno podsticanje na vršenje genocida, ropstvo, deportacija, silovanje itd. (princip *ratione materie*). Tribunal sudi fizičkim licima za pobrojana krivična dela koja su učinjena posle 1. januara 1991. godine (čl. 58). Uspostavljena je i paralelna jurisdikcija Tribunala s nacionalnim sudovima, vodeći računa o načelu *ne bis in idem*, ali se Tribunalu daje primat te on može u određenim slučajevima stupiti na mesto unutrašnjih sudova (čl. 910) (princip *ratione temporis*). Teritorijalna nadležnost tribunala jeste teritorija bivše SFRJ (princip *ratione teritorie*). Tribunal je nadležan da sudi svim fizičkim licima bez obzira na funkciju, koja su optužena za djela na teritoriji SFRJ (*ratione personae*) ». (Vučinić, N., Isto, str. 219.)

Od sudova u Nirnbergu i Tokiju, ovaj Tribunal se razlikuje po tome što je one u Nirnbergu i Tokiju osnovao relativno uzak krug država pobjednica u Drugom svjetskom ratu, dok su Tribunal u Hagu (gdje je i njegovo sjedište) osnovale UN kao univerzalna organizacija i to jednoglasnim odlukama. Time je legitimitet Tribunala u Hagu nesporan i znatno ojačan u odnosu na ranije sudove u Nirnbergu i Tokiju.

Napominjemo da su UN, nešto kasnije, nakon izvršenih zločina u građanskom ratu između naroda Huta i Tutsa u Ruandi, također formirale sličan međunarodni tribunal, sa sličnim nadležnostima kao tribunal za bivšu SFRJ, te da je za zločine na Kosovu počinjene u vezi sa događajima iz 1999. osnovan također poseban sud za suđenje počiniocima krivičnih djela u tom periodu, ali ovaj sud još nije počeo sa radom.

Inače tribunal u Hagu se « sastoji od Odjeljenja za suđenje, Odjeljenja za žalbe – apelacionog vijeća, Tužilaštva na čelu sa glavnim tužiocem, i Registra. Jedanaest njegovih nezavisnih sudija bira Generalna skupština UN, između ličnosti najviših stručnih i moralnih kvaliteta, od kojih samo jedan može biti iz iste države (čl. 12. Statuta) ». (Vučinić, N., Isto)

Ovdje je interesantno ukazati na mišljenje poznatog jugoslovenskog pravnika Milana Bartoša koji je rekao: « Dve su filozofsko – pravne posledice koje su proizašle iz delatnosti sudova u Nirnbergu i Tokiju : čovečanstvo kao zbir individua se smatra žrtvom i treba da bude zaštićeno; svaki izvršilac, bez obzira na svojstvo i funkciju, neposredno je odgovoran međunarodnoj zajednici, i ni jedna država se ne može pozivati na ustavne propise u vezi izručenja ». (Bartoš, M., 1954, str. 167.)

Zakoni očišćenja i amnestije– lustracija

Kroz istoriju se stalno postavljalo pitanje, kako spriječiti neprijatelje ljudskih i manjinskih prava da poslije svrgavanja sa vlasti opet zavladaju? Na međunarodnom nivou, takvi naponi su činjeni nakon Drugog svjetskog rata i bili usmjereni protiv ponovnog pojavljivanja fašizma i nacizma. Cilj ovih nastojanja

jeste otklanjanje mogućnosti daljeg kršenja ljudskih prava od istih личности, uklanjanje s vlasti kompromitovanih službenika i na kraju stvaranje društva na novim osnovama povjerenja u institucije sistema.

Nakon pada komunizma 90-tih godina prošlog vijeka, a posebno nakon ratova u bivšoj SFRJ, aktuelno je ponašanje novouspostavljenih vlada u bivšim socijalističkim republikama, kao i vlada nastalih poslije rušenja mnogih istočnoevropskih diktatorskih režima. Ovi režimi bili su poznati po kršenju elementarnih ljudskih prava. Međutim, mogle su se zapaziti izvjesne pravilnosti u ponašanju novouspostavljenih vlada tih novih država.

Tako na primjer, krajem 1991. godine, češki i slovački parlament usvojio je novi čl. 260. Krivičnog zakona koji glasi:

1. Ko podržava ili vodi pokret koji se otvoreno zalaže za ukidanje ljudskih prava i sloboda, ili zastupa nacionalnu, rasnu, klasnu ili versku mržnju, kao što su fašizam ili komunizam, biće kažnjen kaznom zatvora u trajanju od jedne do pet godina.
2. Kaznom zatvora u trajanju od tri do osam godina biće kažnjeno svako lice za koje se utvrdi da je putem štampe, filma, radija ili nekog drugog sredstva počinilo krivično delo iz stava 1. (Dimitrijević, V., i dr. isto)

Odmah je ovdje uočen problem u tome što je fašizam isto tako teško definisati kao i komunizam, tako da je i danas njihova upotreba u zakonskim odredbama krajnje problematična, naročito ako se na takav način opisuju krivična djela. No, «Najpoznatiji od svih zakona kojima se reguliše ovo pitanje jeste zakon br. 451/91 Sb. od 4. oktobra 1991, poznatiji kao Zakon o očišćenju (lustraciji), koji je doneo Savezni parlament Češke i Slovačke Federativne Republike. Ovima zakonom se definišu lica koja su bila tesno povezana sa komunističkim aparatom, na primer funkcioneri Komunističke partije od okružnog nivoa pa naviše, i koja zbog toga ne mogu biti imenovana i postavljena u javnim službama, vojsci, državnim preduzećima itd. Slični zakoni podneti su na usvajanje u Bugarskoj, Mađarskoj i Poljskoj. Ovakvi zakoni očišćenja u bivšim socijalističkim državama izazvali su ozbiljne rasprave. U pravnoj argumentaciji se ukazuje na neprihvatljivost kolektivne odgovornosti i kažnjavanja, na povredu načela legaliteta i pravednog sudskog postupka. U političkom pogledu, ovim zakonima se zamera što su upereni protiv levice ili protiv bivših liberalnih komunista koji su se često hrabro odupirali totalitarizmu». (Dimitrijević, V., i dr. isto).

Kritičari su smatrali da je dovoljno da se zakonom sankcioniše samo širenje i zastupanje ideja koje su neprijateljske prema ljudskim pravima, a sudovi će bez obzira na njihove etikete moći da prepoznaju opšte i specifične opasnosti po demokratiju i ljudska prava.

Takođe treba pomenuti da su pokušaji antikomunističke čistke, u nekim bivšim komunističkim zemljama, bili u jakom kontrastu s nacionalnim pomirenjem, na primjer, u latinoameričkim državama. U ovim zemljama ubrzo poslije obaranja vojnih režima, usvajani su zakoni o amnestiji kojima je predviđena nekažnjivost čak i za one za koje se osnovano sumnja da su skrivali najstravičnija ubistva i mučenja. I u Srbiji je donesen zakon o jednakom tretmanu četnika i partizana, koji je izazvao

mnoge polemike, napade i ne/odobravanja. Čak je došlo do rehabilitacije četničkog generala Draže Mihajlovića, ali nije došlo do lustracije komunističkih vođa, i sl.

U Srbiji su doneseni i mnogi drugi zakoni, koji uvode evropske standarde iz oblasti ljudskih prava i sloboda. Na primjer, Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom („Sl. Glasnik RS“ broj 33/06), ili, na primjer Zakon o zaštitniku građana („Sl. Glasnik RS“ broj 79/05), popularno nazvanom « ombudsmanu », koji se stara o zaštiti i unaprjeđenju ljudskih sloboda i prava. Zaštitnik se ustanovljava kao nezavisni državni organ, koji « štiti prava građana i kontroliše rad organa državne uprave i drugih organa, organizacija, preduzeća i ustanova ». Treba napomenuti da su i u Srbiji i u Crnoj Gori doneseni zakoni koji regulišu pitanje nacionalnih savjeta nacionalnih manjina (manjinskih naroda).

Možda je najinteresantniji zakon koji je tranziciona Srbija, slično Češkoj i Slovačkoj, bila donijela - Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava („Sl. Glasnik RS“ broj 58/2003.), popularno nazvan « Zakon o lustraciji ». U članu 2. ovog Zakona se kaže : «Odgovornost za kršenje ljudskih prava (u daljem tekstu : lustracija) označava postupak ispitivanja i utvrđivanja kršenja ljudskih prava određenih ovim zakonom, utvrđivanja pojedinačne odgovornosti za kršenje ljudskih prava i izvršenje mera zbog utvrđenih kršenja ljudskih prava ». Članom 3. zakona definisana su ljudska prava, a to su ona prava « koja su predviđena Medjunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, koji je ratifikovala SFR Jugoslavija, prava i slobode čoveka i građanina predviđena Ustavom SFRJ iz 1974.godine, Ustavom SRJ iz 1992.godine i Ustavom Republike Srbije iz 1990.godine ». Narednim članom 4. predviđa se vremensko važenje zakona, koje obuhvata « sva kršenja ljudskih prava izvršena posle 23.III 1976.godine, kao dana stupanja na snagu Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima ». U članu 10. Zakona nabrojana su lica podložna odgovornosti za kršenje ljudskih prava, to jest lica prema kojima se sprovodi postupak lustracije, između ostalih: poslanika Narodne i pokrajinske skupštine, predsjednika Republike, predsjednika i članove republičke vlade i pokrajinskog izvršnog vijeća, gradonačelnika i predsjednika i zamjenika predsjednika opštine, predsjednika i članove izvršnog odbora skupštine jedinice lokalne samouprave, sekretara narodne i pokrajinske skupštine, zamjenika i pomoćnika ministra, sekretara skupštine opštine i grada, načelnika okruga, predsjednika i sudiju Ustavnog suda Srbije, direktora i članova javnih ustanova, predsjednika i članova savjeta univerziteta, rektora univerziteta i dekana fakulteta i druga lica koja obavljaju važne i odgovorne državne funkcije u zemlji ili inostranstvu. Ovdje je važno napomenuti i odredbe Zakona, kojima se predviđaju mjere zbog kršenja ljudskih prava. U članu 32. se kaže «Komisija će u sredstvima javnog informisanja, koje sama odredi, a uvek u *Službenom glasniku Republike Srbije*, objaviti saopštenje sa podacima o kršenju ljudskih prava koje je izvršilo lice iz člana 10. ovog zakona, ako se to lice ne povuče sa položaja..., ako ne uloži prigovor...odnosno žalbu...». U članu 33.se kaže da lice koje se nije povuklo a utvrđeno je njegovo kršenje ljudskih prava,«ne može zauzimati, odnosno zauzeti

položaje iz člana 10.ovoga zakona u roku od 5 godina od dana javnog saopštenja Komisije...»¹

Takodje je važno istaći da se, u cilju nacionalnog pomirenja i unutrašnjeg mira i stabilnosti zemlje, u mnogim državama pored kažnjavanja za kršenje prava, pribjegavalo i već poznatim aktima amnestije koji u nekim državama u krivičnom pravu dobijaju i formu abolicije tj. oslobađanja učinioca od krivičnog gonjenja za učinjeno krivično delo, za koje se vodi krivični postupak, ili on nije ni pokrenut.

U Krivičnom zakoniku Srbije, kao i Crne Gore, predviđena je amnestija za lica kojima se daje oslobađanje od gonjenja ili potpuno ili djelimično oslobođenje od izvršenja kazne, zamjenjuje se izrečena kazna blažom kaznom, određuje se brisanje osude, ili se ukida određena pravna posljedica osude. «Za ovakve propise se može imati razumevanja, ako se zna da oni okončavaju podele i prevazilaze prošlost. Ali, s druge strane, mora se voditi računa i o tome da gruba kršenja ljudskih prava ne smeju ostati nekažnjena i da se njihove žrtve moraju obeštetiti.» (Dimitrijević, V., i dr. Isto.) Ovo, pored ostalog, i da bi smo gradili demokratsko i razvijeno društvo, društvo zadovoljnih ljudi. Jer, prema teoretičaru evolucije Đulijanu Haksliju "demokratska ostvarivanja cenice se prema tome koliko zadovolje potrebe individue. Aktivno i voljno učešće individue u zajednici predstavlja meru demokratskog postupanja".(Grol, M.,2005. str. 112.)

Bezbjednosni aspekt ljudskih prava

Od početka 90 – tih godina prošlog vijeka, pa do danas, očita je medjuzavisnost nacionalnih i manjinskih pitanja i pitanja medjunarodne bezbjednosti. Ta međuzavisnost je posebno karakteristična za Srednju i Istočnu Evropu, za Balkan naročito, gdje je došlo do ratova i stradanja velikog broja nedužnih ljudi i to baš zbog nacionalnih pitanja. U ovom vremenu nacionalna i manjinska pitanja su izbila u prvi plan. Stoga se ovakva pitanja smatraju kao vrlo opasna za međunarodnu, a posebno za unutrašnju nacionalnu bezbjednost velikog broja država. Interesantno je ovdje ukazati na činjenicu da „Dok je u zapadnom dijelu Evrope prisutan proces integracije koji sužava suverenitet država članica, povećava lokalnu autonomiju i jača jezičku i kulturnu raznolikost, što bi trebalo da doprinese međunarodnoj bezbjednosti, srednji i istočni dio Evrope karakterišu

¹ U vezi sa Zakonom o lustraciji u Srbiji, na desetogodišnjicu njegovog donošenja 11.06.2013.godine, mediji su objavili: “Zakonu o lustraciji danas i zvanično ističe važenje, a za sve to vreme nikada nije bio primenjen. Da li je Srbija tako propustila još jednu priliku da se suoči sa sobom? I ko sve danas ne bi mogao da se bavi politikom?” Jedan od članova radne grupe za izradu ovog zakona nakon pada Miloševićevog režima, Zoran Ivošević, Za Dojče Vele je izjavio: „Pa kod nas je sve moguće. Taj zakon je odista čuven po tome da je donet, ali se nikada nije primenjivao“.Dalje, u vijesti m.dw.com stoji: “A Zakonu o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, ili kako ga kolokvijalno zovu Zakon o lustraciji, danas (11.6.2013.) i zvanično ističe važenje, jer je imao ograničen rok trajanja na deset godina. (IZVOR: <http://m.dw.com/sr/lustraciji-u-srbiji-istekao-rok-trajanja/a-16872891>, pristupljeno 30.05.2018.)

suprotni procesi". (Tatalović, S., str. 119.). Ovaj dio Evrope u kojem je doveden u pitanje integritet nekih zemalja (naprimjer BiH, Srbije, Ukrajine, Španije i dr.), u velikoj mjeri prati nastojanje Zapada za uspostavu njegovog modela međunarodne bezbjednosti. Neosporno je da na ovom prostoru, popratni istorijski, etnički, privredni i geopolitički faktori nisu međusobno usklađeni. Time je stvorena specifična situacija u kojoj prirodna i legitimna nastojanja na očuvanju teritorijalnog integriteta države, nacionalnog suvereniteta i prava na opstanak države, s jedne strane, i prava manjinskih naroda i manjina na širu autonomiju ili čvršće povezivanje sa svojom matičnom državom, ili čak stvaranju svoje posebne države putem secesije, s druge strane, vode sukobima u toku samog njihovog ostvarivanja. Praksa, posebno na prostoru bivše Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, pokazuje da ti sukobi mogu prerasti u najprljaviji rat. Započeti procesi političkog, ali i ratnog sukobljavanja različitih nacionalnih interesa, dovode u pitanje ne samo sigurnost pojedinih zemalja u Evropi, nego i međunarodnu sigurnost uopšte. Na to ukazuje i sve veća američka (u posljednje vrijeme i ruska) zainteresovanost za nacionalna sukobljavanja na Balkanu (svakako i Ukrajini, Gruziji, Azerbejdžanu, Siriji, Krimu – Rusiji, Kosovu – Srbiji, BiH i dr.), te instrumentalizacija tih sukobljavanja za neke geopolitičke ciljeve.

Razlog za nedovoljno poklanjanje pažnje nacionalnim i manjinskim pitanjima, može se donekle pronaći upretpostavkama stručnjaka i političara s početka 90-tih godina, prema kojima narastanje nacionalnih aspiracija ne može dovesti do globalne političke krize i do globalnog sukoba. No, otvaranjem ruskog i jugoslovenskog nacionalnog problema ovaj stav je doveden u pitanje. Zapadna Evropa zaokupljena svojom integracijom, smatrala je krajem 80-tih i početkom 90-tih godina da je dovoljno u zemljama istočne Evrope ukinuti socijalizam i primijeniti provjereni zapadnoevropski model demokratije, što znači uspostaviti pluralističku demokratiju i osigurati ljudska prava. Ubrzo se pokazalo da ovakva nastojanja lišena temeljitijih znanja o ovim prostorima, nisu dala bitnije rezultate, čak šta više, potencirala su i određena sukobljavanja. „U novim državama u Srednjoj i Istočnoj Evropi, unatoč nastojanjima Zapada da se stvori subjektivitet čovjeka-građanina, jedan je kolektivitet (radnička klasa) zamijenjen drugim (nacijom). Zbog toga je u ovim državama pravo čovjeka i građanina, unatoč normativnim okvirima, svedeno u velikoj mjeri na kolektivno nacionalno pravo. Međutim nije problem samo u tome, i čovjekova lična odgovornost tu je zamijenjena kolektivnom odgovornošću, što danas, na žalost, potiče nacionalna sukobljavanja, a kod zaraćenih strana ne pridonosi zaustavljanju ratne spirale".(Tatalović, S. str. 120.). Autor Siniša Tatalović dalje ističe da nikako ne znači da kolektivna prava naroda, bili oni u većini ili manjini, nisu legitimna i da mogu biti zamijenjena čak i najdosljednijim prihvatanjem individualnih prava. Jer, iskustvo pokazuje da su čak i najdemokratskije države danas prisiljene definisati posebno i kolektivna i individualna prava. Švedani u Finskoj, odnosi između Valonaca i Flamanaca u Belgiji, jezičke i kulturne autonomije za Kataloniju, Baskiju i druge regije u Španjolskoj, su ilustrativan primjer. Međutim, ovi modeli reguliranja kolektivnih

prava, bez obzira na pozitivne efekte, na žalost, bez regulisanja u međunarodnim obavezujućim dokumentima, nisu dovoljni za novonastale zemlje. Stabilnost država nastalih iz socijalizma nastoji se poboljšati uvodjenjem zapadne demokratije, ali, nakon jugoslovenskog rata, postalo je jasno da model demokratije koji ne bi dovoljno uvažavao prava manjinskih naroda i manjina (Kosovo, Sandžak, Kninska krajina, npr.), bez obzira na zakonodavnu regulativu za sprječavanje diskriminacije i segregacije, mogao bi podsticati asimilaciju i tako stvarati tenzije u društvu. Jasno je da zapadni model demokratije nije dovoljno osjetljiv prema pitanjima nenasilne asimilacije. Na primjer Amerikanci se ponose činjenicom što silom nameću „američke vrijednosti” kako bi svaki njihov stanovnik postao „Amerikanac”. U Evropi stvari stoje sasvim obrnuto i u njoj se nasilna asimilacija posmatra kao velika opasnost za manjinske narode i manjine, što nerijetko dovodi do sukoba i ugrožava međunarodnu sigurnost. Zato, u ovom kontekstu „Valja napomenuti da demokratski sistem, sam po sebi ne isključuje nacionalnu neravnopravnost, nacionalnu asimilaciju i diskriminaciju. Primjera radi u južnim državama SAD je do 60-tih godina liberalna demokracija koegzistirala sa rasnom segregacijom. Zbog toga valja spoznati da je demokratska društvena struktura bitan, ali ne i sam po sebi dovoljan uvjet dobrog položaja manjinskih naroda ili manjina i faktor eliminiranja mogućih sukoba na toj osnovi”.(Tatalović, S., str. 121).

Zaključna razmatranja

U vrijeme rušenja socijalizma 90-tih godina u Srednjoj i Istočnoj Evropi, Zapad je smatrao da nije najvažnije ko će doći na vlast u tim zemljama već samo da dotadašnje strukture odu sa vlasti, a da će potom neminovno sami od sebe započeti procesi demokratizacije. Međutim na iznenađenje Evrope, u tim državama na vlast su došli nacionalistički političari koji su osjetili trenutak za ostvarivanje svojih nacionalnih programa, da izbore neki stepen teritorijalne autonomije ili da stvore nezavisnu državu, dok su one „jače i brojnije, tzv. džavotvorne nacije” nastojale da uspostave dominaciju na novim područjima na kojima se naseljavala njihova nacionalna manjina. U takvoj situaciji suprotstavljeni nacionalni programi su doveli do ratova naročito na prostoru bivše SFRJ, flagrantno pri tom kršeći elementarna ljudska i manjinska prava, i bitno ugrožavajući regionalnu i međunarodnu bezbjednost. Sprovedeni sudski postupci na nacionalnom (u Srbiji, BiH i Hrvatskoj, Ruandi) i međunarodnom planu (Hag) samo donekle su doprinijeli utvrđivanju istine o mnogobrojnim zločinima izvršenim u tim sukobima naročito na prostorima bivše Jugoslavije, za koju je, od strane Savjeta bezbjednosti UN i bio formiran poseban sud – Haški tribunal. Nekadašnji komunistički lideri postali su nacionalistički vodje, koji su u nedostatku lustracije ponovo zauzeli najodgovornije funkcije u vlasti. Zbog toga danas, u procesima koji treba da ove novonastale države uključe u Evropsku uniju, Evropa postavlja potošvanje ljudskih prava i obavezu uspostavljanja dobrih odnosa između zemalja Srednje i Istočne Evrope, te medju bivšejugoslovenskim republikama (da se postigne pravnoobavezujući sporazum

između Srbije i Kosova, da se postignu sporazumi o granicama između republika, da se uspostavi funkcionalna država BiH i sl.). U tim i takvim odnosima nastoji se nametnuti obaveza dijaloga između odlučujućih intelektualnih i političkih grupacija u ovoj regiji, u kome bi se iskazala spremnost na kompromis i poštovanje suvereniteta i integriteta susjednih država, shodno odluci Badinterove komisije, koja je za rješenje jugoslovenskog probleme primijenila princip *uti possidetis iuris*. Na taj način, umjesto međusobnih optužbi za započinjanje rata, dolazilo bi do iznalaženja zajedničkih interesa i dobre volje za korak naprijed, kako u ukupnom razvoju i napretku, tako i ka većoj evropskoj i međunarodnoj sigurnosti, saradnji i integraciji. Ispostavilo se da je jedan od najbitnijih uslova za korektan odnos prema manjinskim narodima i manjinama u državama heterogenog nacionalnog sastava (države Srednje i Istočne Evrope, a narošito i bivše Jugoslavije i Balkana), njihov bolji ekonomski i privredni razvoj, u čemu su Evropa i druge zapadne zemlje bile od velike pomoći u proteklom periodu. Jer, praksa je bezbroj puta pokazala da problemi u privredi i pad životnog standarda stvaraju žarišta za ekstremna gledišta unutar društava, narošito između većinskog i manjinskih naroda i manjina. Zbog toga ove novonastale zemlje s razlogom očekuju veću ekonomsku pomoć razvijenog Zapada, kojom bi se stabilizovale unutrašnje prilike zemalja i omogućila njihova, prije svega privredna, a onda i druga saradnja. Empirijski je potvrđeno mišljenje velikog broja stručnjaka, da bi se odnosi između većinskih i manjinskih nacionalnih zajednica u zemljama Srednje i Istočne Evrope, narošito u zemljama nastalim na teritoriji bivše SFRJ, bitno poboljšali, ako bi se države ove regije što prije priključile evropskim integracijskim procesima. Pri tome je za aspekt sigurnosti zemalja veoma bitno uključivanje u odbrambeni NATO savez (Hrvatska i Crna Gora su se već priključile), a svakako i "Partnerstvo za mir", u kojem već sudjeluje Srbija. No, u posljednje vrijeme sve više se, u Srbiji i Crnoj Gori, javljaju protivnici NATO čak i EU integracija i njihova neskrivena inklinacija tzv. ruskoj geopolitičkoj interesnoj zoni. Ovo, nasuprot očitim argumentima da bi priključivanje ruskoj interesnoj sferi najvjerovatnije doprinijelo kako ekonomskom zaostajanju tako i pojačanoj nestabilnosti, a pogotovo pogoršanju stanja ljudskih i manjinskih nprava i sloboda ovih prostora. Jer, poštovanje ljudskih i manjinskih prava kao i položaj manjinskih naroda i manjina, ako se pravično i zakonito reguliše, shodno savremenim vrijednostima i standardima dostignutim na zapadu, može itekako doprinijeti stabilnosti države i predstavljati most saradnje između zemalja i naroda. U suprotnom, a to je i dosadadašnja praksa pokazala, ako se ova pitanja zapostave ili neadekvatno tretiraju, mogu doprinijeti destabilizaciji u državi, regiji i čak imati i pogubne međunarodne bezbjednosne implikacije. Zbog toga je bitno da Evropa i tzv. zapadni svijet spoznaju značaj položaja manjinskih naroda i manjina u zemljama Srednje i Istočne Evrope, posebno na području zemalja Balkana i bivše SFRJ, i tu pruži adekvatan doprinos u smislu što brže inkorporacije u EU i NATO, što bi bilo važno za ukupni unutrašnji razvoj ali i za stanje kako unutrašnje tako i međunarodne sigurnosti. Pri tom je veoma bitno da i same države heterogenog nacionalnog sastava (Srbija, Crna Gora, Hrvatska,

BiH...Kosovo...), pravilno sagledaju ovo pitanje i da u tom smislu poštuju međunarodne i evropske standarde. To je pretpostavka da bi se išlo u dalji sveukupni razvoj, stvaranje povjerenja, napredak, mir i stabilnost. Jer, ostvarivanje i zaštita ljudskih i manjinskih prava i sloboda, kao univerzalnih civilizacijskih vrijednosti, itekako se tiče i Evrope, i međunarodne zajednice, i međunarodnog prava, a ponajprije pojedinačnih država i njihovog unutrašnjeg zakonodavstva.

LITERATURA

- Bartoš, M., : *Međunarodno javno pravo*, knjiga I, Beograd, 1954,
- Grol, M., *Iskušenja demokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
- Tatalović, S. *Manjinski narodi i demokratija*, CID, Podgorica,
- Dimitrijević, V., Paunović, M., Đerić, V., *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, 1997, 2004, www.bgcentar.org.yu,
- Vučinić, N. *Osnovi ljudskih prava i sloboda*", CID, Podgorica, 2001.
- Krivični zakonik Republike Srbije, „Sl. Glasnik RS“ broj 85/2005.
- Zakonikom o krivičnom postupku, „Sl. Glasnik RS" broj 46/2006, i 85/2006.),
- Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, „Sl. Glasnik RS“ broj 58/2003.
- Zakon o spečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, „Sl. Glasnik RS“ broj 33/06.
- Zakon o zaštitniku građana, „Sl. Glasnik RS“ broj 79/05.
- <http://m.dw.com/sr/lustraciji-u-srbiji-istekao-rok-trajanja/a-16872891>

HUMAN RIGHTS IN CONTEXT OF PEACE AND STABILITY

Phd Harun Hadžić

Abstract:

We are becoming more and more aware of the fact that respect for human rights and freedoms, both individual and collective, is important not only from the aspect of the beneficiaries themselves - beneficiaries of these rights, but also from the aspect of the democracy of modern states that are faced with this problem. Namely, the attitude of the government towards others and the different in its competence is the measure of the democratic system of that power and its system, which contributes to a positive or negative image of the same among its citizens and the international community. However, the significance of this relationship to peace and stability, both internally and internationally, is far more important. Therefore, since the time of the Second World War, the international community has not considered the issue of human and minority rights solely as an internal matter of the state, but it is an important international issue that has been adopted by numerous international documents. In this regard, this paper puts emphasis on

both internal and international norms of regulating these rights and freedoms - the procedure and punishment of violators, judicial authorities, regulations, aspects of lustration, the impact on security, and the peace and stability of multinational states, as well as the whole of the international community.

Key words: Human and minority rights, protection mechanisms, regulation, lustration, economic development, peace and stability.

Article history:

Received: 30. 05. 2018.

Accepted: 07. 07. 2018.

	UNIVERZITET U NOVOM PAZARU Departman za pravne nauke Dimitrija Tucovica bb, Novi Pazar 36300, Republika Srbija	
	NAUČNI ČASOPIS	
	PRAVNE TEME ISSN: 2334-8100 e-ISSN: 2560-4813	

UPUTSTVO ZA AUTORE

Tekst rada obima do 15 stranica, na domaćem ili stranom jeziku, napisan premasledećem uputstvu:

Format teksta: MS Word 2007 i stariji (*.docx; *.doc);

Font: Times New Roman;

Format stranice: A4 (210×297 mm);

Razmak između redova (Line spacing): jednostruki;

Margine: leva (left) 2.0 cm, desna (right) 1.5 cm, gornja (top) 2.0 cm, donja (bottom) 1.5 cm;

Naslov rada na nekom od bhs jezika: 12 pt., bold, centralno ravnanje (Alignment centered), velika slova;

Naslov rada na engleskom jeziku: 12 pt., bold, centralno ravnanje (Alignment centered), velika slova;

Imena autora: 11 pt., centralno ravnanje (Alignment centered), jedan autor mora biti podvučen kao autor koji će prezentovati rad;

Institucije i e-mail adrese: 11 pt., italic, centralno ravnanje (Alignment centered);

Izvod na nekom od bhs jezika i ključne reči: 11 pt., potpuno ravnanje (Alignment justified);

Izvod na engleskom jeziku i ključne reči: 11 pt. potpuno ravnanje (Alignment justified);

Tekst rada: 11 pt., potpuno ravnanje (Alignment justified) nazivi celina velikim slovima bez rednog broja;

Citiranje: Ispod teksta u fusnote upisivati samo propratne komentare. Propratni komentar pisati fontom Time New Roman 8 pt. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu izdanja i broj strane.

- Primer za citiranje bibliografske jedinice jednog autora: (Krivokapić, 2008:74).

- Primer za citiranje bibliografske jedinice dva autora (Matijević & Mitrović, 2011: 77).
- Primer za citiranje više bibliografskih jedinica: (Krivokapić, 2005: 36; Simonović, 2004: 183).
- Primer citiranja bibliografske jedinice bez autora: (*Deklaracija*, 1948: 2).
- Primer citiranja bibliografske jedinice jednog autora u slučaju da postoje druge bibliografske jedinice istog autora izdate iste godine: (Ivanović, 2011b: 45);

Literatura: 11 pt., sa rednim brojem ispred. Referentni izvori se navode prema abecednom redu. Abecednim redom navesti sve citirane bibliografske jedinice. Knjiga se navodi sledećim redom: prezime, ime, godina izdanja, *naslov knjige kurzivom*, mesto izdanja, naziv izdavača. Članak u knjizi se navodi sledećim redom: prezime (autora), ime (autora), godina izdanja, naslov članka, u:, prezime (urednika), ime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), *naslov knjige kurzivom*, mesto izdanja, naziv izdavača. Članak u časopisu se navodi sledećim redom: prezime, ime, godina izdanja, naslov članka, *naslov časopisa kurzivom*, godište, broj, izdavač i broj prve i poslednje strane na kojima je članak objavljen.

- Primer navođenja knjige: Jović, Miodrag. 2011. *Krivično pravo-opšti deo*. Novi Pazar: Univerzitet u Novom Pazaru.
- Primer navođenja teksta u knjizi: Pillar, Paul 2008. Counterterrorism, u: Williams, Paul (ur.). *Security studies: an introduction*. London and New York: Routledge.
- Primer navođenja članka u časopisu: Ivanović, Aleksandar 2009. Privredni kriminalitet i korupcija u Republici Srbiji. *Kriminalističke teme: Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije*, god. IX, br. 3-4: 153-172.

Naslovi slika: 11 pt., *italic, centrirano ispod slike*

Naslovi tabela: 11 pt., *italic, centrirano iznad tabele*

Slike: prihvatljivi su formati TIF, GIF, JPG, BMP, WMF i CDR

Radovi se predaju elektronskom poštom na adresu:

d.prava@uninp.edu.rs

sa naznakom „Za časopis Pravne teme”

Rukopisi podležu anonimnoj recenziji dva recenzenta. Uređivački odbor zadržava uređivačko pravo da na osnovu recenzije, aktuelnosti rada, uvida u rad i vođene evidencije odluči da li će, kada i u kom obimu rad biti objavljen. Neobjavljeni radovi se vraćaju autorima. Moguće primedbe i sugestije recenzentata i/ili urednika dostavljaju se autorima radi ispravke.

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Doc. dr Aleksandar R. Ivanović

Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд 34

PRAVNE teme : časopis Departmana za
pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru /
glavni i odgovorni urednik Aleksandar R.
Ivanović. -
God. 6, br. 11 (2018)- . - Novi Pazar :
Univerzitet u Novom Pazaru, 2018- (Beograd :
Megraf). - 25 cm
Polugodišnje
ISSN 2334-8100 = Pravne teme (Novi Pazar)
COBISS.SR-ID 198572812